

Aleksander Lasik

ORCID: 0000-0002-5698-1667
(Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy)

OBSADA STANOWISK KIEROWNICZYCH W SZTABIE KOMENDANTURY NIEMIECKIEGO OBOZU KONCENTRACYJNEGO STUTTHOF W LATACH 1942–1945

Chociaż od zakończenia II wojny światowej oraz wyzwolenia i likwidacji istniejących w latach 1933–1945 niemieckich nazistowskich obozów koncentracyjnych (Konzentrationslager, KL) prowadzono liczne badania i opublikowano dziesiątki tysięcy artykułów naukowych, popularnonaukowych i wspomnień na ten temat, to cały czas w literaturze przedmiotu możemy natrafić na wiele luk badawczych. Bez próby ich wypełnienia nie będą możliwe odpowiedzi (bądź próby ich udzielenia) przynajmniej na kilka fundamentalnych z naukowego i historycznego punktu widzenia pytań i nieopracowanych zagadnień, na które pozwolę tu sobie przykładowo skierować uwagę badaczy: dlaczego i z jakich przyczyn powstał system obozów koncentracyjnych, za którym stały autorytet, powaga międzynarodowa i praworządność państwa rządzonego przez narodowych socjalistów; jakie były główne przyczyny, cele i kierunki oraz etapy rozwoju owego systemu obozów; według jakich zasad przebiegała ewolucja jego systemu; z jakich powodów ów system obozów został zdominowany przez SS; dlaczego system obozów koncentracyjnych w III Rzeszy i państwach przez nią okupowanych wyparł ostatecznie niemiecki system penitencjarny pod względem jego opresyjności; jakie były struktury organizacyjne systemu obozów i wchodzących w jego skład elementów; jakie wewnętrzne procesy strukturalne w systemie obozów przesądziły o tym, że owe obozy koncentracyjne były zróżnicowane pod względem wielkości; dlaczego niektóre z nich miały efemeryczny charakter i po kilku miesiącach funkcjonowania straciły swoją autonomię i były w latach wojny likwidowane na mocy

decyzji administracyjnych, a w ich miejsce powoływano nowe autonomiczne obozy w ramach ich całego systemu; jakie główne czynniki decydowały o miejscu ich geograficznej lokalizacji; w jaki sposób rekrutowano obozowe kadry SS (łącznie z kobietami), mimo że ich członkowie stanowili pod względem socjologicznym ewidentnie niehomogeniczną populację, różniącą się statusem społecznym, wykształceniem, wyuczonymi bądź wykonywanymi profesjami, a nawet stopniem znajomości języka niemieckiego; jakie mechanizmy socjotechniczne zadziałały wśród członków obozowych załóg SS, że byli oni zdolni do świadomego i samodzielnego wykonywania (lub z polecenia swoich przełożonych) najbardziej nieludzkich rozkazów i dokonywania zbrodni na bezbronnych ofiarach, których ideologicznie zdefiniowano im jako tzw. podludzi? I wreszcie, być może w świetle postawionych tu wyżej przykładowych pytań najważniejsza kwestia: czym była w istocie, jak ewoluowała i jakie kompetencje miała jedna ze struktur SS, koordynująca i wyznaczająca zadania poszczególnym obozom instytucja, będąca jednym z najważniejszych filarów terroru i ludobójstwa, której rzetelnej monografii nie mamy do dziś w światowej historiografii, znana jako Inspektorat Obozów Koncentracyjnych (Die Inspektion der Konzentrationslager, IKL)?

Na tak postawione pytania badawcze niestety nie jestem w stanie, nawet w skrótovej formie, udzielić w większości nawet ogólnych odpowiedzi. W sposób kompleksowy nie udało się to również naukowcom z innych dziedzin wiedzy, mimo że podejmowali oni próby badań nad działaniami, mechanizmami oraz skutkami istnienia niemieckich obozów koncentracyjnych oraz ich całego systemu. Zajmowali się nimi przedstawiciele nauk humanistycznych, społecznych, filologicznych, filozoficznych, psychologicznych, ekonomicznych, prawnych czy medycznych. Trzeba jednak dodać, że często odnosili się oni w swoich badaniach jedynie do wybranych elementów i instrumentów funkcjonowania filarów terroru w III Rzeszy.

Niniejszy artykuł stawia sobie zawężony merytorycznie – ze względu na ograniczoną liczbę stron – cel: poszerzenie wiedzy na temat stosunkowo słabo znanego w historiografii międzynarodowej niemieckiego obozu koncentracyjnego Stutthof. Publikowany tu tekst omawia głównie zagadnienie esesmańskich elit zajmujących w KL Stutthof ważne stanowiska w jego strukturach administracyjno-gospodarczych i ogranicza się do jego kadry przywódczej, z którą w większości obcowali na co dzień więźniarki i więźniowie¹.

Na potrzeby artykułu przeprowadzono kwerendy w dziewięciu archiwach polskich i zagranicznych, których wykaz znajduje się w bibliografii. Badania dokumentów obozowych i osobowych powinny poszerzyć naszą wiedzę o strukturze organizacyjnej KL Stutthof oraz o jej prominentnych funkcjonariuszach.

Istotną rolę w opracowaniu niniejszego tekstu odegrały źródła drukowane, publikacje zwarte, wydawnictwa popularnonaukowe i artykuły w naukowych periodykach. Na temat obozu powstało kilkadziesiąt prac naukowych² i popularno-

¹ W moich planach badawczych zakładam również omówienie obozowych formacji wartowniczych oraz socjologiczny opis całej załogi SS w KL Stutthof.

² Wśród ważniejszych opracowań warto wymienić książkę Konrada Ciechanowskiego *Stutthof – hitlerowski obóz koncentracyjny*, Warszawa 1988 oraz t. 6: *Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof*, München 2007 (a konkretnie część tomu *Stutthof* opublikowaną na stronach 477–792) wydawnictwa poświęconego obozom koncentracyjnym i obozom śmierci, ukazującym się w Monachium w latach 2005–2009 pt. *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslagern*, Bd. 1–9, Hrsg. W. Benz, B. Distel.

naukowych³, wydawnictw ciągłych zbiorowych⁴ oraz publikacji zajmujących się poszczególnymi aspektami jego funkcjonowania⁵. Warto jednocześnie nadmienić o mniej wykorzystanej w niniejszej publikacji literaturze wspomnieniowej byłych więźniów, która dla każdego szeroko prowadzonych badań naukowych ma określone znaczenie (jako źródła wywoływane) i stanowi nader często podstawę naszej wiedzy, którą nie zawsze jesteśmy w stanie zweryfikować w oparciu o oryginalne dokumenty, wobec ich niekompletności oraz poprzez fakt braku ukazania w nich rzeczywistych przeżyć psychologicznych czy socjologicznych ofiar obozu.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest struktura administracyjno-gospodarcza oraz zarys zadań jej elementów składowych istniejących na terenie KL Stutthof od 7 stycznia 1942 r. do 4 kwietnia 1945 r., a więc w okresie, kiedy był autonomiczną jednostką Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych⁶. Zostali w nim ujęci ponadto najważniejsi funkcjonariusze SS, którzy w tym czasie zarządzali obozem. Artykuł ten w pewnym stopniu pełni funkcję leksykonu najważniejszych jego esesmańskich prominentów, którzy w literaturze historycznej praktycznie nie istnieją jako sprawcy czy chociażby bezpośredni lub pośredni współuczestnicy ludobójstwa⁷.

Przyjęcie takiej formuły, odnoszącej się do esesmańskich karier w KL Stutthof, nie było przypadkowe. Oficerowie i niektórzy podoficerowie SS tworzyli bowiem w obozach specyficzną i elitarną grupę społeczną, od władzy której – i cech osobowościowych tych funkcjonariuszy – nader często zależały losy tysięcy więźniarek i więźniów oraz ich realne szanse na przeżycie pobytu w obozie⁸.

Ewolucja obozowych struktur organizacyjnych w latach 1934–1945

Bez skrótowego zaprezentowania ewolucji struktur organizacyjnych systemu niemieckich obozów koncentracyjnych nie da się zrozumieć, czym były obozy, jakie były etapy reformowania ich struktur i zadań oraz jaki był zakres ich funkcjonariuszy. Brak takiej wiedzy prowadzić może do swoistej – nazwijmy to – licytacji odnoszącej się do szans przeżycia więźniarek i więźniów w danym obozie, a co za tym idzie do tworzenia mitów o „lepszych” i „gorszych” esesmanach z obozowych załóg SS. Doprowadzić to może w konsekwencji do wypaczonego obrazu obozowych załóg SS, w których byli owi „lepsi” lub „gorsi” esesmani. Błąd logiczny takiego rozumowania polega na tym, że być może w świetle prawnej kazuistyki jest to kodeksowo uzasadnione i powinno odnosić się do czynów poszczególnych osób, ale nie powinno to dotyczyć miejsc planowanej i celowej eksterminacji całych grup społecznych czy etnicznych, jakimi były niemieckie

³ Zob. bibliografię.

⁴ Zob. serię dziesięciu numerów wydawnictwa ciągłego „Stutthof. Zeszyty Muzeum”, opublikowanych w latach 1976–1991.

⁵ Katalog ww. publikacji opracowała Ewa Ferenc. Zob. E. Ferenc, *Bibliografia KL Stutthof*, Gdańsk 1991.

⁶ W niniejszym opracowaniu celowo pominąłem etapy tworzenia się KL Stutthof, a więc okresu, kiedy obóz ten nie podlegał IKL, gdyż zagadnienie to jest tematem zasługującym na oddzielny zbiór artykułów naukowych bądź odrębną monografię.

⁷ Do dzisiaj, tj. w 2021 r., w niektórych opracowaniach historycznych wydawanych na zachodzie Europy, dotyczących niemieckich obozów koncentracyjnych, imiona i nazwiska członków obozowych załóg SS redukuje się do ich inicjałów.

⁸ Zjawisko to było zresztą charakterystyczne dla wszystkich niemieckich obozów koncentracyjnych.

obozy koncentracyjne. W każdym z nich członek jego załogi stanowił bowiem element maszyny śmierci, bez względu na to, jaką pełnił w nim funkcję. Wszak w obozach nie było „nieważnych esesmanów” czy tzw. dekowników chcących przetrwać wojnę. Każdy z nich był istotnym „trybikiem” maszyny śmierci, która unicestwiła – według wyliczeń niektórych historyków – ok. 11 milionów ludzkich istnień.

Aby lepiej zrozumieć to zagadnienie, pozwolę sobie na krótki przegląd ewolucji systemu niemieckich obozów koncentracyjnych, ich wewnętrznych zmian organizacyjnych oraz zadań.

Twórcą i propagatorem modelu systemu obozowego i jego reform w latach trzydziestych w Niemczech był powołany 4 lipca 1934 r. na stanowisko inspektora obozów koncentracyjnych i dowódcy oddziałów wartowniczych SS (Der Inspektor des Konzentrationslager und Führer des SS Wachverbände) SS-Standartenführer Theodor Eicke⁹. Swoją działalność rozpoczął od likwidacji bądź podporządkowania Sztafetom Ochronnym (Schutzstaffeln, SS) istniejących wówczas tzw. dzikich obozów koncentracyjnych (widle Konzentrationslager) oraz powołania kilkunastu jednostek SS, których członkowie mieli stanowić ich personel. Były to jednostki zmilitaryzowane SS – przeważnie w sile kompanii wartowniczych SS (SS-Wachtruppen) – które oznaczono cyframi rzymskimi i przyporządkowano poszczególnym obozom koncentracyjnym¹⁰. Jednocześnie Theodor Eicke stworzył dla nich jednolite, tymczasowe regulaminy pełnienia służby wartowniczej.

Kolejnym etapem reformy obozów, zrealizowanym przez Eickego, było przekształcenie w 1935 r. wymienionych wyżej kompanii w bataliony wartownicze SS (SS-Wachverbände, SS-Wachabteilungen). Zachowały one swoją nazwę, numerację i miejsce dyslokacji. Zmiana ta była związana z rozwojem kadrowym, a tym samym z wielkością ówczesnych obozów.

W 1936 r. inspektor obozów koncentracyjnych dokonał znaczących zmian strukturalnych w ich organizacji i funkcjonowaniu. Sprowadzały się one przede wszystkim do wprowadzenia scentralizowanego systemu dowodzenia wszystkich pododdziałów wartowniczych Sztafet Ochronnych i przekształcenia ich w nową, jednolitą formację SS, którą nazwano „SS-Totenkopfverbände”¹¹. Kolejną reformą organizacyjną był podział obozowych załóg SS na administrację, zwaną początkowo Komendanturą (Kommandantur), a następnie Sztabem Komendantury (Kommandantur-Stab), oraz oddziały wartownicze (Wachtruppen). Te ostatnie były sukcesywnie włączane przez Theodora Eickego do pododdziałów wartowniczych trzech dużych obozów, które planowano wykorzystywać jako miejsce uwięzienia od kilkudziesięciu do kilkuset

⁹ Za najbardziej kompletną do tej pory biografię Theodora Eickego należy uznać monografię Nielsa Weise *Eicke. Eine SS-Karriere zwischen Nervenlinik, KZ System und Waffen-SS*, Paderborn 2013.

¹⁰ W ten sposób powstały: 1. Kompania Wartownicza SS „Górna Bawaria” (1. SS-Wachtruppe „Oberbayern”), przyporządkowana KL Dachau; 2. Kompania Wartownicza SS „Łaba” (2. SS-Wachtruppe „Elbe”), nadzorująca KL Lichtenburg; 3. Kompania Wartownicza SS „Saksonia” SS (3. SS-Wachtruppe „Sachsen”), zabezpieczająca KL Sachsenburg; 4. Kompania Wartownicza SS „Wschodnia Fryzja” (4. SS-Wachtruppe „Ostfriesland”), ochraniająca KL Lichtenburg oraz 5. Kompania Wartownicza SS „Brandenburgia” (5. SS-Wachtruppe „Brandenburg”), przydzielona do zabezpieczenia KL Columbia-Haus, KL Oranienburg). K. Drobisch, G. Wieland, *System der NS-Konzentrationslager 1933–1939*, Berlin 1993, s. 195.

¹¹ Nazwy tej formacji autor konsekwentnie nie tłumaczy na język polski ze względu na brak adekwatnego odpowiednika znaczeniowego.

tysięcy ludzi¹². Reforma ta zakończyła się *de facto* w 1937 r. wraz z powołaniem KL Dachau w Górnej Bawarii, KL Sachsenhausen k. Berlina w Brandenburgii oraz KL Buchenwald niedaleko Weimaru w Turynii¹³. Po włączeniu w 1938 r. Austrii do III Rzeszy powstał dodatkowo jeszcze jeden duży obóz koncentracyjny – KL Mauthausen k. Linzu w Górnej Austrii.

Skutkiem konsolidacji systemu obozów koncentracyjnych było przekształcenie dotychczas istniejących batalionów wartowniczych SS w pułki SS-Totenkopfverbände: 1. Pułk SS-Totenkopf „Oberbayern” (1. SS-Totenkopfstandarte „Oberbayern”), zabezpieczający KL Dachau; 2. Pułk SS-Totenkopf „Brandenburgia” (2. SS-Totenkopfstandarte „Brandenburg”), istniejący w KL Sachsenhausen, oraz 3. Pułk SS-Totenkopf „Turynia” (1. SS-Totenkopfstandarte „Thüringen”) w KL Buchenwald, a w 1938 r. – 4. Pułk SS-Totenkopf „Marchia Wschodnia” (4. SS-Totenkopfstandarte „Ostmark”), izolujący od świata zewnętrznego KL Mauthausen. Nowo powołane jednostki SS-Totenkopfverbände miały – poza ochroną wartowniczą obozów – jeszcze jedno zadanie: były szkolone do zadań wojskowych. Od tej pory jedynie przez tydzień w miesiącu zabezpieczały ww. trzy (a później cztery) obozy¹⁴.

W wyniku wcześniejszego podziału organizacyjnego załóg SS na pion administracyjno-gospodarczy oraz jednostki wartownicze Theodor Eicke musiał dokonać niezbędnych reform w zakresie funkcjonowania komórek zarządzających obozową administracją i sprawami gospodarczymi. Z tego powodu w latach 1937–1939 z obozowych struktur administracyjnych wydzielił pięć wydziałów:

– Wydział I – Komendantura (Abteilung I – Kommandantur), zajmował się m.in. sprawami personalnymi esesmanów, zapewnieniem obozowi łączności i transportu oraz aresztem, którym kierował szef Wydziału I – komendantur (Leiter der Abteilung I – Kommandantur), zwany również „adiutantem komendanta obozu” (Adjutant des Lagerkommandanten)¹⁵;

– Wydział II – polityczny, czyli zamiejscowa placówka Policji Bezpieczeństwa (Sicherheitspolizei, Sipo)¹⁶, której zadaniem było m.in. sporządzanie więźniarkom i więźniom dokumentacji osobowej, zawierającej obozowe fotografie, odciski palców oraz aktualne adresy zamieszkania, rejestrowanie i nadawanie nowo przybyłym numerów identyfikacyjnych, cenzurowanie ich korespondencji czy organizowanie sieci konfidentów wśród więźniarskiej społeczności. Szefami tego wydziału w większości obozów zostawali starsi podoficerowie SS mający równoległe policyjne rangi (Kriminalassistent, Kriminalsekretär), służący zazwyczaj w najbliższej placówce policyjnej (Polizeileitstelle), na której obszarze jurysdykcyjnym był dany obóz koncentracyjny;

¹² Miało to z pewnością związek z wprowadzanymi we wrześniu 1936 r. w III Rzeszy tzw. ustawami norymberskimi, wymierzonymi w niemieckich Żydów, oraz nowelizacją niemieckiego prawa karnego, pozwalającą na umieszczanie w obozach m.in. homoseksualistów czy osoby uznane za „społecznie”: żebraków, włóczęgów, recydywistów popełniających przestępstwa o charakterze kryminalnym.

¹³ Do załóg SS w KL Dachau, KL Sachsenhausen oraz KL Buchenwald włączano pododdziały wartownicze ze zlikwidowanych wcześniej małych i rozproszonych terytorialnie obozów koncentracyjnych.

¹⁴ Wynika z tego, że już w tym czasie Theodor Eicke planował utworzenie pod swoim dowództwem dywizji SS, co zresztą nastąpiło w październiku 1939 r.

¹⁵ Ich zadania szczegółowo zostały omówione w jednej z moich książek. Zob. A. Lasik, *Sztafety Ochronne w systemie niemieckich obozów koncentracyjnych. Rozwój organizacyjny, ewolucja zadań i struktur oraz socjologiczny obraz obozowych załóg SS*, Oświęcim 2007, s. 230–278.

¹⁶ Jej agendy działały w obozach już od początku lat trzydziestych.

– Wydział III – kierownictwo obozu (Abteilung III – Schutzhaftlagerführung), którego szef (Schutzhaftlagerführer) był etatowym zastępcą komendanta obozu w czasie jego nieobecności. Odpowiedzialny był – jak to określano – „za utrzymanie dyscypliny i porządku w obozie” (jego przełożonym był kierownik obozu – Schutzhaftlagerführer)¹⁷;

– Wydział IV – administracja (Abteilung IV – Verwaltung), którego szef odpowiedzialny był za funkcjonowanie obozowej administracji, wyżywienie, odzież, depozyty więźniów oraz magazyny, pomieszczenia, pralnie itp. Zarządzał nim esesman noszący tytuł „kierownika administracyjnego” (Verwaltungsführer)¹⁸;

– Wydział V – obozowa służba zdrowia SS (Abteilung V – Lagerarzt)¹⁹, której zadaniem – przynajmniej formalnie – było monitorowanie stanu epidemiologicznego, leczenie esesmanów w przeznaczonych dla nich placówkach (SS-Lazarett) i nadzór nad więziarskimi blokami szpitalnymi (Häftlingsbau)²⁰.

W lutym 1942 r. utworzono w obozowych strukturach administracyjno-gospodarczych SS dodatkowo Wydział VI – opieka socjalna, szkolenie i zabezpieczenie społeczne członków załóg SS (Abteilung VI – Fürsorge, Schulung- und Truppenbetreuung). Było to związane z napływem w czasie wojny do obozowych załóg SS większej liczby rannych czy kontuzjowanych esesmanów oraz przypadkami śmierci ich małżonek, a także urodzenia lub zgonu dziecka.

Na czele każdego podległego SS niemieckiego obozu koncentracyjnego stał komendant, który w przypadku, gdy jego załoga stanowiła miejscowy garnizon SS, był jednocześnie jego dowódcą (SS-Standortältester). Podlegali mu wszyscy przydzieleni na stałe bądź odkomenderowani do załogi esesmani. Z podległości służbowej zostali wyłączeni jedynie funkcjonariusze Wydziału II – politycznego oraz czasowo filie przedsiębiorstw SS, które działały jako przyobozowe placówki SS²¹.

Niezależnie od wyżej wymienionych wydziałów administracyjno-gospodarczych przy obozach funkcjonowały placówki budowlane SS (SS-Bauleitung), a w niektórych z nich filie firm i przedsiębiorstw będących własnością SS. Chodzi przede wszystkim o trzy największe z nich, które były jednocześnie najbardziej ekspansywne gospodarczo:

¹⁷ W większych obozach miał on stałych zastępców (2. Schutzhaftlagerführer, 3. Schutzhaftlagerführer). W dużych i odległych od obozu macierzystego podobozach ich szef nosił tytuł kierownika obozu i dowódcy załogi wartowniczej (Lagerführer und Führer des Wachkommando). Pod względem podległości służbowej był on zawsze podwładnym szefa Wydziału III w obozie macierzystym.

¹⁸ Również w tym przypadku w dużych obozach miał on swoich stałych zastępców (2. Verwaltungsführer), a do pomocy przydzielano mu esesmanów odpowiedzialnych za poszczególne sekcje. Wydział ten miał najbardziej skomplikowaną wewnętrzną strukturę organizacyjną. Zob. A. Lasik, *Die Organisationsstruktur des KL Auschwitz [w:] Auschwitz 1940–1945. Studien zur Geschichte des Konzentrations- und Vernichtungslager Auschwitz*, Bd. 1: *Aufbau und Struktur des Lagers*, Hrsg. W. Długoborski, F. Piper, Oświęcim 1999 (wkładka między stronami 260 i 261).

¹⁹ W przypadku, gdy obozowa załoga SS stanowiła miejscowy garnizon, nosił on tytuł naczelnego lekarza garnizonu SS (SS-Standortarzt).

²⁰ W rzeczywistości zadania medyczne esesmanów należących do tego wydziału były w stosunku do więźniów fikcyjne i zbrodnicze. Lekarze SS dokonywali selekcji chorych więźniów i gdy nie rokowali oni powrotu do zdrowia i efektywnej pracy, wysyłali ich na śmierć. Zbrodnicza działalność lekarzy widoczną była szczególnie w tych obozach, które pełniły podwójną rolę: obozów koncentracyjnych i obozów zagłady, w tym KL Auschwitz II-Birkenau, KL Lublin/Majdanek i KL Stutthof.

²¹ 30 IV 1942 r. zakres uprawnień komendantów został również poszerzony o filie przedsiębiorstw SS. E. Georg, *Die wirtschaftlichen Unternehmungen der SS*, „Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte” 1963, nr 7, s. 109.

Niemieckie Zakłady Gliny i Kamienia Sp. z o.o. (Deutsche Erd- und Steinwerke GmbH, DEST), Niemieckie Zakłady Wyposażenia Sp. z o.o. (Deutsche Ausrüstungswerke GmbH, DAW) oraz Niemieckie Zakłady Doświadczalne do spraw Produkcji i Konserwacji Żywności Sp. z o.o. (Deutsche Versuchsanstalt für Ernährung und Verpflegung GmbH, DVEV)²².

W ten sposób do czasu wybuchu II wojny światowej system niemieckich nazistowskich obozów koncentracyjnych był praktycznie w pełni uformowany strukturalnie i przygotowany na swoją ekspansję, jako jeden z najważniejszych filarów terroru na terytoriach sukcesywnie zajmowanych przez III Rzeszę²³. Mówiąc kolokwialnie – czekał na swoje ofiary.

Struktura organizacyjna KL Stutthof

Zgodnie z przyjętą konwencją oraz tytułem niniejszego artykułu historia obozu Stutthof oraz zmiany jego statusu, podległości i nazewnictwa od 1 września 1939 r. do 6 stycznia 1942 r. nie będą tutaj przedmiotem rozważań²⁴. Omówiony natomiast zostanie okres od 7 stycznia 1942 r. do 9 maja 1945 r., a więc czas, kiedy istniał samodzielny strukturalnie Konzentrationslager Stutthof jako autonomiczna jednostka Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych w Oranienburgu.

Struktura organizacyjna KL Stutthof niczym się nie różniła w porównaniu do innych dużych niemieckich obozów koncentracyjnych w latach 1939–1945. Obozową załogę SS podzielono na dwie podstawowe części: administrację oraz pododdziały wartownicze²⁵.

W skład struktury administracyjno-gospodarczej obozu wchodziło pięć, a od 1942 r. sześć ponumerowanych cyframi rzymskimi wydziałów. Każdy z nich miał do wykonania określone już pod koniec lat trzydziestych zadania, chociaż kompetencje niektórych z jego podkomórek organizacyjnych nakładały się w tym czasie na siebie, co niekiedy prowadziło do konfliktów między wydziałami administracyjno-gospodarczymi.

Z kolei pododdziały wartownicze SS zorganizowane były w standardowe struktury wojskowe. W większych obozach koncentracyjnych ich najliczniejszymi jednostkami

²² Działalność firm i przedsiębiorstw SS całościowo omówił Hermann Kaienburg. Zob. H. Kaienburg, *Die Wirtschaft der SS*, Berlin 2003. W monografii tej znajdziemy również opis ich funkcjonowania w KL Stutthof. Zob. też M. Orski, *Przedsiębiorstwa SS i firmy prywatne – najemcy siły roboczej obozu koncentracyjnego Stutthof w latach 1939–1945*, Gdańsk 2001, *passim*.

²³ Wybrane pododdziały SS-Totenkopfverbände były wykorzystane jako jednostki tyłowe głównie do celów pacyfikacyjnych w czasie przyłączenia Austrii do Niemiec oraz podczas aneksji części czeskich Sudetów, a następnie całej Czechosłowacji. Jedynym wyjątkiem było odkomenderowanie w lipcu 1939 r. części III Batalionu SS „Totenkopf”, wchodzącego w skład 4. Pułku SS „Totenkopf” „Marchia Wschodnia”, który wzmocnił kadrowo istniejący już w Gdańsku Batalion SS „Goetze” (którego nazwę zmieniono na SS-Heimwehr Danzig), biorący udział w walkach m.in. w Gdyni-Oksywiu (Gdingen-Oxhöft) i Tczewie (Dirschau).

²⁴ Genezę powstania KL Stutthof w świetle niemieckich dokumentów omówili Stanisław Kamiński w artykule *Nadanie obozowi koncentracyjnemu Stutthof statusu obozu państwowego (Wybór dokumentów)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1976, nr 1, s. 151–190 oraz Mirosław Gliński (w publikacji *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (1 września 1939 – 9 maja 1945)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1979, nr 3, s. 5–95).

²⁵ Por. M. Gliński, *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (7 stycznia 1942 – 25 stycznia 1945)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1979, nr 3, s. 96–157.

organizacyjnymi były bataliony wartownicze SS-Totenkopf (SS-Totenkopf-Sturm, SS-Totenkopf-Wachsturmbann), składające się z kompanii wartowniczych SS (SS-Totenkopfstorm, SS-Wachsturm), a te z kolei – z plutonów wartowniczych SS (SS-Zug, SS-Wachzug).

Również przy KL Stutthof działały filie niektórych wspomnianych już wyżej firm i przedsiębiorstw będących własnością SS: Niemieckie Zakłady Gliny i Kamienia Sp. z o.o., Niemieckie Zakłady Wyposażenia Sp. z o.o., oraz Niemieckie Zakłady Doświadczalne do spraw Produkcji i Konserwacji Żywności Sp. z o.o.²⁶

Jedyną zauważalną różnicą odnoszącą się do KL Stutthof – w porównaniu z innymi obozami i istniejącymi przy nich podobozami (Arbeitslager, Nebenlager, Außenarbeitslager) – było to, że miał on rozproszony geograficznie ich system: sięgał bowiem od Polic k. Szczecina na Pomorzu Zachodnim po Królewiec, leżący na wschodnich rubieżach Niemiec. Na południu natomiast jego sieć sięgała Bydgoszczy, czyli styku Pomorza Południowego, Wielkopolski i Kujaw. Z punktu widzenia struktur terytorialnych paramilitarnej formacji Allgemeine-SS²⁷ jego zasięg obejmował terytoria: II Nadokręgu Allgemeine-SS „Bałtyk” (II SS-Oberabschnitt „Ostsee”) w Szczecinie, I Nadokręgu Allgemeine-SS „Północny Wschód” (II SS-Oberabschnitt „Nordost”) w Królewcu, a od początku 1940 r. XX Nadokręgu Allgemeine-SS „Wisła” (XX SS-Oberabschnitt „Weichsel”), dowodzonego z Gdańska, na którego terenie mieścił się obóz macierzysty (Stammlager), a więc siedziba dowództwa i administracji obozu koncentracyjnego Stutthof²⁸.

²⁶ Więcej na temat struktur organizacyjnych oraz zadań niemieckich obozów koncentracyjnych zob. A. Lasik, *Sztafety Ochronne...*, s. 211–301.

²⁷ Sztafety Ochronne (SS) – po uzyskaniu faktycznej niezależności organizacyjnej od Oddziałów Szturmowych (SA) zostały podzielone na cztery formacje z odrębnymi strukturami dowodzenia: Leibstandarte-SS „Adolf Hitler” – jednostka przeznaczona do ochrony dygnitarzy SS i obiektów strategicznych z punktu widzenia funkcjonowania państwa oraz kompania reprezentacyjna; Oddziały Dyspozycyjne SS (SS-Verfügungstruppen, SS-VT) – zmilitaryzowane jednostki wojskowe NSDAP oraz rezerwy wojsk wewnętrznych; wspomniane wyżej SS-Wachverbände/SS-Totenkopfverbände (SS-TV) oraz paramilitarna i najliczniejsza kadrowo formacja Allgemeine-SS (A-SS), stanowiąca m.in. rodzaj – nazwijmy to – sita kadrowego dla kandydatów chcących podjąć służbę w zmilitaryzowanych jednostkach Sztafet Ochronnych, po pewnym czasie zrównana ze służbą w regularnej niemieckiej armii (wraz z ekwiwalentnym przeliczeniem stopni w SS i Wehrmachcie). Formacja Allgemeine-SS jest niesłusznie tłumaczona jako „Ogólna SS”. Bardziej adekwatnym odpowiednikiem semantycznym jest jej tłumaczenie na „Powszechna SS”. Nazwy pododdziałów tej części SS tłumaczone na język polski nie budzą mojej wątpliwości (np. „SS-Sturm” to „kompania SS” a „SS-Sturmabteilung” to batalion SS) z wyjątkiem struktury organizacyjnej A-SS, zwanej oficjalnie „SS-Standarte”, która w polskojęzycznej historiografii określana jest popularnie jako „pułk SS”. Z uwagi na paramilitarny charakter formacji Allgemeine-SS uważam, że nazwa związku taktycznego („pułk”) powinna być zarezerwowana dla jednostek bojowych armii regularnej oraz zmilitaryzowanych formacji SS, a dla „Standarte Allgemeine-SS” odpowiednie tłumaczenie na język polski brzmi „Chorągiew Powszechna SS”.

²⁸ Z formalnego punktu widzenia za nadzór nad obozami odpowiedzialny był wyższy dowódca SS i Policji, któremu podlegały jednostki Allgemeine-SS. W przypadku KL Stutthof był nim wysoki rangą oficer SS – wyższy dowódca SS i Policji przy namiestniku Rzeszy w Gdańsku-Prusach Zachodnich i przy XX Okręgu Wojskowym (Der Höhere-SS und Polizeiführer beim Reichstatthalter in Danzig-Westpreußen im Wehrkreis XX), noszący od 20 II 1944 r. tytuł wyższego dowódcy SS i Policji „Wisła” w Okręgu Partyjnym Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie i przy XX Okręgu Wojskowym (Der Höhere-SS und Polizeiführer Weichsel im Gau Danzig-Westpreußen und im Wehrkreis XX). W KL Stutthof stanowiska te zajmowali SS-Obergruppenführer Richard Hildebrand (21 IX 1939 r. – 19 IV 1942 r.) oraz SS-Gruppenführer Fritz Katzmann (20 IV 1942 r. – 8 V 1945 r.). R.B. Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer. Himmlers Vertreter im Reich und in den besetzten Gebieten*, Düsseldorf 1986, s. 71.

Władze administracyjne i przedsiębiorstwa SS działające przy KL Stutthof

Po uzyskaniu autonomii przez KL Stutthof jako samodzielnego elementu organizacyjnego IKL nastąpiło sukcesywne przystosowanie jego struktur do standardowego modelu innych obozów koncentracyjnych wchodzących w skład całego ich ówczesnie istniejącego systemu. Tym samym na początku 1942 r. rozpoczęto w KL Stutthof tworzenie sześciu wydziałów: I – Komendantury; II – politycznego; III – kierownictwa obozu; IV – administracji; V – obozowej służby zdrowia SS i VI – opieki socjalnej, szkolenia i zabezpieczenia społecznego członków obozowej załogi SS²⁹.

Niezależnie od Sztabu Komendantury, czyli etatowych funkcjonariuszy pionu administracyjno-gospodarczego, w obozie rozpoczęto tworzenie własnych oddziałów wartowniczych SS-Totenkopf, które ostatecznie składały się z czterech stałych kompanii wartowniczych SS oraz istniejących czasowo czterech pododdziałów szkoleniowych³⁰.

Przy KL Stutthof funkcjonował ponadto Zarząd Budowlany SS (SS-Bauleitung)³¹. Z czasem – o czym już wspomniano – przy obozie utworzono filie przedsiębiorstw SS: DEST, DAW oraz DVEV. Ich etatowi funkcjonariusze nie byli jednak zaliczani do grona członków obozowej załogi SS, mimo że w tych przedsiębiorstwach zatrudniani byli esesmani przydzieleni z załogi obozu na zasadzie ich służbowego odkomenderowania (Kommandierung)³².

Komendanci Konzentrationslager Stutthof w latach 1942–1945

Najbardziej znaczącą postacią w poszczególnych niemieckich obozach koncentracyjnych wchodzących w skład Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych był komendant. Nie miało przy tym znaczenia, czy określano je jako obozy koncentracyjne (Konzentrationslager, KL), obozy specjalne SS (SS-Sonderlager, SL), obozy pobytowe SS (SS-Aufenthaltslager, AL), obozy ochronne dla młodzieży (Jugendschutzhaftlager, JSL) bądź obozy jeńców wojennych (Kriegsgefangenenlager, KGL). Jedynym wyjątkiem w tym zakresie był komendant obozu koncentracyjnego dla kobiet (Frauenkonzentrationslager, FKL),

²⁹ Zob. M. Gliński, *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (7 stycznia 1942 – 25 stycznia 1945)*..., s. 124–148.

³⁰ Oddziały wartownicze KL Stutthof będą przedmiotem osobnej publikacji.

³¹ Służby budowlane SS nie podlegały Inspektoratowi Obozów Koncentracyjnych, ale istniejącemu od kwietnia 1939 r. Głównemu Urzędowi Budżetu i Budownictwa SS (SS-Haushalt und Bauten, SS-HuB). Po utworzeniu w lutym 1942 r. Głównego Urzędu Gospodarczo-Administracyjnego SS (SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt, SS-WVHA) w jego skład weszła Grupa Urzędów C – Zagadnienia Budowlane (Amtsgruppe C – Bauwesen). Terenowymi organami wykonawczymi SS-HuB były inspektoraty budowlane Waffen-SS i Policji (Bauinspektion der Waffen-SS und Polizei). W przypadku KL Stutthof był nim w latach 1939–1944 II Inspektorat Budowlany Waffen-SS i Policji „Rzesza-Wschód” (II Bauinspektion der Waffen-SS und Polizei, „Reich-Ost”) w Gdańsku. Po włączeniu KL Stutthof w struktury IKL w Oranienburgu w obozie tym powstał 1 IV 1942 r. Nowy Zarząd Budowlany SS (SS-Neubauleitung, SS-NBL), którego szefem został SS-Untersturmführer Otton Neubauer. W obozie tym ww. struktura SS istniała prawdopodobnie do 1 X 1942 r. Następnie podporządkowano ją Centralnemu Zarządowi Budowlanemu Waffen-SS i Policji (SS-Zentralbauleitung der Waffen-SS und Polizei) w Gdańsku, a pracami budowlanymi w obozie kierowali szefowie budów (Bauleiter, Bauführer). Por. np. AMS, I-IB-1, Kommandanturbefehl Nr. 11 vom 5 X 1942 czy AMS, I-IB-3, Sonderbefehl vom 24 VIII 1944.

³² Jak już wspomniano, ich działalność opisał Hermann Kaienburg w monografii *Die Wirtschaft...*, *passim* oraz Marek Orski w książce *Przedsiębiorstwa SS i firmy prywatne...*, *passim*.

noszący oficjalny tytuł „dyrektora” (Lagerdirektor des FKL)³³. Kompetencje komendantów i ich zadania były praktycznie niezmiennie i zależały od dyrektyw, wytycznych, rozporządzeń i rozkazów napływających z IKL w Oranienburgu.

Do głównych zadań komendantów należało wykonywanie ww. dyrektyw, rozporządzeń czy rozkazów, przy czym nie ingerowano w sposób ich realizacji. Komendant decydował także np. o zatwierdzeniu nominacji esesmanów na stanowiska w Sztabie Komendantury (z wyłączeniem oficerów SS) i przeniesieniu ich do obozowej administracji z oddziałów wartowniczych oraz proponował delegowanie podległego mu esesmana do jednostki bojowej Waffen-SS³⁴. Niezależnie od tego w przypadku popełnienia wykroczenia mniejszej rangi (np. przeciwko obozowemu regulaminowi) przez podległych mu esesmanów zatwierdzał wyroki proponowane przez obozowego oficera sądowego oraz sugerował wymiar kary³⁵. Komendanci obozów pełnili również nadzór nad wszystkimi wydziałami Sztabu Komendantury. W razie wystąpienia w obozie chorób epidemicznych mógł on na wniosek naczelnego lekarza obozowego SS zamknąć dany obóz (Lagersperre) i zabronić opuszczania przez esesmanów i więźniów miejsc swojego zakwaterowania. Komendant odpowiedzialny był ponadto za wydajność pracy więźniów i wykonanie przez podlegający mu obóz koncentracyjny planów produkcyjnych. Z tego powodu 30 kwietnia 1942 r. komendantów mianowano dodatkowo kontrolerami zakresu zadań produkcyjnych, realizowanych przez filie i firmy SS działające przy kierowanych przez nich obozach³⁶.

Obóz koncentracyjny Stutthof jako autonomiczna jednostka Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych miał w swej historii dwóch komendantów. Stanowiska te kolejno zajmowali:

– SS-Oberturmabführer **Max Johann Friedrich Pauly**. Urodził się 1 czerwca 1907 r. w Wesselburen w Szlezwiku-Holsztynie. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) i szkoły doksztalczącej (Fortbildungsschule) podjął pracę jako kupiec.

³³ Nie wszystkie podległe IKL obozy były określane jako „koncentracyjne” (Konzentrationslager, KL). Jako „obóz specjalny SS” (Sonderlager, SL) nazywany był np. obóz Hinert, obóz koncentracyjny Moringen określano jako „obóz ochronny dla młodzieży” (Jugendschutzhaftlager, JSL), a w stosunku do obozu koncentracyjnego Bergen-Belsen stosowano termin „obóz pobytowy” (Aufenthaltslager, AL). Obóz koncentracyjny Lublin/Majdanek przez pewien czas nosił nazwę „obozu jeńców wojennych” (Kriegsgefangenenlager, KGL). Obozy dla kobiet określano „kobięcymi obozami koncentracyjnymi” (Frauenkonzentrationslager, FKL). Nazwa ta była niezmienna i odnosiła się zarówno do obozu dla kobiet Lichtenburg, jak i – po jego likwidacji – do obozu koncentracyjnego Ravensbrück.

³⁴ W niemieckich obozach koncentracyjnych pododdziały wartownicze – poza realizacją zadań, do których zostały wyznaczone – stanowiły rodzaj zaplecza kadrowego dla obozowej administracji, np. w przypadku wystąpienia w niej wakatów.

³⁵ Jego kompetencje w tym zakresie nie obejmowały oficerów SS. Ich sprawy karne kierowano do jednego z 27 okręgów sądowych SS, które były ekspozyturami Głównego Urzędu Sądownictwa SS (SS-Hauptamt Gericht). Właściwym terytorialnie dla członków załogi SS w KL Stutthof był IV Okręg Sądowy SS w Gdańsku. Szerzej zob. A. Lasik, *Sztafety Ochronne...*, s. 101–104.

³⁶ Więcej na temat kompetencji i zadań komendantów zob. np.: APMA-B, D.Au.I/1, Lagerordnung; A. Lasik, *Sztafety Ochronne...*, s. 230–233; K. Orth, *Die Konzentrationslager-SS. Sozialstrukturelle Analysen und biographische Studien*, Göttingen 2000, s. 39; M. Broszat, *Nationalsozialistische Konzentrationslager 1933–1945* [w:] H. Buchheim, M. Broszat, H.A. Jacobsen, H. Krausnick, *Anatomie des SS-Staates*, Bd. 2: *Konzentrationslager, Kommissarbefehl, Judenverfolgung*, Olten und Freiburg im Breisgau 1965, s. 141; E. Georg, *op. cit.*, s. 109; F. Piper, *Zatrudnienie więźniów KL Auschwitz. Organizacja pracy i metody eksploatacji siły roboczej*, Oświęcim 1981, s. 84; Z. Leszczyńska, *Kronika obozu na Majdanku*, Lublin 1980, s. 51.

Dom komendanta KL Stutthof, październik 1945 r. AIPN, GK 2972/84

Od 1 grudnia 1928 r. do 1 maja 1930 r. należał do Sturmabteilungen. Od 1 grudnia 1928 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 106 204), a od 1 maja 1930 r. – SS (numer ewidencyjny 5448), z przydziałem do 4. Chorągwi Allgemeine-SS „Schleswig-Holstein” w Hamburgu-Altonie. Od 24 grudnia 1932 r. do 1 kwietnia 1936 r. był dowódcą I batalionu 53. Chorągwi Allgemeine-SS „Dithmarschen” w Heide w Szlezwiku-Holsztynie, a następnie przeniesiono go do 56. Chorągwi Allgemeine-SS „Franken” w Bambergu w bawarskiej Górnej Frankonii. Między 1 grudnia 1936 r. a 1 lutego 1937 r. dowodził 36. Chorągwią Allgemeine-SS na terenie Wolnego Miasta Gdańska, a następnie został przeniesiony na takie samo stanowisko w tym mieście – do 71. Chorągwi Allgemeine-SS, które zajmował do 8 maja 1945 r. Od 20 maja 1937 r. do 18 lipca 1937 r. oraz od 24 października 1938 r. do 22 grudnia 1938 r. odbywał ćwiczenia wojskowe w stopniu starszego szeregowego (Gefreiter) w 15. pułku piechoty Wehrmachtu (Infanterie-Regiment 15).

Od 21 lipca 1939 r. do 31 października 1941 r. należał do Rezerwy Policji (Polizei-Reserve) w Gdańsku, przy czym 1 września 1941 r. odkomenderowano go formalnie do placówki Służby Bezpieczeństwa SS (Leitstelle des SS-Sicherheitsdienstes) w tym mieście. Drugiego września 1939 r. został komendantem tzw. Jenieckich Obozów Cywilnych (Zivilgefangenenlager), których Komendantura od 15 września 1939 r. do 30 kwietnia 1940 r. mieściła się w Gdańsku-Nowym Porcie (Danzig-Neufahrwasser). Wyznaczono mu wówczas zadanie koordynowania aresztowań Polaków i Żydów w Gdańsku³⁷. Pierwszego października 1941 r. mianowano go szefem obozu Stutthof wraz z podległymi mu podobozami w Smukale, Toruniu i Potulicach. Po włączeniu obozu Stutthof w struktury IKL i powstaniu 7 stycznia 1941 r. KL Stutthof został komendantem tego

³⁷ M. Gliński, *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (1 września 1939 – 9 maja 1945)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1979, nr 3, s. 77; *idem*, *Zaloga obozu koncentracyjnego Stutthof (1 IX 1939 – 9 V 1945). Część II*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1985, nr 6, s. 113.

obożu koncentracyjnego. Stanowisko to zajmował do 31 sierpnia 1942 r., a następnie został komendantem KL Neuengamme. Był nim do likwidacji tego obozu w dniu 2 maja 1945 r.

Po wojnie był sądzony przed Brytyjskim Trybunałem Wojennym (British War Tribunal) w procesie załogi SS KL Neuengamme, który odbył się w Hamburgu w dniach 18 marca – 3 maja 1946 r., i został skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano 8 października 1946 r. w Hameln.

Członek organizacji Lebensborn. Odznaczony m.in. Krzyżem Żelaznym II i I klasy 1939 (Eisernes Kreuz II. und I. Klasse 1939), Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami (Kriegsverdienstkreuz II Klasse mit Schwertern), Sztyletem Honorowym SS (SS-Ehrendegen) oraz Pierścieniem Honorowym SS (SS-Totenkopfring)³⁸.

³⁸ AMS, 726, teczka 565, Akta osobowe Maxa Pauly'ego; APMA-B, D-RF-3/RaipnSHA/117/2, Allgemeine Erlasse des RSHA; BAAL, NS.3/386, SS-Wirtschaftsverwaltungshauptamt, vom 26 X 1943, s. 102; BAAL, SSO-367A, SS-Offiziersakte Max Pauly; *SS-Personalbefehl*, Nr. 7, München, den 1. Mai 1933, s. 7; *SS-Personalbefehl*, Nr. 8, München, den 23. Juni 1933, s. 6; *SS-Personalbefehl*, Nr. 14, München, den 20. Juni 1934, s. 26; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 6, Berlin, den 9. November 1937, s. 7; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 4, Berlin, den 30. Januar 1942, s. 13; *SS Personalveränderungsblatt*, Nr. 5b, Berlin, den 9. November 1944, s. 12; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Oktober 1934*, München 1934, s. 18, poz. 395; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Juli 1935*, Berlin 1935, s. 18–19, poz. 408; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom Dezember 1936*, Berlin 1936, s. 18–19, poz. 408; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1937*, Berlin 1937, s. 42–43, poz. 743; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1938*, Berlin 1938, s. 46–47, poz. 811; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP (SS-Obersturmbannführer–SS-Sturmbannführer). Stand vom 1. Oktober 1943*, Berlin 1943, s. 6, poz. 86; *Dienstalterliste der Waffen-SS. SS-Obergruppenführer bis SS-Hauptsturmführer. Stand vom 1. Juli 1944*, [b.m.w.], poz. 2871; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP (SS-Obersturmbannführer–SS-Sturmbannführer). Stand vom 1. Oktober 1944*, Berlin 1944, s. 6, poz. 75; M.C. Yerger, *Allgemeine-SS. The Commands, Units and Leaders of the General SS*, Atglen (PA) 1997, s. 188, 203; F.L. MacLean, *The Camp Men. The SS-Officers Who Ran the Nazi Concentration Camp System*, Atglen (PA) 1999, s. 174; D. Drywa, *Zagłada Żydów w obozie koncentracyjnym Stutthof (wrzesień 1939 – maj 1945)*, Gdańsk 2001, *passim*; *eadem*, *The Extermination of Jews in Stutthof Concentration Camp 1939–1945*, Gdańsk 2004, s. 33, 35, 56; W. Johe, *Das KL Neuengamme [w:] Studien zur Geschichte der Konzentrationslager*, Stuttgart 1970, s. 35; *idem*, *Neuengamme. Zur Geschichte der Konzentrationslager in Hamburg*, Hamburg 1984, s. 21–22; D. Garbe, *Neuengamme-Stammlager [w:] Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslagern*, Bd. 5: *Hinzert, Auschwitz, Neuengamme*, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2007, s. 316, 328, 333, 338–339; M. Buggeln, *Hannover-Ahlem („Döbel“, „A 12“)* [w:] *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslagern*, Bd. 5, s. 429; P. Semków, *Polityka Trzeciej Rzeszy wobec ludności polskiej na terenie Wolnego Miasta Gdańska w latach 1939–1945*, Toruń 2001, s. 82–83; U. Bauche, H. Brüdigam, L. Eiber, W. Wiedey, *Widerstand in Hamburg 1939–1945 [w:] Arbeit und Vernichtung. Das Konzentrationslager Neuengamme 1938–1945*, Hamburg 1991, *passim*; M. Gruner, *Verurteilt in Dachau. Der Prozess gegen den KZ-Kommandanten Alex Piorkowski vor einem US-Militärgericht*, Ausburg 2008, s. 122; L. Siliņš, *Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē 1942–1945*, Rīga 2003, s. 15; *KZ Neuengamme. Berichte, Erinnerungen, Dokumente*, Frankfurt/Main 1982, *passim*; K. Orth, *Das System der nationalsozialistischen Konzentrationslager. Eine politische Organisationsgeschichte*, Hamburg 1999, *passim*; M. Orski, *Niewolnicza praca więźniów obozu koncentracyjnego Stutthof w latach 1939–1945. Organizacja pracy i metody eksploatacji siły roboczej*, Gdańsk 1999, s. 343–344; Z. Zonik, *Anus belli. Ewakuacja i wyzwolenie hitlerowskich obozów koncentracyjnych*, Warszawa 1988, s. 24, 35, 67; *idem*, *Najtrudniejszy front. Krótki zarys historii ruchu oporu w systemie hitlerowskich obozów koncentracyjnych*, Warszawa 1978, s. 27; J. Grabowska, *Stutthof. Informator historyczny*, Gdańsk 1990, s. 45; *eadem*, *Przewodnik informator Stutthof*, Sztutowo [b.d.w.], s. 9–10, 12, 18, 62; B. Suchowiak, *Neuengamme. Z dziejów obozu*, Warszawa 1973, s. 20; W. Mitura, *Wspomnienia więźnia Stutthofu*, Warszawa 1978, s. 102; *idem*, *Za drutami Stutthofu. Wspomnienia więźnia obozu*, Bydgoszcz 1985, s. 34; T. Płużański, *Las nędzarzy i bohaterów [w:] B. Sruoga, Las bogów*, Gdynia 1965, s. 12, 108.

– SS-Sturmbannführer **Paul Werner Hoppe**. Urodził się 28 lutego 1910 r. w Berlinie. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule), 4 klas wyższej szkoły realnej (Oberrealschule) na poziomie Oberprima i uzyskaniu matury (Reife), 3 klas szkoły średniej (Mittelschule), rolniczej szkoły zawodowej (Landwirtschaftliche Fachschule) oraz 5 semestrów Technicznej Szkoły Wyższej (Technische Hochschule) w Berlinie na kierunku rolniczo-ogrodniczym podjął pracę jako architekt krajobrazu (Garten und Landschaftsarchitekt).

Od 1 sierpnia 1932 r. do 1 listopada 1932 r. należał do Służby Pracy Rzeszy (Reichsarbeitsdienst, RAD), a między 1 listopada 1932 r. a 1 lutego 1933 r. – do Oddziałów Szturmowych (Sturmabteilungen, SA). Od 1 listopada 1932 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 1 596 491), a od 1 lutego 1933 r. – SS (numer ewidencyjny 116 695), z przydziałem do drużyny saperów II batalionu 6. Chorągwi SS „Eduard Felsen” w Berlinie. Trzydziestego maja 1934 r. został przeniesiony do 7. kompanii 42. Chorągwi Allgemeine-SS w Berlinie. Pierwszego listopada 1934 r. skierowano go na 2. kurs dla kandydatów na oficerów SS (2. Führeranwärterlehrgang) w Jüterbog, po ukończeniu którego wysłano go 24 kwietnia 1935 r. do Szkoły Oficerskiej SS (SS-Junkerschule) w Brunzshwiku. Od 1 stycznia 1936 r. do 1 kwietnia 1936 r. uczestniczył w kursie dla dowódców plutonów (Zugführerlehrgang) w Dachau, po czym wcielono go – jako dowódcę plutonu (Zugführer) – do II Batalionu Wartowniczego SS „Łaba” (II SS-Wachverband „Elbe”), zabezpieczającego KL Lichtenburg. Od 1 grudnia 1936 r. dowodził plutonem (Zugführer) w 1. kompanii I Batalionu Wartowniczego SS-Totenkopf „Górna Bawaria” (I SS-Totenkopfverband „Oberbayern”), przemianowanym w 1937 r. na 1. Pułk SS-Totenkopf „Górna Bawaria” (1. SS-Totenkopfstandarte „Oberbayern”), zabezpieczającym KL Dachau. Dziesiątego lipca 1937 r. mianowano go adiutantem dowódcy tego pułku, a 15 listopada 1938 r. został oficerem w sztabie i dowódcą 20. Sotni SS (20. SS-Hundertchaft), jednocześnie wchodząc w skład sztabu dowódcy formacji SS-Totenkopfverbände i szefa obozów koncentracyjnych (Führer der SS-Totenkopfverbände und Konzentrationslager) SS-Gruppenführera Theodora Eickego.

W przededniu wybuchu wojny został odkomenderowany do Gdańska. Włączono go w skład SS-Heimwehr Danzig, a 15 listopada 1939 r. wcielono do nowo utworzonej Dywizji SS „Totenkopf” (SS-Division „Totenkopf”). Brał z nią udział w ataku na Francję w 1940 r. i uczestniczył m.in. w walkach w okolicach Bordeaux. Od 1 kwietnia 1941 r. dowodził 4. kompanią 3. pułku Dywizji SS „Totenkopf”, z którą wziął udział w ataku na Związek Sowiecki. Między 16 marca 1942 r. a 15 lipca 1942 r. służył w III Zapasowym Batalionie SS „Totenkopf” (III SS-Totenkopf-Infanterie-Bataillon), wchodzącym w skład Dywizji Zmotoryzowanej SS „Totenkopf” (SS-Division [mot.] „Totenkopf”), z którą brał udział w walkach m.in. pod Demiańskiem, gdzie został ranny. Piętnastego lipca 1942 r. został funkcjonariuszem Grupy Urzędów D – Obozy Koncentracyjne (Amtsgruppe D – Konzentrationslager) w Głównym Urzędzie Gospodarczo-Administracyjnym SS w Oranienburgu. Pierwszego września 1942 r. mianowano go komendantem KL Stutthof. Stanowisko to zajmował do nieformalnej likwidacji obozu 4 kwietnia 1945 r. W połowie kwietnia 1945 r. został przeniesiony do obozu zbiorczego SS „Wöbbelin” w Meklemburgii-Pomorzu Przednim (będącego w fazie organizacji), podlegającego formalnie KL Neuengamme i przeznaczonego dla więźniów ewakuowanych z podobozów obozów koncentracyjnych (Auffanglager für Evakuierungstransporte). Obóz ten ostatecznie nie powstał z powodu kapitulacji III Rzeszy.

Na początku maja 1945 r. zdezerterował z SS i ukrył się we Flensburgu w Szlezwiku-Holsztynie pod fałszywym nazwiskiem Paul Hansen. Po zidentyfikowaniu go przez byłych więźniów został internowany w kwietniu 1946 r. przez brytyjskie władze okupacyjne Niemiec w Lubece. W maju 1948 r. przewieziono go do Londynu, gdzie był przesłuchiwany, a następnie przekazano go do obozu internowania w Fallingbostel w Dolnej Saksonii. W czerwcu 1948 r. uciekł z niego do Szwajcarii, skąd w grudniu 1952 r. powrócił do RFN. W kwietniu 1953 r. został rozpoznany w Witten w Nadrenii Północnej-Westfalii i aresztowany przez policję. Sąd zastosował wobec niego areszt prewencyjny. Początkowo miał odpowiadać z wolnej stopy w przygotowywanym przez niemiecki wymiar sprawiedliwości procesie karnym. Jednak na skutek oskarżeń o aktywny udział w Holokaucie (w KL Stutthof istniały komory gazowe, w których mordowano m.in. węgierskich Żydów, przewiezionych tu z KL Auschwitz) oraz współodpowiedzialność za zbrodnie popełnione w KL Stutthof na więźniarkach i więźniach, a także w trakcie ewakuacji obozów koncentracyjnych, został 21 kwietnia 1954 r. ponownie aresztowany. Po przedstawieniu mu zarzutów karnych i sporządzeniu aktu oskarżenia stanął przed Sądem Krajowym (Landesgericht) w Bochum w Nadrenii Północnej-Westfalii, który skazał go na 5 lat i 3 miesiące więzienia. Sąd drugiej instancji wyrokiem z 4 czerwca 1957 r. skazał go ostatecznie na 9 lat więzienia oraz 6 lat pozbawienia praw obywatelskich. Więzienie opuścił w 1960 r. Zmarł 15 lipca 1974 r. w Bochum.

Członek organizacji Lebensborn. Odznaczony m.in. Krzyżem Żelaznym II i I klasy 1939, Tarczą za Udział w Walkach pod Demiańskim (Demjanskschild), Czarną Odznaką za Rany (Verwundetenaabzeichen in Schwarz), Sztyletem Honorowym SS oraz Pierścieniem Honorowym SS³⁹.

³⁹ AMS, I-IE-420, Akta osobowe załogi obozu; BAAL, NS.3/386, Sammlung: SS-Wirtschaftsverwaltungshauptamt, vom 26 X 1943, s. 102; BAAL, SSO-204, SS-Offiziersakte Wilhelm Fichtinger; BAAL, SSO-122B, SS-Offiziersakte Josef Schwarz; BAAL, SSO-115A, SS-Offiziersakte Paul Hoppe; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 2, Berlin, den 20. April 1936, s. 12; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 5, Berlin, den 12. September 1937, s. 4; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 4, Berlin, den 11. September 1938, s. 6; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1936*, Berlin 1936, s. 240, poz. 7701; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1937*, Berlin 1937, s. 329, poz. 9743; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1938*, Berlin 1938, s. 434, poz. 13 043; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP (SS-Obersturmbannführer-SS-Sturmbannführer). Stand vom 1. Oktober 1942*, Berlin 1942, s. 96, poz. 2977; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP (SS-Obersturmbannführer-SS-Sturmbannführer). Stand vom 1. Oktober 1943*, Berlin 1943, s. 83, poz. 3499; *SS Dienstalterliste der Waffen-SS. SS-Obergruppenführer bis SS-Hauptsturmführer. Stand vom 1. Juli 1944*, [b.d.w., b.m.w.], poz. 2865; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP (SS-Obersturmbannführer-SS-Sturmbannführer). Stand vom 1. Oktober 1944*, Berlin 1944, s. 98, poz. 4031; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 115; S. Kamiński, *Sylwetka przestępcy wojennego. O procesie Paula Wernera Hoppego, byłego komendanta obozu koncentracyjnego Stutthof*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1990, nr 9, s. 69–86; T. Segev, *Die Soldaten des Bösen. Zur Geschichte der KZ-Kommandanten*, Reinbek bei Hamburg 1992, s. 12–15, 91, 153, 205–210; S. Link, „Rattenlinie Nord”, *Kriegsverbrecher in Flensburg, und umgebung im Mai 1945* [w:] *Mai 1945. Kriegsende in Flensburg*, Hrsg. G. Paul, B. Schwensen, Flensburg 2016, s. 22–24; Ch. W. Sydnor, *Żołnierze zagłady. Dywizja SS „Totenkopf” 1933–1945*, Warszawa 1998, s. 116, 265, 267–269, 278; H.G. Richardi, *Schule der Gewalt. Das KL Dachau als Modell für den Aufbau des KL-Systems* [w:] *Verfolgung-Ausbeutung-Vernichtung. Die Lebens- und Arbeitsbedingungen der Häftlinge in deutschen Konzentrationslagern 1933–1945*, Hrsg. L. Eiber, Hannover 1985, s. 54; K. Dunin-Łasowicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof*, Gdynia 1966, *passim*; *idem, Ruch oporu w hitlerowskich obozach koncentracyjnych 1933–1945*, Warszawa 1979, s. 178; D. Drywa, *Zagłada Żydów..., passim*; *eadem, The Extermination..., passim*; C. Baganz, *Wöbbelin* [w:] *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslagern*, Bd. 5, s. 545; J. Grabowska, *Stutthof. Informator...*, s. 50; *eadem, Przewodnik informator...*, s. 18, 52, 57, 62; M. Orski, *Niewolnicza praca więźniów...*

Kierownicy Wydziału I – Komendantury obozu/adiutanci komendanta obozu. Oficerowie sądowi SS

Do najważniejszych zadań Wydziału I – Komendantury (Abteilung I – Kommandantur) należało przede wszystkim utrzymanie w sprawności technicznej obozowej kolumny samochodowo-transportowej (Fahrbereitschaft)⁴⁰, dostarczanie załodze sprzętu wojskowego i broni (Waffen und Geräte), nadzór nad obozowym węzłem łączności (Nachrichtenstelle), działającą w obozie placówką pocztową (Poststelle), podkomórka odpowiedzialną za konserwację urządzeń technicznych (Lageringenieur, w 1942 r. weszła ona w skład Wydziału IV jako referat techniczny – Technische Abteilung) oraz aresztem Komendantury (Kommandanturarrest).

Na czele omawianego wydziału stał kierownik, najczęściej w stopniu młodszego oficera SS. Określano go również szefem Wydziału I (Leiter der Abteilung I – Kommandantur) lub adiutantem komendanta obozu (Adjutant des Lagerkommandanten). Był on w istocie zastępcą komendanta obozu koncentracyjnego, odpowiedzialnym m.in. za sprawy obozowej załogi SS, techniczne środki łączności i utrzymanie ich w sprawności, obieg korespondencji między obozem a jego otoczeniem zewnętrznym oraz obozowy areszt. Nadzorował także wykonanie kar aresztu nałożonych na esesmanów za wykroczenia przeciwko obozowemu regulaminowi czy nieregularne wykonywanie obowiązków służbowych.

Zastępcą szefa Wydziału I był esesman, zwany „szefem Sztabu Komendantury” (Stabschef der Abteilung I), mający własne biuro (Büro des Leiters der Kommandantur), na którego czele stał zazwyczaj esesman w randze podoficera sztabowego SS (SS-Stabschef). Zastępca odpowiadał głównie za sprawy administracyjne wydziału, obrót korespondencji czy ogólny nadzór nad pozostałymi podkomórkami organizacyjnymi Komendantury.

Przy Wydziale I działał również oficer sądowy SS (SS-Gerichtsführer), którego biuro określano mianem „komórka Ia” (Abteilung Ia – Gerichtsführer). W jej skład wchodziły także Referat do spraw Osobowych Esesmanów (Personalabteilung) i Referat Prawny (Rechtsabteilung). Podlegali mu m.in. ordynansi (Ordonnanzen). Wobec permanentnych

s. 341–342; *idem*, *Przedsiębiorstwa SS...*, s. 180, 182, 198, 207, 217; M. Gruner, *Verurteilt in Dachau...*, s. 122; *eadem*, *Die Kommandanten der nationalsozialistischen Konzentrationslager [w:] Die Nationalsozialistischen Konzentrationslager 1933–1945. Entwicklung und Struktur. Konferenz in Weimar vom 22.11.–26.11.1995*, Weimar 1995, s. 343–353; K. Orth, *Das System...*, *passim*; L. Siliņš, *op. cit.*, s. 16; F. Pingel, *Vergasungen in anderen Konzentrationslagern [w:] Nationalsozialistische Massentötungen durch Giftgas*, Frankfurt/Main 1983, s. 264; Z. Zonik, *Anus belli...*, s. 24, 60, 68, 236, 315; T. Płużański, *op. cit.*, s. 12, 107–109, 161–162, 206, 261.

⁴⁰ Niezależnie od parku maszynowego wchodzącego w skład Wydziału I KL Auschwitz w maju 1940 r. powołano w nim Nowy Zarząd Budowlany SS (SS-Neubauleitung), a w październiku 1941 r. – Specjalny Zarząd Budowlany do spraw Budowy Obozu dla Jeńców Wojennych (Sonderbauleitung für die Errichtung des Kriegsgefangenenlagers Auschwitz). Wobec planów rozbudowy obozu oświęcimskiego i przekształcenia go w cały kompleks obozowy Auschwitz I–III – dla uniknięcia chaosu organizacyjnego i kompetencyjnego – zdecydowano się w listopadzie 1941 r. na połączenie tych struktur SS i powołanie w ich miejsce jednego Centralnego Zarządu Budowlanego Waffen-SS i Policji (Zentralbauleitung der Waffen-SS und Polizei). Więcej na ten temat zob. np. A. Lasik, *Nowy Zarząd Budowlany SS (SS-Neubauleitung) w niemieckim nazistowskim obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau w latach 1940–1941 [w:] Servitium Klio. In honorem Professoris Alberti Kotowski*, red. M.G. Zieliński, Z. Biegański, Bydgoszcz 2021, s. 201–227.

niedoborów kadrowych stanowiska oficerów sądowych SS w wielu obozach łączone były (na stałe lub czasowo) z funkcjami adiutantów komendantów obozów, czyli szefami Wydziału I⁴¹.

W KL Stutthof stanowisko zwierzchnika Wydziału I zajmowało czterech esesmanów, przy czym charakterystyczne dla tego obozu było to, że funkcję tę przez ponad 10 miesięcy pełnił podoficer SS⁴². Szefami Wydziału I – Komendantury byli kolejno:

– SS-Obersturmführer **Albert Friedrich Johann Rudolf Schwartz**. Urodził się 11 maja 1905 r. w Szwarzenowie/Biskupcu k. Hławy (Schwarzenau/Bischofswerder bei Deutsch-Eylau) w Prusach Wschodnich. Po ukończeniu I oddziału szkoły powszechnej (Volksschule), szkoły średniej (Höhere Schule) i uzyskaniu matury (Abitur), a następnie Prywatnej Szkoły Handlowej (Privat-handelsschule), podjął w 1925 r. pracę w Miejskiej Kasie Oszczędnościowej (Stadtsparkasse) w Gdańsku. Dodatkowo kontynuował naukę w Wyższej Szkole Handlowej (Handelshochschule) w Gdańsku oraz Zawodowej Szkole dla Specjalistów Kas Oszczędnościowych (Sparkasenfachschule) w Hanowerze. W 1938 r. rozpoczął pracę jako specjalista w zakresie bankowości i kas oszczędnościowych, a następnie mianowano go inspektorem bankowym i kas oszczędnościowych (Bank- und Sparkassenfachmann, Sparkasseninspektor).

W latach 1926–1928 należał do organizacji Zakon Młodo niemiecki (Jungdeutscher Orden), a od 1 listopada 1930 r. do 31 stycznia 1931 r. był członkiem Sturmabteilung. Od 1 maja 1930 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 228 771), a od 1 lutego 1931 r. – SS (numer ewidencyjny 6532). Od 5 stycznia 1934 r. do 26 marca 1934 r. uczestniczył w kursie podoficerskim (Unterführerlehrgang) przy szkolnym batalionie 3. pułku piechoty (Infanterie-Regiment 3) Wehrmachtu w Malborku, a w październiku 1935 r. powierzono mu funkcję oficera do zadań specjalnych (zur besonderen Verwendung) w administracji XXVI Okręgu Allgemeine-SS (XXVI SS-Oberabschnitt) w Gdańsku. Pierwszego grudnia 1936 r. mianowano go adiutantem i referentem osobowym (Adjutant und Personalreferent) w tej strukturze Allgemeine-SS, po czym odszedł do sztabu VII Okręgu Allgemeine-SS (VII SS-Abschnitt) w Królewcu. Od 15 stycznia 1937 r. do 15 stycznia 1938 r. był oficerem w XXXVI Batalionie Kadrowym Allgemeine-SS (SS-Stammabteilung XXXVI), działającym przy I Nadokręgu Allgemeine-SS „Północny Wschód” (I SS-Oberabschnitt „Nordost”) w Królewcu, następnie przeniesiono go do 36. Chorągwi Allgemeine-SS w Gdańsku.

⁴¹ Więcej o zadaniach i funkcjonowaniu Wydziału I zob. np.: APMA-B, D.Au.I/1, Lagerordnung, s. 4–6; J.Ch. Wagner, *Produktion des Todes. Das KZ Mittelbau-Dora*, Göttingen 2001, s. 651; A. Lasik, *Zaloga SS w KL Auschwitz w latach 1940–1945*, Bydgoszcz 1994, s. 40; *idem*, *Struktura organizacyjna KL Auschwitz [w:] Auschwitz 1940–1945. Węzłowe zagadnienia z dziejów obozu*, t. 1: *Założenie i organizacja obozu*, red. W. Długoborski, F. Piper, Oświęcim 1995, s. 115–117; A. Lasik, *Sztafety Ochronne...*, s. 234–247; F. Ryszka, *Noc i mgła. Niemcy w okresie hitlerowskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962, *passim*; H. Kühnrich, *Der KZ-Staat*, Berlin 1960, s. 70. W niektórych obozach koncentracyjnych o szczególnym znaczeniu militarnym wprowadzono etat oficera SS odpowiedzialnego za obozową ochronę kontrwywiadowczą (Abwehrbeauftragter). Do jego podstawowych zadań należało m.in. koordynowanie i nadzorowanie wszelkich kwestii związanych z organizacją ewakuacji obozu czy niszczenie jego dokumentacji. Stanowisko to zajmowali w KL Stutthof SS-Hauptsturmführer Rudolf Kinne oraz SS-Obersturmführer Johann Dragschitz.

⁴² Z akt osobowych oficerów SS wynika, że nowo mianowani komendanci obozów często zmieniali swoich etatowych zastępców, czyli kierowników Wydziału I. Na tej podstawie można wysnuć hipotezę, że zwierzchnicy obozów musieli mieć duże zaufanie do swoich adiutantów jako szefów obozowej komendantury i mogli liczyć na ich lojalność.

W latach 1939–1942 był także zatrudniony w administracji Rezerwy Policji (Polizei-Reserve) w Gdańsku, z ramienia której nadzorował administracyjnie obozy dla Polaków z Gdańska i okolic. Od 1 listopada 1941 r. w Waffen-SS, służył w policyjnym obozie ochronnym (Polizeischutzhaftlager) Stutthof, a 7 stycznia 1942 r. powierzono mu stanowisko adiutanta komendanta KL Stutthof, które łączył z funkcją szefa nowo powstałego (w lutym 1942 r.) Wydziału VI – opieka socjalna, szkolenie i zabezpieczenie społeczne członków obozowej załogi SS. Stanowiska te pełnił do 29 września 1942 r., po czym został przeniesiony do KL Buchenwald. Początkowo był w nim dowódcą jednej z kompanii wartowniczych, a od 20 października 1942 r. do 11 kwietnia 1945 r. zajmował stanowisko zastępcy kierownika Wydziału IIIa, czyli kierownictwa obozu do spraw zatrudnienia więźniów (Arbeitseinsatzführer). Organizował pracę więźniów w obozie macierzystym oraz m.in. w różnych podobozach KL Buchenwald, w tym w Aussenarbeitslager „Böhlen” k. Lipska w Saksonii. Po powstaniu 1 października 1944 r. KL Mittelbau jako autonomicznej jednostki organizacyjnej Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych w Oranienburgu objął w nim takie samo stanowisko i sprawował je do czasu likwidacji tego obozu 9 kwietnia 1945 r.

W maju 1945 r. został aresztowany przez Amerykanów i osadzony w obozie dla jeńców wojennych w Bad Aibling w Górnej Bawarii. Był sądzony przez Amerykański Trybunał Wojenny w Dachau w procesie załogi SS KL Buchenwald, który odbył się między 11 kwietnia a 14 sierpnia 1947 r., i skazano go na karę śmierci. Ósmego czerwca 1948 r. został ułaskawiony i najwyższy wymiar kary zamieniono mu na dożywotnie więzienie. Czternastego maja 1954 r. anulowano mu pozostałą do odbycia karę pozbawienia wolności i zwolniono z więzienia w Landsbergu am Lech. Zmarł 5 lipca 1984 r. w Ahrensböck w Szlezewiku-Holsztynie.

Członek organizacji Lebensborn. Odznaczony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami, Sztyletem Honorowym SS oraz Pierścieniem Honorowym SS⁴³.

⁴³ AMS, 897, teczka 732, Akta osobowe Alberta Schwartz; AMS, I-IB-1, Kommandanturbefehl Nr. 13 vom 7 X 1942; AIPN, GK 165/399, Kolekcja „Ob”; AIPN, GK 164/2321, Akta badawczo-dochodzeniowe Alberta Schwartz; NARA, Case No. 000-50-9, United States vs Josias Prince zu Waldeck et al.; BAAL, SSO-121B, SS-Offiziersakte Albert Schwartz; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 5, Berlin, den 8. September 1936, s. 44; *SS Personalveränderungsblatt*, Nr. 2b, Berlin, den 20. April 1944, s. 13; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Oktober 1934*, poz. 3010; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Juli 1935*, Berlin 1935, s. 123, poz. 4810; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1936*, Berlin 1936, s. 138–139, poz. 3346; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1937*, Berlin 1937, s. 154–155, poz. 3558; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1938*, Berlin 1938, s. 190–191, poz. 4443; *SS Dienstalterliste der Waffen-SS. SS-Obergruppenführer bis SS-Hauptsturmführer. Stand vom 1. Juli 1944*, [b.m.w.], poz. 2911; B. Cazenave, Dessau [w:] *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslagern*, Bd. 3: Sachsenhausen, Buchenwald, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2006, s. 410; K. Dunin-Łasowicz, *Ruch oporu...*, s. 254; B. Klewitz, *Die Müchmühle – Außenkommando des KZ Buchenwald. Eine Fallstudie*, „Buchenwaldheft” 1989, nr 33, s. 9, 36; H. Weidlich, *Häftlinge in Lagerorganen – Stützen der illegalen Widerstandorganisation*, „Buchenwaldheft” 1983, nr 5, s. 18; F. Bindernagel, T. Bütow, Böhlen [w:] *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslagern*, Bd. 3, s. 402; K. Trostorff, H. Weidlich, *Die politische Abteilung im Terrorsystem des KZ Buchenwald*, „Buchenwaldheft” 1984, nr 19, s. 71; U. Herbert, *Von Auschwitz nach Essen. Die Geschichte des KZ-Außenlagers Humboldtstraße*, „Dachauerhefte. Studien zur Feschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager” 1986, Heft 2 (*Sklavenarbeit im KZ*), s. 20–21; C. Schäfer, *Die Evakuierungstransporte des KZ Buchenwald und seiner Außenkommandos*, „Buchenwaldheft” 1983, nr 16, s. 11, 13, 27, 80–81; W. Scherf, *Der Dachauer Buchenwaldprozeß 1947*, „Buchenwaldheft” 1984, nr 21 (*Die Erforschung des antifasistischen*

– SS-Obersturmführer **Erich Bruno Willi Müller**. Urodził się 28 października 1904 r. w Grudziądzu. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) i średniej (Höhere Schule) oraz branżowej szkoły zawodowej (Fachschule) o kierunku ekonomicznym podjął pracę jako inspektor gospodarczy.

Od 1 września 1931 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 719 855), a od 1 czerwca 1932 r. – SS (numer ewidencyjny 46 063), z przydziałem do 36. Chorągwi Allgemeine-SS w Gdańsku. Od 4 lipca 1939 r. do 31 października 1941 r. należał do Rezerwy Policji (Polizei-Reserve) w Gdańsku. Od 1 listopada 1941 r. w Waffen-SS. W okresie, kiedy obóz Stutthof nie podlegał Inspektoratowi Obozów Koncentracyjnych w Oranienburgu, był m.in. kierownikiem komenderówki „Elbing” w Elblągu. Funkcję adiutanta komendanta KL Stutthof objął 7 października 1942 r. i łączył ją ze stanowiskiem kierownika Wydziału VI (z przerwą między 31 marca 1942 r. a 13 grudnia 1943 r.). Czternastego grudnia 1943 r. objął takie same stanowiska w KL Lublin/Majdanek i zajmował je do 19 marca 1944 r., kiedy zmarł w Lublinie na zawał serca.

Odnaczony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy bez Miecza (Kriegsverdienstkreuz II Klasse ohne Schwert) oraz Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami⁴⁴.

– SS-Untersturmführer **Walter Unger**. Urodził się 22 czerwca 1917 r. w Lauter k. Zwickau w Saksonii. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) i szkoły dokształcającej (Forbildungsschule) podjął pracę jako sprzedawca.

Od maja 1933 r. do listopada 1935 r. należał do Hitlerjugend. Od 1 maja 1937 r. członek NSDAP (numer partyjny 5 961 560), a od 1 stycznia 1936 r. – SS (numer ewidencyjny 288 093), z przydziałem do 7. Chorągwi Allgemeine-SS „Fritz Schlegel” w Plauen im Vogtland w Saksonii. Absolwent Szkoły Oficerskiej SS (SS-Junkerschule) w Brunzwiku w Dolnej Saksonii oraz Szkoły Oficerskiej Służb Administracyjnych SS (SS-Führerschule des Verwaltungsdienstes). Adiutant komendanta KL Stutthof od 15 grudnia 1943 r. do 14 czerwca 1944 r. Do obozu przybył z Departamentu D I/1 – Sprawy Więźniów (Amt D I/1 – Häftlingsangelegenheiten) Grupy Urzędów D – Obozy Koncentracyjne (Amtsgruppe D – Konzentrationslager) w SS-WVHA w Oranienburgu, a następnie powrócił do tej komórki.

Odnaczony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami⁴⁵.

Widerstandskampfes im KZ Buchenwald), s. 30; P. Berben, *Dachau 1933–1945. The Official History*, London 1975, s. 52; Z. Zonik, *Długi egzamin*, Warszawa 1985, s. 184–185, 268–269, 273, 286–287; *idem*, *Gwałtem i przemoc. Z problematyki pracy w hitlerowskich obozach koncentracyjnych*, Warszawa 1981, s. 101, 236, 243, 259, 263; W. Czarnecki, Z. Zonik, *Kryptonim Dora*, Warszawa 1973, s. 28, 54, 297; *Buchenwald. Mahnung und Verpflichtung. Dokumente und Berichte*, Berlin 1983, s. 266, 281, 285, 404–407, 412, 463, 760; E. Kogon, *Der SS-Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager*, München 1974, s. 320–321; E. Polak, *Dziennik buchenwaldzki*, Warszawa 1983, s. 128; *Konzentrationslager Buchenwald 1937–1945. Begleitband zur ständigen historischen Ausstellung*, [b.m.w.] 1999, s. 309; W. Mitura, *Za drutami Stutthofu...*, s. 93; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 218.

⁴⁴ AMS, I-IB-1, Kommandanturbefehl Nr. 12 vom 6 X 1942; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 13 vom 7 X 1942; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 90 vom 14 XII 1943; APMM, 167, Akta osobowe Ericha Müllera, Zbiór fotokopii; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 6, Berlin, den 9. November 1938, s. 13; *SS Verordnungsblatt*, Nummer 2b, Berlin, den 20. April 1943, s. 18; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1938*, Berlin 1938, s. 419, poz. 12 485; M. Gliński, *Zaloga obozu koncentracyjnego Stutthof (1 IX 1939 – 9 V 1945). Część II...*, s. 113.

⁴⁵ AMS, 992, teczka 827, Akta osobowe Waltera Ungera; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 90 vom 14 XII 1943; BAAL, NS.3/1570, SS-WVHA; BAAL, SSO-199B, SS-Offiziersakte Walter Unger;

– SS-Oberscharführer **Josef Stahl**. Urodził się 12 października 1908 r. w Polžice (Pollschitz) w czeskich Sudetach. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) podjął pracę jako urzędnik bankowy.

Od 1 listopada 1938 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 1 949 050), a od 15 marca 1939 r. – SS. Dwudziestego piątego lutego 1941 r. powołano go do czynnej służby w Waffen-SS i przydzielono do kompanii wartowniczej KL Flossenbürg, a następnie został pisarzem kompanijnym (Kompanieschreiber). Od 9 października 1941 r. był funkcjonariuszem Głównego Urzędu Budżetu i Budownictwa SS (SS-Hauptamt Haushalt und Bauten, HAHuB), a następnie odszedł do SS-WVHA w Oranienburgu, w którym zajmował bliżej nieustalone stanowisko. W marcu 1943 r. przeniesiono go do kompanii przygotowawczej SS (SS-Vorbereitungskompanie) przy KL Dachau, po czym powrócił w sierpniu tego roku do Głównego Urzędu Gospodarczo-Administracyjnego SS w Oranienburgu, a w grudniu został przydzielony do kompanii szkolnej SS (SS-Ausbildungskompanie) stacjonującej przy Szkole Oficerskiej Służb Administracyjnych SS (SS-Führerschule des Verwaltungsdienstes) w Arolsen. Między majem 1944 r. a 14 czerwca 1944 r. przeniesiono go ponownie do SS-WVHA w Oranienburgu, z jednoczesnym odkomenderowaniem do Wydziału I w KL Stutthof, w którym łączył funkcje dowódcy plutonu sztabowego SS (Führer des SS-Staffzuges) – jednostki rezerwowej składającej się z esesmanów przydzielonych służbowo do Wydziału I w tym obozie, oraz szefa Sekcji Osobowej SS – prowadzącej sprawy personalne załogi SS KL Stutthof. Do 4 kwietnia 1945 r. pełnił także obowiązki szefa Wydziału I.

Po wojnie, 25 lutego 1947 r., został ekstradowany do Polski z amerykańskiej strefy okupacyjnej Niemiec. Był sądzony w procesie załogi SS KL Stutthof, który toczył się od 19 do 29 listopada 1947 r. Wyrokiem Sądu Okręgowego w Gdańsku został skazany na 10 lat więzienia oraz pozbawienia praw publicznych i obywatelskich praw honorowych. W dniu 25 sierpnia 1955 r. został warunkowo zwolniony⁴⁶.

Esesmanami zajmującymi stanowiska oficerów sądowych SS w KL Stutthof byli kolejno:

– SS-Hauptscharführer **Alfons Richard Friedrich Glass**. Urodził się 26 listopada 1897 r. w Gdańsku. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule), szkoły realnej (Realschule), szkoły średniej (Mittelschule) i uzyskaniu matury (Abitur) oraz studium prawnego (Justizstudium) podjął pracę jako prawnik i nadsekretnarz prawny (Justizobersekretär). Od 15 września 1915 r. do 3 maja 1919 r. służył w armii niemieckiej, m.in. w pułku piechoty (Infanterie-Regiment) w Toruniu oraz 128. pułku piechoty w Gdańsku, w stopniu starszego szeregowego (Gefreiter). W latach 1915–1918 walczył na froncie zachodnim I wojny światowej. W 1919 r. był członkiem Korpusu Ochotniczego Straż Graniczna „Wschód” (Grenzschutz „Ost”).

AIPN, GK 240/29, Akta sprawy karnej przeciwko Josefowi Stahlowi; *SS Personalveränderungsblatt*, Nr. 5b, Berlin, den 9. November 1944, s. 25; A. Lasik, *Struktura organizacyjna oraz obsada osobowa stanowisk kierowniczych w obozie koncentracyjnym na Majdanku w latach 1941–1944*, „Zeszyty Majdan-ka” 2003, t. XXII, s. 148, 181; L. Silińś, *op. cit.*, s. 16; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 243.

⁴⁶ AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 40 vom 14 VI 1944; AIPN, GK 240/29, Akta sprawy karnej przeciwko Josefowi Stahlowi; AIPN, GK 303/37, Sentencja wyroku SWGd-37 z 29 XI 1947 r. przeciwko Josefowi Stahlowi; E. Kobierska-Motas, *Ekstradycja przestępców wojennych do Polski z czterech stref okupacyjnych Niemiec 1946–1950*, cz. II, Warszawa 1992, s. 217, poz. 1532; *eadem*, *Członkowie załóg i więźniowie funkcyjni niemieckich obozów, więzień i gett skazani przez sądy polskie*, Warszawa 1992, s. 140, poz. 1452.

Pierwszego maja 1933 r. wstąpił jednocześnie do NSDAP i SS (numer partyjny 3 714 688, numer ewidencyjny w SS 166 509) i otrzymał przydział do kompanii łączności SS (SS-Nachrichten Sturm). Od 1934 r. służył w kompanii sanitarnej SS (SS-Sanitäts Sturm), wchodzącej w skład XXVI Okręgu SS (XXVI SS-Abschnitt) w Gdańsku. W 1936 r. wstąpił do Policji Krajowej (Landespolizei) w Gdańsku. Od 22 sierpnia 1939 r. do 31 października 1941 r. był członkiem Rezerwy Policji (Polizei-Reserve) w Gdańsku. Po wybuchu II wojny światowej przydzielono go do obozu Stutthof, w którym powierzono mu stanowisko referenta sądowego SS (Gerichtsreferent). Pierwszego listopada 1941 r. został wcielony do Waffen-SS. Po powstaniu samodzielnego obozu koncentracyjnego Stutthof przydzielono go do Wydziału I. Od 7 stycznia 1942 r. do 15 października 1944 r. pełnił w nim funkcję referenta odpowiedzialnego za sprawy prawne obozu (Sachbearbeiter für SS-Gerichtsangelegenheiten), po czym przeniesiono go na identyczne stanowisko do KL Mauthausen.

Odnaczony m.in. Krzyżem Żelaznym II klasy 1914 (Eisernes Kreuz II Klasse 1914)⁴⁷, Krzyżem Honorowym za Udział w Wojnie oraz Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami⁴⁸.

– SS-Oberscharführer dr **Willibald Ferdinand Herles**. Urodził się 6 lutego 1908 r. w Žatec (Saaz) w czeskich Sudetach. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule), gimnazjum (Gymnasium), szkoły wyższej (Hochschule) oraz obronie pracy doktorskiej (Doktorexamen) nadano mu stopień naukowy doktora nauk prawnych.

Dwunastego listopada 1939 r. został wcielony do SS-Totenkopfverbände i przydzielony do 4. Pułku SS-Totenkopfstandarte „Marchia Wschodnia” (4. SS-Totenkopfstandarte „Ostmark”), stacjonującego w Linzu. Od 22 listopada 1939 r. do 19 lutego 1940 r. był członkiem załogi wartowniczej SS w KL Mauthausen, a następnie przeniesiono go do KL Sachsenhausen. Między 10 maja 1941 r. a 17 września 1941 r. służył w KL Natzweiler, po czym został oficerem sądowym SS (SS-Gerichtsführer) w KL Gross-Rosen. Od 15 października 1944 r. zajmował stanowisko referenta do spraw sądowych (Sachbearbeiter für SS Gerichtsangelegenheiten) w Wydziale I w KL Stutthof, z którego – w bliżej nieustalonym czasie – został przeniesiony do KL Neuengamme.

Odnaczony m.in. Medalem Zasług Wojennych (Kriegsverdienstmedaille)⁴⁹.

Oficerowie ci mieli do pomocy ok. 40 esesmanów, z których większość była zatrudniona jako kierownicy w obozowej kolumnie samochodowo-transportowej.

⁴⁷ W Niemczech nadawane były dwa rodzaje Krzyża Żelaznego: za walki w I wojnie światowej nazywano go Krzyżem Żelaznym 1914 (Eisernes Kreuz 1914), natomiast za udział w II wojnie światowej był to Krzyż Żelazny 1939 (Eisernes Kreuz 1939).

⁴⁸ AMS, 355,teczka 206, Akta osobowe Alfonsa Richarda Friedricha Glassa; AMS, 1078, Bekleidungs nachweis Alfons Glass; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 61 vom 1 IX 1943; AMS, I-IB 3, Kommandanturbefehl Nr. 8 vom 27 I 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 69 vom 15 X 1944.

⁴⁹ AMS, I-IE, Wehrstammbuch Willibald Herles; AMS, 1078, Bekleidungs nachweis Willibald Herles vom 23 X 1944; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 69 vom 15 X 1944; BAAL, NS.4/G-R/3, KL Gross-Rosen, Kommandantur-Stab KL Gross-Rosen vom 10 II 1943, k. 111; BAAL, NS.4/G-R/3, KL Gross-Rosen, Vorschlagsliste für die Verleihung des Kriegsverdienstmedaille für Angehöriger der SS-Verfügungstruppen/SS-Totenkopfverbände und SS-Junkerschulen vom 10 II 1942, k. 112; BAAL, NS.3/G-R/3, KL Gross-Rosen, Pismo inspektora obozów koncentracyjnych Richarda Glücksa informujące o nadaniu Kriegsverdienstmedaille Willibaldowi Herlesowi, 30 VIII 1943 r., k. 132; BAAL, NS.4/G-R/3, KL Gross-Rosen, Liste Kommandantur-Stab KL Gross-Rosen vom 9 XII 1943, s. 148.

Esesmanami podległymi formalnie Wydziałowi I byli oficerowie, którym przydzielano zadania związane ze sprawami kontrwywiadu (Abwehrbeauftragte) i zabezpieczenia dokumentów poobozowych. Po lekturze nielicznych zachowanych dokumentów archiwalnych można wysnuć hipotezę, że obowiązki te nakładano na esesmanów w trakcie przygotowywania obozów do ewakuacji⁵⁰.

Jak wynika z dostępnych źródeł, od 28 października 1944 r. do 4 kwietnia 1945 r. oficerem SS odpowiedzialnym za ochronę kontrwywiadową obozu był SS-Hauptsturmführer **Rudolf Kinne**. Urodził się 10 lutego 1905 r. w Lipsku w Saksonii. Po ukończeniu I oddziału szkoły powszechnej (Volksschule) podjął pracę jako elektryk i handlarz towarami elektrycznymi. Od 1 kwietnia 1924 r. do 30 czerwca 1924 r. był strzelcem (Schütze, Infanterist) 16. kompanii 10. pułku piechoty (Infanterie-Regiment 10) Reichswehry w Loben w Saksonii, a od 5 do 30 kwietnia 1937 r. służył w 2. kompanii 9. pułku piechoty (Infanterie-Regiment 9) Wehrmachtu.

Od 1 listopada 1932 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 1 369 459), a od 23 września 1932 r. – SS (numer ewidencyjny 51 383), z przydziałem do 4. kompanii I batalionu 27. Chorągwi Allgemeine-SS „Ostmark” we Frankfurcie n. Odrą. Od maja 1933 r. służył w kompanii motorowej I batalionu tejże jednostki Allgemeine-SS, a od 27 stycznia 1934 r. w 6. kompanii ww. struktury SS. Od 12 marca 1934 r. był adiutantem w II batalionie 27. Chorągwi Allgemeine-SS, 1 maja 1934 r. przeniesiono go do I batalionu 85. Chorągwi Allgemeine-SS w Saarbrücken. Pierwszego grudnia 1934 r. został powołany do czynnej służby w V Oddziale Wartowniczym „Brandenburgia” (V SS-Wachtruppe „Brandenburg”), zabezpieczającym KL Columbia-Haus w Berlinie. Między 10 sierpnia 1935 r. a 16 grudnia 1935 r. uczestniczył w kursie dla dowódców plutonów (Zugführerlehrgang) w Dachau. Pierwszego lutego 1936 r. objął funkcję dowódcy plutonu (Zugführer) w V Batalionie Wartowniczym SS-Totenkopf „Brandenburgia” (V SS-Totenkopfverband „Brandenburg”), a następnie został dowódcą 14. plutonu (Zugführer) w V Batalionie Wartowniczym SS-Totenkopf „Brandenburgia” (V SS-Totenkopfverband „Brandenburg”), stanowiącym załogę wartowniczą KL Columbia-Haus w Berlinie i KL Oranienburg-Sachsenhausen. Pierwszego grudnia 1936 r. powierzono mu taką samą funkcję w IV Batalionie Wartowniczym SS-Totenkopf „Wschodnia Fryzja” (IV SS-Totenkopfverband „Ostfriesland”), ochraniającym KL Esterwegen w Dolnej Saksonii. Po jego likwidacji powrócił do V Batalionu Wartowniczego SS-Totenkopf „Brandenburgia”, przemianowanego w tym okresie na 2. Pułk SS-Totenkopf „Brandenburgia” (2. SS-Totenkopfstandarte „Brandenburg”), zabezpieczającego KL Sachsenhausen. Był m.in. dowódcą plutonu oraz oficerem SS w sztabie tej jednostki. Od 10 sierpnia 1940 r. do 8 lutego 1943 r. był funkcjonariuszem Głównego Urzędu Zabezpieczeń i Ubezpieczeń Socjalnych SS (SS-Hauptfürsorge und Versorgungsamt), struktury Głównego Urzędu Rasy i Osadnictwa SS (SS-Rasse- und Siedlungshauptamt, RuSHA) w Berlinie, skąd przeniesiono go do Zapasowego Batalionu Grenadierów Pancernych SS (SS-Panzergrenadier Ersatz-Bataillon), wchodzącego w skład 1. Dywizji Pancерnej „Leibstandarte-SS Adolf Hitler” (1. SS-Panzer-Division „Leibstandarte-SS Adolf Hitler”). Z jednostki tej 15 lutego 1943 r. odszedł do dowództwa zaopatrzenia SS (SS-Nachschubkommandantur) 9. Dywizji Pancерnej

⁵⁰ Na przykład w KL Auschwitz stanowisko takie zajmował SS-Hauptsturmführer Walter Frank Christian Schütz. BAAL, SSO-108B, SS-Offiziersakte Walter Schütz.

SS „Hohenstaufen” (9. SS-Panzer-Division „Hohenstaufen”). Od 20 listopada 1943 r. do 10 stycznia 1944 r. służył w Szkolnym Zapasowym Batalionie Kierowców SS (SS-Kraftfahr-Ausbildungs- und Ersatzabteilung), skąd odszedł do II Szkoły Kierowców SS (II SS-Kraftfahrerschule) w Krakowie, w której przebywał do 1 września 1944 r. W tym czasie – od 8 sierpnia 1944 r. do 1 września 1944 r. – uczestniczył w kursie służby patrolowej Wehrmacht (Wehrmacht-Streifen-Lehrgang) w Belzig, skąd przeniesiono go do Grupy Urzędów D – Obozy Koncentracyjne (Amtsgruppe D – Konzentrationslager) w Głównym Urzędzie Gospodarczo-Administracyjnym SS (SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt) w Oranienburgu. Dwudziestego września 1944 r. oddelegowano go do KL Stutthof, w którym powierzono mu zadanie organizacji podobozu „Schichau-Werft” w Elblągu. Dwudziestego ósmego października 1944 r. mianowano go oficerem odpowiedzialnym za kwestie kontrwywiadowcze (Abwehrbeauftragte) oraz sprawy związane z opracowaniem planów ewakuacji obozu; odpowiadał za funkcjonowanie komórki działającej w ramach Referatu Ia przy Wydziale I.

Członek organizacji Lebensborn. Odznaczony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami, Medalem za Aneksję Czeskich Sudetów (Sudetenmedaille), Sztyletem Honorowym SS oraz Pierścieniem Honorowym SS⁵¹.

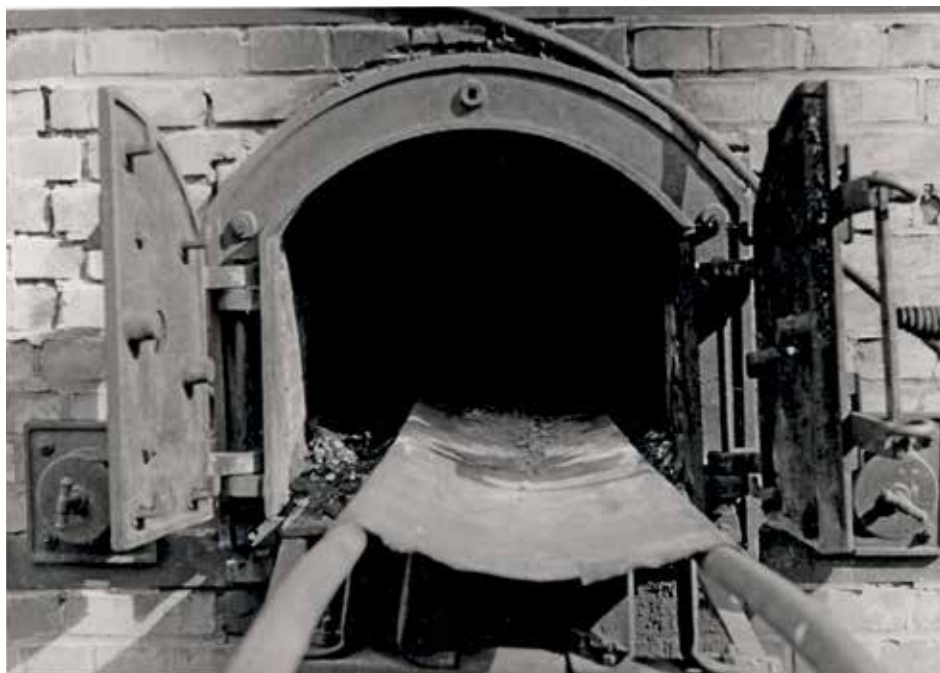
Innym oficerem SS, któremu powierzono obowiązki związane z ochroną kontrwywiadowczą oraz zapobieganiem ewentualnemu sabotażowi w Niemieckich Zakładach Wyposażenia Sp. z o.o. (Deutsche Ausrüstungswerke GmbH), posiadających swoją filię przy KL Stutthof, był SS-Obersturmführer **Johann Dragschitz**. Urodził się 4 września 1910 r. w Mannersdorf am Leithagebrige k. Bruck w Austrii. Po ukończeniu 5 klas szkoły powszechnej (Volksschule), 3 klas szkoły miejskiej (Bürgerschule) oraz 3 klas średniej szkoły zawodowej (Fachschule) podjął pracę jako ślusarz i ślusarz maszyn budowlanych, właściciel firmy produkującej lakiery i ocet oraz urzędnik policji kryminalnej, SS-Sicherheitsdienst i Gestapo.

Od 22 listopada 1925 r. do marca 1929 r. należał do Narodowosocjalistycznej Młodzieży Robotniczej (Nationalsozialistische Arbeiterjugend), będącej przybudówką nielegalnych struktur Hitlerjugend w Austrii. Od 11 marca 1929 r. do 10 sierpnia 1933 r. służył w stopniu strzelca (Infanterist) w 2. pułku piechoty (Infanterie-Regiment 2) armii austriackiej (Österreichisches Bundesheer), w którym po ukończeniu kursu przez rok pełnił także funkcję zbrojmistrza (Infanterie Waffenmeister). Od 1932 r. był ponadto członkiem Niemieckiego Związku Żołnierzy (Deutschen Soldatenbund). Od 1 czerwca 1934 r. należał do nielegalnych w Austrii struktur NSDAP. Po jej delegalizacji został skazany na karę więzienia za działalność w ruchu narodowosocjalistycznym.

⁵¹ AMS, 745,teczka 585, Akta osobowe Rudolfa Kinnego; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 60 vom 6 IX 1944; *ibidem*, Kommandantur-Sonderbefehl vom 19 IX 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 71 vom 22 X 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 82 vom 11 XII 1944; BAAL, SSO-122B, SS-Offiziersakte Josef Schwarz; BAAL, SSO-224B, SS-Offiziersakte Kurt Wegener; BAAL, SSO-170A, SS-Offiziersakte Rudolf Kinne; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 7, Berlin, den 9. November 1936, s. 64; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 1, Berlin, den 30. Januar 1938, s. 6; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1936*, Berlin 1936, s. 230, poz. 7359; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1937*, Berlin 1937, s. 272, poz. 7435; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1938*, Berlin 1938, s. 238–239, poz. 5693; *SS Dienstalterliste der Waffen-SS. SS-Obergruppenführer bis SS-Hauptsturmführer. Stand vom 1. Juli 1944*, [b.m.w.], poz. 907; M. Gliński, *Zaloga obozu koncentracyjnego Stutthof (1 IX 1939 – 9 V 1945). Część II...*, s. 99; J. Grabowska, *Przewodnik informator...*, s. 52; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 125.

Piec krematoryjne w KL Stutthof, październik 1945 r. AIPN, GK 2972/84

**Piec krematoryjny w KL Stutthof (otwarta komora spalania),
październik 1945 r. AIPN, GK 2972/84**

Pierwszego maja 1938 r. ponownie wstąpił do NSDAP (numer partyjny 6 304 825). Od 1 kwietnia 1934 r. był członkiem nielegalnych struktur SS w Austrii (numer w SS 369 539), z przydziałem do 89. Chorągwi Allgemeine-SS „Holzweber” w Wiedniu. W 1938 r. wcielono go do 2. kompanii tejsze jednostki. W listopadzie 1939 r., po przeszkoleniu w Technicznej Szkole Policji (Technische Polizeischule), został zatrudniony w Głównym Urzędzie Bezpieczeństwa Rzeszy (Reichssicherheitshauptamt, RSHA) i przydzielony do placówki Służby Bezpieczeństwa SS przy placówce Policji Państwowej (SD-Dienststelle der Staatspolizeileitstelle) w Wiedniu. W latach 1943–1944 był funkcjonariuszem Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy, zatrudnionym w placówce szefa Sipo i SD (Sicherheitspolizei und SS-Sicherheitsdienst) w Ruszowie/Węglińcu (Rauscha) na Górnych Łużycach (Oberlausitz) – obecnie na Dolnym Śląsku. Dwudziestego czwartego kwietnia 1944 r. objął stanowisko szefa filii Niemieckich Zakładów Wyposażenia Sp. z o.o. przy KL Stutthof, z jednoczesnym powierzeniem mu nadzoru kontrwywiadowczego (Abwehrbeauftragte) oraz odpowiedzialności za likwidację sabotażu na terenie tej firmy.

Odznaczony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami oraz Medalem za Włączenie Austrii do Niemiec (Ostmarkmedaille)⁵².

Kierownicy Wydziału II – politycznego

W większości niemieckich obozów koncentracyjnych w ramach Sztabu Komendantury funkcjonował tzw. wydział polityczny (Abteilung II – Politische Abteilung)⁵³. W istocie była to placówka Służby Bezpieczeństwa Policji (Sicherheitsdienstpolizei, Sipo)⁵⁴.

Wydział II – polityczny został podzielony na kilka podkomórek organizacyjnych⁵⁵: Biuro Szefa Wydziału Politycznego (Büro des Leiters der Politischen Abteilung), zajmujące się przede wszystkim sprawami administracyjnymi oraz obiegiem korespondencji; Referat Przyjęć i Zwolnień Więźniów (Aufnahme und Entlassungsbüro), odpowiedzialny za przyjmowanie bądź zwalnianie więźniów z obozu; Referat Registratury, Organizacji i Kart Osobowych Więźniów (Registratur, Organisation und Karteiführung), zajmujący się ogólnie prowadzeniem dokumentacji osobowej więźniów; Służba Rozpoznawcza (Erkennungsdienst), której priorytetowym zadaniem było ustalanie tożsamości więź-

⁵² AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 28 vom 24 IV 1944; BAAL, RS, Unterlagen des Rasse- und Siedlungshauptamts/RuSHA, Johann Dragschitz; BAAL, SSO-162, SS-Offiziersakte Johann Dragschitz; M. Orski, *Przedsiębiorstwa SS i firmy prywatne...*, s. 303; *idem*, *Niewolnicza praca więźniów...*, s. 292–293.

⁵³ W mniejszych obozach koncentracyjnych, których załogi nie stanowił garnizon SS, wydział ten nie miał stałego szefa, lecz esesmana, którego odkomenderowywano z miejscowej placówki Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa. Dotyczyło to m.in. obozów znajdujących się w granicach administracyjnych miast, np. KL Riga w Rydze na Łotwie, KL Płaszow w Krakowie-Płaszowie, KL Kauen w Kownie na Litwie, KL Warschau w Warszawie czy KL Mysen k. Oslo w Norwegii.

⁵⁴ Obecność tego wydziału na terenie obozów wynikała przede wszystkim z faktu, że o osadzeniu w nich osoby decydowały właściwe dla miejsca zamieszkania placówki Sipo i SD, które korzystały z prawa do wydawania nakazów (na okres bezterminowy) o zastosowaniu istniejącej w III Rzeszy quasi-prawnej regulacji zwanej „aresztem ochronnym” (Schutzhaftbefehl) lub „aresztem prewencyjnym” (Vorbeugungshaft). Kwestie odnoszące się do jej stosowania wykraczają poza ramy niniejszego opracowania.

⁵⁵ Nie wszystkie z nich istniały w strukturach obozów koncentracyjnych, przede wszystkim działały one w dużych obozach lub ich kompleksach.

niów, a także obozowy Urząd Stanu Cywilnego (Standeamt)⁵⁶. Tej ostatniej podkomórcie podlegały obozowe krematoria. W większości obozów przy omawianej komórce organizacyjnej istniały referaty do spraw prowadzenia dochodzeń i przesłuchań więźniów (Ermittlungen und Vernehmungsabteilung), które były postrachem przetrzymywanych osób, a więc jednym z filarów ich terroryzowania. Prowadziły one np. sprawy dotyczące przygotowywania ucieczek czy łamania obozowych regulaminów przez więźniów. Śledztwa były m.in. rozpoczynane donosami konfidentów działających wśród społeczności więźniarskiej, kierowanych przez inną strukturę wydziału politycznego – Referat do spraw Wywiadowczych i Inwigilacji (Nachrichtendienst und Fahndung)⁵⁷.

Wydział II w KL Stutthof był nadzorowany przez placówkę Policji Państwowej (Staatspolizeileitstelle) w Gdańsku. To właśnie z jej szeregów rekrutowali się zwierzchnicy omawianej komórki. Stan osobowy wydziału w KL Stutthof nie przekraczał kilku esesmanów, zatrudnionych jako tłumacze, pisarze oraz nadzorujący krematorium, przy czym jedynie szefowie tej jednostki policyjnej byli etatowymi policjantami.

Szefami Wydziału II byli następujący esesmani⁵⁸:

– SS-Sturmscharführer i sekretarz kryminalny (Kriminalsekretär) **Johann Fischer**, kierownik Wydziału II co najmniej od września 1942 r. do 13 stycznia 1943 r. Zwolniony z tego stanowiska z uwagi na zły stan zdrowia⁵⁹.

– SS-Sturmscharführer i sekretarz kryminalny (Kriminalsekretär) **Friedrich Mahlstaedt**. Urodził się 9 grudnia 1895 r. Kierownik Wydziału II od 13 stycznia 1943 r. do 8 maja 1943 r. Z obozu powrócił do wcześniejszego miejsca zatrudnienia – urzędu Inspektora Sipo i SS-SD w Gdańsku⁶⁰.

– SS-Hauptscharführer i sekretarz kryminalny (Kriminalsekretär) **Bruno Bark**. Urodził się 6 sierpnia 1902 r. Kierownik Wydziału II od 8 maja 1943 r. do 1 czerwca 1944 r. Przeniesiony do niego z urzędu Inspektora Sipo i SD w Gdańsku i tam też powrócił⁶¹.

– SS-Untersturmführer i sekretarz kryminalny (Kriminalsekretär) **Erich Bruno Robert Thun**. Urodził się 15 grudnia 1893 r. w Gdańsku. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) oraz gimnazjum (Gymnasium) na poziomie Obersekunda podjął pracę jako kupiec i urzędnik kupiecki. Dziesiątego sierpnia 1914 r. wstąpił do armii niemieckiej i został skierowany do 2. kompanii karabinów maszynowych (2. Schützen-Maschinengewehr-Kompanie) 128. pułku piechoty (Infanterie-Regiment 128) w Gdańsku,

⁵⁶ Wszystkie obozy koncentracyjne miały własne urzędy stanu cywilnego (Standesamt), które m.in. wydawały dla organów państwowych i administracji kościelnej akty zgonu więźniów. Na podobnych zasadach funkcjonowały obozowe placówki pocztowe.

⁵⁷ Więcej na temat zadań wydziałów II – politycznych zob. np.: A. Lasik, *Struktura organizacyjna...*, s. 126–140; *idem*, *Sztafety Ochronne...*, s. 246–255.

⁵⁸ W dużych kompleksach obozowych mieli swoich zastępców (Stellvertreter des Leiters der Politischen Abteilung).

⁵⁹ Pierwszą datą wskazującą na pełnienie przez Johanna Fischera tej funkcji (wynika to z analizy dokumentów poobozowych) jest 26 IX 1942 r. Por. M. Gliński, *Organizacja i struktura...*, s. 97; *idem*, *Zaloga obozu koncentracyjnego Stutthof (1 IX 1939 – 9 V 1945). Część I*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1984, nr 5, s. 202; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 6 vom 20 I 1943.

⁶⁰ AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 6 vom 20 I 1943; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 21 vom 24 III 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 32 vom 8 V 1944; J. Grabowska, *K.L. Stutthof. Ein historischer Abriss [w:] Stutthof. Ein Konzentrationslager vor den Toren Danzigs*, Hrsg. H. Kuhn, Bremen 1995, s. 36; J. Grabowska, *Stutthof. Informator...*, s. 50; B. Sruoga, *op. cit.*, s. 33–34.

⁶¹ AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 32 vom 8 V 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 38 vom 6 VI 1944; D. Drywa, *Zagłada Żydów...*, s. 82; L. Silińš, *op. cit.*, s. 16.

wchodzącego organizacyjnie w skład XVII Korpusu Armijnego (XVII Armeekorps). Od stycznia 1915 r. brał udział w działaniach frontowych. Do 1 maja służył w 129. pułku piechoty (Infanterie-Regiment 129), po czym został zwolniony ze służby na skutek choroby. Po demobilizacji został urzędnikiem kupieckim. Od kwietnia 1919 r. do listopada 1919 r. należał do Korpusu Ochotniczego „Gdańsk” (Freikorps „Danzig”), a między 1 stycznia 1932 r. a 24 stycznia 1937 r. był członkiem Sturmabteilungen.

Od 1 listopada 1930 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 371 262), a od 25 stycznia 1937 r. – SS (numer ewidencyjny 280 221). Pierwszego września 1933 r. zatrudniono go w Policji Politycznej w Gdańsku (Politische Polizei Danzig) jako kandydata na policjanta pionu kryminalnego (Kriminal-Polizeianwärter). Na początku 1937 r. przeniesiono go do Głównego Urzędu Służby Bezpieczeństwa SS (SS-Hauptamt Sicherheistdienst, SD). Po wybuchu II wojny światowej służył przez 6 miesięcy w III Rezerwowym Batalionie Policji (III Reserve Polizeibataillon) w Gdańsku, a następnie przydzielono go do placówki Tajnej Policji Państwowej (Geheimstaatspolizei, Gestapo) w Gdańsku, podlegającej od października 1939 r. nowo utworzonemu Głównemu Urzędowi Bezpieczeństwa Rzeszy. Został z niej odkomenderowany na stanowisko kierownika politycznego w Obozie Jeńców Cywilnych Stutthof (Zivilgefangenenlager Stutthof). Od 1 czerwca 1944 r. do 4 kwietnia 1945 r. był kierownikiem Wydziału II w KL Stutthof.

Piętnastego maja 1947 r. został ekstradowany do Polski z brytyjskiej strefy okupacyjnej Niemiec. Wyrokiem Sądu Okręgowego w Gdańsku z 31 października 1947 r. skazano go na dożywotnie więzienie i utratę praw publicznych. Zmarł 13 kwietnia 1950 r. w trakcie odbywania kary.

Odnaczony m.in. Krzyżem Honorowym za Udział w Walkach na Froncie 1914/1918, Brązową Odznaką NSDAP (Parteiabzeichen in Bronze) oraz Odznaką za Służbę w Policji III stopnia (Polizeidienstabzeichen III Stufe)⁶².

Kierownicy wydziałów III i IIIa – kierownictwo obozu

Wydział III – kierownictwo obozu (Schutzhaftlagerführung) istniał we wszystkich niemieckich obozach koncentracyjnych należących do sieci IKL. Odpowiadał za dwie kwestie: „dyscyplinę i porządek w obozie” – jak to oficjalnie określano – oraz organizację pracy więźniów. Obejmowały one także m.in. całokształt spraw związanych z warunkami bytowania więźniów w obozie. Jego szefowie – jako stali i etatowi zastępcy komendanta obozu – mieli nad nimi *de facto* nieograniczoną władzę. Wystarczy wspomnieć, że każdy z funkcjonariuszy wydziału lub esesmanów nadzorujących pracę więźniów mógł złożyć na nich meldunek karny (pod byle jakim pretekstem), który przekazywano kierownikowi obozu. Do jego prerogatyw należało w tym przypadku proponowanie kary dla więźnia, łącznie z jej najwyższym wymiarem.

⁶² AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 38 vom 6 VI 1944; AIPN, GK 240/75–79, Akta sprawy karnej przeciwko Nikolausowi Dimbergerowi i towarzyszom; BAAL, SSO-182B, SS-Offiziersakte Erich Thun; AIPN, GK 240/75–79, Akta sprawy karnej przeciwko Erichowi Thunowi; H.J. Schneider, *Der SS-Totenkopfsturmbann Stutthof*, „Dachauer Hefte. Studien und Dokumente zur Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager” 1994, Heft 10 (*Täter und Opfer*), s. 86–88; Z. Zonik, *Anus belli...*, s. 377–378; J. Grabowska, *K.L. Stutthof: Ein historischer...*, s. 36; E. Kobierska-Motas, *Ekstradycja przestępców wojennych...*, cz. II, s. 227, poz. 1614; *eadem*, *Członkowie załóg i więźniowie funkcyjni...*, s. 150, poz. 1559; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 239.

Szefowi wydziału przydzielano do pomocy podoficerów SS, którzy pełnili funkcje tzw. podoficerów raportowych SS (SS-Rapportführer). Odpowiadali oni przede wszystkim za rozliczenie stanu osobowego więźniów w trakcie trwania apeli, prowadzenie sprawozdawczości związanej z przydziałem więźniom określonej ilości żywności czy przygotowanie i pilnowanie wykonania orzeczonych na nich kar. Często pełnili w obozach – w przypadku skazania więźnia na karę śmierci – funkcję katów. Z reguły, ze względu na wielkość obozu, podoficerowie raportowi SS mieli zastępców zwanych „2. Rapportführerami”⁶³.

Wydział III – podobnie jak w innych obozach koncentracyjnych podlegających IKL – miał strukturę dwusekcyjną. W skład tych sekcji wchodziłi esesmani nadzorujący więźniów w miejscu ich zamieszkania oraz dozorujący ich w miejscu pracy. W tej komórce administracyjnej obozu zatrudniano ok. 60 esesmanów, przy czym najwięcej z nich było kierownikami bloków więźniarskich (Blockführer).

Stanowiska zwierzchników omawianego wydziału w KL Stutthof zajmowali:

– SS-Obersturmführer **Alfred Dittmann**. Urodził się 18 listopada 1906 r. w Nowym Stawie k. Gdańska (Neuteich). Po ukończeniu 8 klas szkoły powszechnej (Volksschule) oraz odbyciu praktyki zawodowej podjął pracę jako robotnik i pomocnik biurowy (Bürogehilfe).

Od 15 października 1920 r. do 30 września 1930 r. należał do organizacji Zakon Młodych Niemców (Jungdeutscher Orden, Jungdo). Od 1 grudnia 1930 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 397 891), a od 1 marca 1931 r. – SS (numer ewidencyjny 11 090), z przydziałem do 71. Chorągwi Allgemeine-SS „Weichsel” w Gdańsku. Od 1 października 1933 r. do 28 października 1933 r. uczestniczył w kursie dla oficerów SS w Gdańsku-Długim Porcie, natomiast między 9 listopada 1934 r. a 15 lutego 1935 r. był oficerem SS w 10. kompanii 71. Chorągwi Allgemeine-SS w Gdańsku, po czym mianowano go oficerem do zadań specjalnych (zur besonderen Verwendung) w III batalionie tego pododdziału Allgemeine-SS. Od 1 kwietnia 1936 r. do 1 stycznia 1937 r. odpowiadał za zabezpieczenie socjalne esesmanów (Fürsorgeführer) w III batalionie ww. chorągwi A-SS oraz był rezerwowym oficerem SS w tym pododdziale. Następnie przeniesiono go na stanowisko adiutanta i referenta personalnego (Adiutant und Personalreferent) 36. Chorągwi Allgemeine-SS w Gdańsku. Funkcję tę pełnił do 1 marca 1938 r., po czym powrócił do swojej cywilnej profesji. Szóstego lipca 1938 r. oddano go do dyspozycji (zur Verfügung) I Nadokręgu Allgemeine-SS „Północny-Wschód” bez prawa noszenia munduru SS (Uniformverbot). Dwudziestego ósmego sierpnia 1939 r. zgłosił się ochotniczo do zmilitaryzowanej służby w SS i 31 sierpnia został skierowany do Służby Bezpieczeństwa Policji (Sicherheitsdienst, Sipo) celem wzmocnienia kadrowego gdańskiej policji (Polizeiverstärkung), określanej alternatywnie jako Rezerwa Policji w Gdańsku, z jednoczesnym przydziałem do Batalionu Wartowniczego SS „Eimann” (SS-Wachsturmbann „Eimann”) w Gdańsku. Mianowano go wówczas dowódcą plutonu (Zugführer) Sotni SS „Kusnierke” (nazwa pochodzi od nazwiska kapitana gdańskiej policji Gerharda Kusnierke). Czternastego września 1939 r. brał z nią udział w walkach z Wojskiem Polskim o Gdynię, a następnie uczestniczył w działaniach zaczepnych w okolicach Tczewa, Kościerzyny oraz Skaryszewa. Po zakończeniu walk powrócił do

⁶³ Bardziej szczegółowo struktury organizacyjne i ich zadania zostały opisane m.in. w następujących dokumentach i opracowaniach: APMA-B, D.Au.I/1, Lagerordnung, s. 15–19; A. Lasik, *Sztafety Ochronne...*, s. 255–263; *idem*, *Struktura organizacyjna...*, s. 144–148.

Gdańska i powierzono mu stanowisko dowódcy plutonu przy Komendanturze Obozu Jeńców Wojennych w Gdańsku-Nowym Porcie (Danzig-Neufahrwasser) oraz obozu Stutthof. Rozkazem SS-Sturmbannführera Kurta Eimanna z 31 października 1939 r. mianowano go dowódcą Sotni SS „D” Gdańsk (SS-Hundertschaft „D” Danzig). Po oficjalnym przekształceniu Batalionu SS „Eimann” w pododdział Policji Rezerwowej do Zadań Specjalnych (Polizei-Reserve-Abteilung zur besonderen Verwendung) i scaleniu wszystkich sotni SS i policji działających w Gdańsku desygnowano go na stanowisko dowódcy 1. plutonu tej jednostki wojskowo-policyjnej, z kompetencjami dowódcy kompanii (Kompanieführer). Po jej rozwiązaniu został 1 listopada 1940 r. przydzielony do Komendatury Obozu Jeńców Cywilnych Stutthof (Zivilgefandenenlagr Stutthof). Od 4 maja 1941 r. funkcję tę łączył ze stanowiskiem kierownika Obozu Polskich Jeńców Cywilnych (Lagerführer Polengefangenenlager „Elbing”) w Elblągu, podporządkowanego obozowi Stutthof. W październiku 1941 r. został kierownikiem Obozu Pracy Wychowawczej Stutthof (Lagerführer des Arbeitserziehungslager Stutthof), zwanego też Obozem Specjalnym SS (SS-Sonderlager). Po przekształceniu obozu Stutthof w KL Stutthof objął stanowisko szefa jego Wydziału III (1. Schutzhaftlagerführer). Funkcję tę pełnił do 1 czerwca 1942 r., po czym mianowano go zastępcą szefa ww. wydziału, odpowiedzialnym m.in. za zatrudnienie więźniów (Schutzhaftlagerführer – Arbeitseinsatzführer). Od 29 października 1942 r. pełnił taką samą funkcję w FKL Ravensbrück, a 12 czerwca 1944 r. przeniesiono go na analogiczne stanowisko do Sztabu Komendatury KL Mauthausen. W tym czasie został aresztowany przez SS i skazany przez Sąd SS i Policji (SS- und Polizeigericht) na 3 lata więzienia. Odbywanie kary Reichsführer-SS zawiesił do czasu zakończenia wojny. W grudniu 1944 r. walczył w III batalionie 2. pułku grenadierów pancernych SS (Panzergrenadier-Regiment 2), wchodzącym w skład 2. Dywizji Pancernej SS „Das Reich” (2. SS-Panzer-Division „Das Reich”).

Członek organizacji Lebensborn. Odznaczony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami oraz Pierścieniem Honorowym SS⁶⁴.

– SS-Hauptsturmführer **Traugott Theodor Konrad Jakob Meyer**. Urodził się 6 listopada 1904 r. w Monachium. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschu-

⁶⁴ AMS, I-IE-137, Akta osobowe załogi obozu; AMS, I-ID-11, Sprawy osobowe 1, 2, 3 Kp. Korespondencja 1941–1943; AMS, I-IB-1, Kommandanturbefehl Nr. 24 vom 30 X 1942; AIPN, GK 164/1687, Akta badawczo-dochodzeniowe Alfreda Dittmanna; AIPN, GK 240/75–81, Akta sprawy karej przeciwko Traugottowi Meyerowi; AMM, P/01/05, poz. 68, Namensliste des Kommandanturstabes. Friedensplanstellen-Übersicht des Konzentrationslagers Mauthausen nach dem Stande vom 30. September 1944; BAAL, SSO-155, SS-Offiziersakte Alfred Dittmann; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 1, Berlin, den 9. November 1934, s. 3; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 5, Berlin, den 8. September 1936, s. 44; *SS Personalveränderungsblatt*, Nr. 1b, Berlin, den 30. Januar 1944, s. 10; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Juli 1935*, Berlin 1935, s. 83, poz. 3006; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1936*, Berlin 1936, s. 140–141, poz. 3361; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1937*, Berlin 1937, s. 154–155, poz. 3568; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1938*, Berlin 1938, s. 450, poz. 13 793; M. Orski, *Hopehill. Filia obozu koncentracyjnego Stutthof w Nadbrzeżu 29 maja 1942 – 20 stycznia 1945*, Gdańsk 1994, s. 50; *idem*, *Niewolnicza praca więźniów...*, s. 339; M. Gliński, *Zaloga obozu koncentracyjnego Stutthof (1 IX 1939 – 9 V 1945). Część I...*, s. 197; T. Płużański, *op. cit.*, s. 13–14; Z. Zonik, *Anus belli...*, s. 24; K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof...*, s. 61; J. Grabowska, *Przewodnik informator...*, s. 17; I. Arndt, *Das Frauenkonzentrationslager Ravensbrück [w:] Studien zur Geschichte der Konzentrationslager*, Stuttgart 1970, s. 104; B. Strebel, *KL Ravensbrück. Historia kompleksu obozów*, Gdańsk 2018, s. 82–86, 258, 672, 720–721; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 63.

le) i doksztalczącej szkoły zawodowej (Forbildungsberufsschule) podjął pracę jako elektryk.

Od 1 grudnia 1931 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 771 323), a od 6 listopada 1931 r. – SS (numer ewidencyjny 16 385). Na początku 1933 r. został wcielony do policji granicznej (Grenzpolizei), natomiast 20 kwietnia tego roku wstąpił do zawodowej służby w SS i został przydzielony jako inżynier obozowy (Lageringenieur) do KL Dachau, gdzie przebywał do lata 1940 r. W czerwcu 1940 r. pełnił taką samą funkcję w nowo założonym KL Neuengamme, skąd 1 stycznia 1941 r. przeniesiono go jako inżyniera obozowego do FKL Ravensbrück. Od 30 stycznia 1942 r. do 1 kwietnia 1942 r. był w nim szefem Wydziału III (1. Schutzhaftlagerführer), a następnie został jednym z zastępców kierownika Wydziału III w KL Mauthausen. Pierwszego czerwca 1942 r. przeniesiono go do KL Stutthof na stanowisko szefa Wydziału III. Funkcję tę pełnił do 4 kwietnia 1945 r., a następnie skierowano go do będącego w fazie organizacji obozu zbiorczego dla więźniów „Wöbbelin”, formalnie podlegającego KL Neuengamme. Nie powstał on jednak z powodu kapitulacji III Rzeszy.

Piętnastego maja 1947 r. został ekstradowany do Polski z brytyjskiej strefy okupacyjnej Niemiec. Był sądzony w procesie załogi SS KL Stutthof, który toczył się od 9 do 31 października 1947 r. Wyrokiem Sądu Okręgowego w Gdańsku został skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano 10 października 1948 r. w Gdańsku.

Członek organizacji Lebensborn. Odznaczony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami oraz Sztyłem Honorowym SS⁶⁵.

W związku z tym, że dowództwo Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych nie wydawało rozkazów o formalnej likwidacji danego obozu koncentracyjnego (przynajmniej nie odnaleziono nigdzie takiego dokumentu), w niektórych z nich pozostawiano na

⁶⁵ AMS, I-IE, Wehrstammbuch Traugotta Meyera; AMS, I-ID-11, Sprawy osobowe 1, 2, 3 Kp. Korespondencja 1941–1943; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 10 vom 5 II 1943; APMA-B, D-RF-3/RSHA/117/2, Allgemeine Erlasse des RSHA, s. 165; AIPN, GK 240/78–79, Akta sprawy karnej przeciwko Traugottowi Meyerowi; AIPN, GK 164/2321, Akta badawczo-dochodzeniowe Traugotta Meyera; BAAL, SSO-197, SS-Offiziersakte Karl Faschingbauer; BAAL, SSO-314A, SS-Offiziersakte Traugott Meyer; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 4, Berlin, den 24. Januar 1940, s. 5; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 4, Berlin, den 30. Januar 1942, s. 12; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1938*, Berlin 1938, s. 382, poz. 10 871; *Dienstalterliste der Waffen-SS. SS-Obergruppenführer bis SS-Hauptsturmführer. Stand vom 1. Juli 1944*, [b.m.w., b.d.w.], poz. 2891; M. Gliński, *Zaloga obozu koncentracyjnego Stutthof (1 IX 1939 – 9 V 1945). Część II...*, s. 112; *idem*, *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (7 stycznia 1942 – 25 stycznia 1945)...*, s. 141; C. Dillon, *Dachau and the SS. A Schooling in Violence*, New York 2015, s. 246; D. Drywa, *The Extermination...*, *passim*; K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof...*, *passim*; E. Kobierska-Motas, *Ekstradycja przestępców wojennych...*, cz. II, s. 85, poz. 460; *eadem*, *Członkowie załóg i więźniowie funkcyjni...*, s. 40, poz. 403; W. Kiedrzyńska, *Ravensbrück. Kobiety obozu koncentracyjnego*, Warszawa 1961, s. 41; L. Siliński, *op. cit.*, s. 16; U. Wińska, *My się bronimy [w:] Pamiętniki nauczycieli z obozów i więzień hitlerowskich 1939–1945*, Warszawa 1962, s. 493; M. Orski, *Lowitz (Łówcz) [w:] Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 6: *Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof*, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2007, s. 688; *idem*, *Hopehill. Filia...*, s. 50; *idem*, *Niewolnicza praca więźniów...*, s. 343; Z. Zonik, *Anus belli...*, s. 24, 33, 60, 144, 377–378; C. Baganz, *op. cit.*, s. 545; Z. Wlazłowski, *Przez kamieniołomy i kolczasty drut*, Kraków 1974, s. 168; I. Arndt, *op. cit.*, s. 103; J. Grabowska, *K.L. Stutthof. Ein historischer...*, s. 36, 186–190; *eadem*, *Stutthof. Informator...*, s. 49; *eadem*, *Przewodnik informator...*, s. 20, 38, 42, 53, 61; T. Płużański, *op. cit.*, s. 12; B. Sruoga, *op. cit.*, s. 110–114, 116–117, 120–121, 133, 159, 163–164, 168–169, 172, 189–190, 192–193, 196–200, 206–207, 212, 231, 253, 260; E. Kobierska-Motas, *Ekstradycja przestępców wojennych...*, cz. II, s. 163, poz. 1092; *eadem*, *Członkowie załóg i więźniowie funkcyjni...*, s. 99, poz. 1025; B. Strebel, *op. cit.*, *passim*; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 160.

miejscu kilkunastu esesmanów, którzy mieli być ich urzędowymi likwidatorami, odpowiedzialnymi jednocześnie za szeroko pojętą logistykę. Mieli oni przede wszystkim koordynować ewakuację obozu bądź przenoszenie w bezpieczne miejsca lub zniszczenie poobozowej dokumentacji. Zazwyczaj przed wkroczeniem aliantów do obozów i podobozów – pozbawieni dalszych rozkazów – decydowali się na dezercję⁶⁶.

W takiej właśnie sytuacji – po opuszczeniu KL Stutthof przez dwóch najważniejszych rangą esesmanów w tym obozie, tj. jego komendanta SS-Sturmabführera Paula Wernera Hoppego oraz jego etatowego zastępcy i szefa Wydziału III SS-Hauptsturmführera Traugotta Theodora Konrada Jakoba Meyera – komendę nad obozem przejął komisarycznie SS-Hauptsturmführer **Paul Rudolf Ehle**. Urodził się 22 października 1897 r. w Gdańsku-Orunii (Danzig-Ohra). Po ukończeniu 7 klas szkoły powszechnej (Volksschule) podjął pracę jako rolnik. Od marca 1916 r. do 28 stycznia 1919 r. służył w 176., 343., 422. i 128. pułku piechoty. Między marcem 1916 r. a 9 listopada 1918 r. brał udział w walkach I wojny światowej, którą zakończył w stopniu podoficera (Unteroffizier).

Od 15 marca 1933 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 1 150 117) oraz SS (numer ewidencyjny 153 968), z przydziałem do 71. Chorągwi Allgemeine-SS „Weichsel” w Sopocie, przeniesionej później do Gdańska. Z jednostki tej został skierowany do II batalionu 36. Chorągwi Allgemeine-SS na terenie Wolnego Miasta Gdańska. Od 22 sierpnia 1939 r. do 31 października 1941 r. był członkiem Rezerwy Policji (Polizei-Reserve) w Gdańsku. W obozie Stutthof przebywał od 2 września 1939 r., początkowo jako dowódca plutonu (Zugführer), a od marca 1940 r. do czerwca 1941 r. był kierownikiem drużyny zewnętrznej „Westerplatte” (Aussenkommando „Westerplatte”). W październiku 1941 r. mianowano go dowódcą 3. kompanii wartowniczej Obozu Pracy Wychowawczej (Lagerführer des Arbeitserziehungslager Stutthof) Stutthof, a od 6 stycznia 1942 r. dowodził 3. kompanią wartowniczą w KL Stutthof. Stanowisko to zajmował do 3 grudnia 1944 r. Od 8 czerwca 1944 r. do 2 lipca 1944 r. funkcję tę łączył z obowiązkami dowódcy 2. kompanii wartowniczej tegoż obozu, po czym mianowano go kierownikiem podobozu „Thorn” w Toruniu. W styczniu 1945 r. powrócił z niego do obozu macierzystego. Między 5 kwietnia 1944 r. a 30 kwietnia 1945 r. powierzono mu stanowisko oficera SS pełniącego obowiązki komendanta i szefa Wydziału III w sukcesywnie likwidowanym KL Stutthof. Realizował wydany 25 stycznia 1945 r. rozkaz operacyjny (Einsatzbefehl) komendanta KL Stutthof SS-Sturmabführera Paula Wernera Hoppego, nakazujący ewakuację obozu macierzystego (Stammlager).

Po wojnie pracował jako mechanik w Kilonii w Szlezewiku-Holsztynie.

Członek organizacji Lebensborn. Odznaczony m.in. Krzyżem Żelaznym II klasy (Eisernes Kreuz II Klasse), Krzyżem Honorowym za Udział w Walkach na Froncie 1914/1918, Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami, Krzyżem Gdańskim II klasy (Danziges Kreuz II Klasse)⁶⁷.

⁶⁶ Jednym z najbardziej spektakularnych przykładów takiego zachowania była dezercja długoletniego komendanta Mauthausen-Gusen SS-Standartenführera Franza Xavera Zierysa. Podobnie zachowywali się np. esesmani podobozów obozów koncentracyjnych, w czasie gdy ich siedziby dowodzenia zostały już zajęte przez aliantów.

⁶⁷ AMS, 1068, SS-Soldbuch Paula Ehlego; AMS, I-IE-169, Akta osobowe załogi obozu; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 31 vom 19 IV 1943; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 39 vom 8 VI 1944; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 42 vom 20 VI 1944; AMS, I-IB-3, Kommandantur-Sonderbefehl vom 25 VI 1944; BAAL, SSO-175, SS-Offiziersakte Paul Ehle; SS *Verordnungsblatt*, Nr. 1, Berlin, den

Jak już wspomniano, komendant każdego niemieckiego obozu koncentracyjnego wchodzącego w skład Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych w Oranienburgu podczas wojny miał etatowego zastępcę w czasie nieobecności, ewentualnie na wypadek niemożności pełnienia stanowiska lub wykonywania obowiązków. Był nim każdorazowo szef Wydziału III, czyli 1. Schutzhaftlagerführer. W większych obozach miał on z kolei swojego stałego zastępcę⁶⁸, odpowiedzialnego głównie za sprawy administracyjne wydziału oraz kwestie związane z organizacją pracy więźniów⁶⁹.

Według dostępnych mi dokumentów archiwalnych stanowisko zastępcy szefa Wydziału III⁷⁰, łącząc je z funkcją zastępcy do spraw zatrudnienia więźniów w KL Stutthof, zajmowali m.in.:

– SS-Obersturmführer **Alfred Dittmann**, od 1 czerwca 1942 r. do 29 października 1942 r. był m.in. odpowiedzialny za zatrudnienie więźniów⁷¹.

– SS-Oberscharführer **Hans Brüner**. Urodził się 22 maja 1894 r. w Essen-Frinktrop w Nadrenii Północnej-Westfalii. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) i szkoły zawodowej (Fachschule) podjął pracę jako masarz.

Od października 1930 r. członek NSDAP (numer partyjny 3 573 546), a od 16 lutego 1933 r. – SS. Do 29 października 1942 r. był członkiem Kommandantur-Stab w KL Flossenbürg, następnie przeniesiono go do Wydziału III, do Sekcji IIIa, odpowiedzialnej za organizację pracy więźniów w KL Stutthof. Pierwszego czerwca 1943 r. został przeniesiony do jednej z kompanii wartowniczych KL Buchenwald, a od 30 września 1943 r. należał do załogi wartowniczej KL Riga. Odznaczony Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami⁷².

– SS-Obersturmführer **Alfred Driemel**. Urodził się 24 sierpnia 1907 r. w Kostrzynie n. Odrą (Küstrin) w Wielkopolsce. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) podjął pracę jako robotnik.

Od 11 stycznia 1929 r. do 1 lipca 1931 r. należał do Hitlerjugend, a od 1 listopada 1928 r. do 1 maja 1929 r. do Sturmabteilungen. Od 1 marca 1929 r. był członkiem

30. Januar 1938, s. 9; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 2b, Berlin, den 20. April 1943, s. 16; *SS Personalveränderungsblatt*, Nr. 3b, Berlin, den 21. Juni 1944, s. 9; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1938*, s. 376, poz. 10 614; *Dienstalterliste der Waffen-SS. SS-Obergruppenführer bis SS-Hauptsturmführer. Stand vom 1. Juli 1944*, s. 108, poz. 2918; D. Drywa, *The Extermination...., passim*; J. Grabowska, *Stutthof. Informator....*, s. 52; *eadem*, *K.L. Stutthof. Ein historischer....*, s. 37; *eadem*, *Przewodnik informator....*, s. 17, 57, 60; K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof...., passim*; *idem*, *Police, Warszawa 1974*, s. 57; M. Orski, *Niewolnicza praca więźniów....*, s. 339; L. Silińś, *op. cit.*, s. 16; Z. Zonik, *Anus belli....*, s. 24; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 66.

⁶⁸ W dużych obozach koncentracyjnych, posiadających najczęściej znaczną liczbę podobozów, tworzone były stanowiska zastępców szefa Wydziału III, których w oficjalnej nomenklaturze określano drugimi i trzecimi kierownikami obozu (2. Schutzhaftlagerführer, 3. Schutzhaftlagerführer).

⁶⁹ W KL Auschwitz wydzielono samodzielną podkomórkę organizacyjną Wydziału III, którą określono jako Wydział IIIa – praca więźniów (Abteilung IIIa – Arbeitseinsatz). W KL Stutthof komórka do spraw zatrudnienia więźniów (nazywana niekiedy w dokumentach kryptonimem IIIa – Arbeitseinsatz) była zawsze integralną strukturą Wydziału III – kierownictwa obozu.

⁷⁰ W KL Stutthof w czasie całego okresu jego istnienia szef Wydziału III – kierownik obozu miał jednego stałego zastępcę (2. Schutzhaftlagerführer).

⁷¹ Zob. strony 197–198 niniejszego opracowania.

⁷² AMS, 225,teczka 77, Akta osobowe Hansa Brünera; AMS, 1080, Bekleidungsnaehweis Hans Brüner vom 4 XI 1942; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 31 vom 19 IV 1943; AMS, I-IB-1, Kommandanturbefehl Nr. 24 vom 30 X 1942; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 39 vom 23 V 1943; AIPN, GK 136/1, Konzentrationslager Riga, Truppenstammrolle Johann Brüner nr 22/43, k. 5a.

NSDAP (numer partyjny 121 168), a od 1 maja 1929 r. – SS (numer ewidencyjny 1848), z przydziałem do 2. kompanii II batalionu 34. Chorągwi Allgemeine-SS „Oberbayern” w Monachium. Pierwszego sierpnia 1933 r. wstąpił do zawodowej służby w SS i przydzielono go do batalionu wartowniczego SS (SS-Wachsturmbann „D”, SS-Sturmbann „D”) w KL Dachau, przekształconego następnie w I Oddział Wartowniczy SS „Górna Bawaria” (I SS-Wachtruppe „Oberbayern”). Od 21 lutego 1934 r. należał do Komendantury tego obozu, a 1 kwietnia 1936 r. przeniesiono go do Wydziału I – Komendantury w KL Bad Sulza. Po likwidacji tego obozu w dniu 1 sierpnia 1937 r. przydzielono go do Sztabu Komendantury KL Buchenwald, w którym został zatrudniony w Wydziale IV. Odpowiadał w nim m.in. za depozyty pieniężne więźniów (Häftlingsgeldverwalter). Do 30 maja 1942 r. był członkiem Kommandantur-Stab w KL Sachsenhausen, skąd przeniesiono go do KL Stutthof na stanowisko zastępcy szefa Wydziału III (2. Schutzhaftlagerführer), odpowiedzialnego jednocześnie za jego Sekcję IIIa – zatrudnienie więźniów. Funkcję tę pełnił do 30 kwietnia 1943 r., łącząc ją od 1 lutego 1943 r. ze stanowiskiem dowódcy 1. kompanii wartowniczej (zastępczo również 2. kompanii wartowniczej). Pierwszego maja 1943 r. odszedł do Szkolnego Zapasowego Szwadronu Kawalerii SS (SS-Kavallerie-Ausbildungs- und Ersatz-Abteilung), należącego do stacjonującej w Warszawie 8. Dywizji Kawalerii SS (8. SS-Kavallerie-Division), którą w marcu 1944 r. przekształcono w 8. Dywizję Kawalerii SS „Florian Geyer” (8. Kavallerie-Division „Florian Geyer”). Od 15 do 24 września 1943 r. odbywał przeszkolenie wojskowe w Strzeleckiej Szkole Wojsk Lądowych (Heerschützenschule) Wehrmachtu w Poczdamie, a następnie został wysłany na front wschodni, gdzie 10 grudnia 1943 r. dostał się do niewoli sowieckiej. Uznany za zaginionego 20 grudnia 1943 r., po osadzeniu go w łagrze.

Członek organizacji Lebensborn. Odznaczony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami, Sztyletem Honorowym SS oraz Pierścieniem Honorowym SS⁷³.

– SS-Unterscharführer **Heinz Heinrich Hubert Siegel**. Urodził się 19 lutego 1912 r. w Bielefeld w Nadrenii Północnej-Westfalii. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) podjął pracę jako manufakturzysta.

Siódmego listopada 1939 r. wcielono go do SS-Totenkopfverbände, do 5. kompanii wartowniczej w KL Sachsenhausen. Od 18 lutego 1940 r. do 26 lutego 1941 r. był członkiem 2. kompanii wartowniczej w KL Mauthausen, następnie przeniesiono go do

⁷³ AMS, I-IE-157, Akta osobowe załogi obozu; AMS, I-ID-11, Sprawy osobowe 1, 2, 3 Kp. Korespondencja 1941–1943; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 10 vom 5 II 1943; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 37 vom 14 V 1943; APMA-B, D-RF-3/RSHA/117/2, Allgemeine Erlasse des RSHA, s. 105; AIPN, GK 164/1700, Akta badawczo-dochodzeniowe Alfreda Driemela; BAAL, SSO-161, SS-Offiziersakte Hans Dorn; BAAL, SSO-187A, SS-Offiziersakte Friedrich Knorr; BAAL, SSO-164, SS-Offiziersakte Alfred Driemel; *SS-Personalbefehl*, Nr. 13, München, den 13. Mai 1934, s. 7; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 2, Berlin, den 20. April 1939, s. 11; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Oktober 1934*, München 1934, s. 54, poz. 2046; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Juli 1935*, Berlin 1935, s. 68, poz. 2255; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1936*, Berlin 1936, s. 167, poz. 4138; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1937*, Berlin 1937, s. 219, poz. 5215; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1938*, s. 286, poz. 6910; K.D. Müller, T. Schaarschmidt, M. Schmeitzner, A. Weigelt, *Todesurteile sowjetischer Militärtribunale gegen Deutsche (1944–1947). Eine historisch-biographische Studien*, [CD Version], Göttingen 2015, s. 106; M. Gliński, *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (7 stycznia 1942 – 25 stycznia 1945)*..., s. 141; K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof*..., s. 62; C. Dillon, *op. cit.*, s. 246; M. Orski, *Hopehill. Filia*..., s. 50; E. Kogon, *op. cit.*, s. 123; L. Siliņš, *op. cit.*, s. 16; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 64.

obozu macierzystego (była tam siedziba kierownictwa w Mauthausen), gdzie objął bliżej nieznane stanowisko. Od 27 lutego 1941 r. do 1 kwietnia 1942 r. służył w 2. kompanii wartowniczej KL Neuengamme, z której odszedł do Sztabu Komendantury tego obozu, w którym pełnił nieustaloną funkcję. Jedenastego maja 1943 r. przeniesiono go na stanowisko szefa Sekcji IIIa w KL Stutthof, które zajmował do 19 sierpnia 1944 r. W tym czasie, 25 czerwca 1943 r., został odkomenderowany do organizacji pracy więźniów w podoboziu KL Stutthof „Pölitz” w Policach, 3 lipca 1944 r. – w podoboziu „Praust” w Pruszczy Gdańskim, a 15 lipca tego roku – w podoboziu „Bromberg-Brahau” w Bydgoszczy-Łęgowie.

Odznaczony Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami⁷⁴.

– Hauptsturmführer **Ernst Sette**. Urodził się 3 października 1893 r. Dwunastego czerwca 1944 r. przybył do KL Stutthof w ramach przeniesień członków Wehrmachtu do załóg obozów koncentracyjnych. W niemieckiej armii miał stopień kapitana (Hauptmann). Od 12 czerwca 1944 r. do 3 lipca 1944 r. dowodził II batalionem szkolnym Wehrmachtu (II Wehrmacht Ausbildungswachbataillon), ulokowanym przy KL Stutthof i składającym się z podoficerów i żołnierzy przeniesionych z jednostek liniowych niemieckiej armii. Od 3 lipca 1944 r. do 6 sierpnia 1944 r. oraz od 19 sierpnia 1944 r. do 4 kwietnia 1945 r. zajmował zastępczo stanowisko Arbeitsdienstführera w KL Stutthof. Jako członek Kommandantur-Stab KL Stutthof został w dniach 15–18 lipca 1944 r. odkomenderowany do założenia podoboziu KL Stutthof „Bromberg-Brahau” w Bydgoszczy-Łęgowie, a w dniach 6–18 sierpnia 1944 r. wykonywał takie samo zadanie w Policach, gdzie miał funkcjonować Assenarbeitslager „Pölitz”. Dziewiętnastego sierpnia 1944 r. mianowano go szefem Sekcji IIIa – zatrudnienie więźniów. Funkcję tę pełnił do 5 kwietnia 1944 r.⁷⁵

Z dostępnych archiwaliów oraz literatury przedmiotu wynika, że kierownikami podoboziów (Ausserarbeitslager), łączącymi swoje stanowiska z obowiązkami dowódców pododdziałów wartowniczych (Führer des SS-Wachkommandos), byli m.in.:

– SS-Untersturmführer **Friedrich Walter**. Urodził się 18 stycznia 1891 r. w Gdańsku. Po ukończeniu 8 klas szkoły powszechnej (Volksschule) i szkoły miejskiej (Bürger-schule) podjął pracę jako urzędnik, a następnie żołnierz zawodowy. Od 11 października 1911 r. do 19 września 1919 r. służył w 14. pułku piechoty (Infanterie-Regiment 14) armii niemieckiej. Od 3 sierpnia 1914 r. do 27 września 1918 r. brał udział w randze młodszego sierżanta (Unterfeldwebel) w I wojnie światowej. Po demobilizacji wstąpił do Korpusu Ochotniczego (Freikorps), którego był członkiem do 20 stycznia 1920 r., a następnie – do 25 listopada 1924 r. – służył w Reichswehrze, w której był podoficerem w 4. pułku piechoty (Infanterie-Regiment 4).

Od 1 września 1933 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 2 787 136), a od 1 marca 1933 r. – SS (numer ewidencyjny 90 451). Od 24 września 1938 r. do 1 listopada

⁷⁴ AMS, I-IE, Wehrstammbuch Heinz Siegel; AMS, 1084, Kommandantur-Stab KL Stutthof, Bekleidungs-nachweis vom 18 V 1943; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 45 vom 16 VI 1943; AMS, I-IB-3, Sonderbefehl vom 25 VI 1944; *ibidem*, Sonderbefehl vom 3 VII 1944; *ibidem*, Sonderbefehl vom 15 VII 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 59 vom 3 IX 1944.

⁷⁵ AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 44 vom 3 VII 1944; *ibidem*, Sonderbefehl vom 14 VII 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 52 vom 4 IX 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 56 vom 24 VIII 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 82 vom 11 XII 1944; BAAL, SSO-134B, SS-Offiziers-akte Ernst Sette; M. Gliński, *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (7 stycznia 1942–25 stycznia 1945)*..., s. 141.

1938 r. był członkiem załogi wartowniczej w KL Sachsenhausen. Trzydziestego pierwszego sierpnia 1939 r. powołano go do czynnej służby w SS w ramach wzmacniania obozowych kadr SS (KL-Verstärkung) i ponownie skierowano do KL Sachsenhausen. W okresie między 26 kwietnia 1940 r. a 1 września 1941 r. był członkiem 6. kompanii wartowniczej tego obozu, zabezpieczającym jego komenderówkę „Wewelsburg” (Arbeitskommando „Wewelsburg”). Następnie przeniesiono go do KL Neuengamme, w którym – po mianowaniu na podporucznika SS – został 30 stycznia 1942 r. dowódcą jednej z kompanii. Jedenastego czerwca 1943 r. odkomenderowano go na takie samo stanowisko do KL Herzogenbusch w Niderlandach. Do 1 października 1944 r. był dowódcą kompanii wartowniczej w KL Riga na Łotwie, a po likwidacji tego obozu powierzono mu takie samo stanowisko w KL Stutthof. Dwudziestego trzeciego października 1944 r. mianowano go kierownikiem podobozu „Schichau-Werft” w Elblągu.

Członek organizacji Lebensborn. Odznaczony m.in. Krzyżem Żelaznym II klasy 1914, Krzyżem Honorowym za Udział w Walkach na Froncie 1914/1918, Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami oraz Czarną Odznaką za Rany⁷⁶.

– SS-Hauptsturmführer **Ernst Sette**, w 1944 r. kierownik podobozów „Bromberg-Brahnau” w Bydgoszczy-Łęgnowie oraz „Pölitz” w Policach⁷⁷.

Podoficerom raportowym SS podporządkowano pod względem organizacyjnym i służbowym wszystkich kierowników bloków więziarskich (Blockführer) i szefów drużyn roboczych więźniów (Kommandoführer)⁷⁸.

Z dokumentacji poobozowej KL Stutthof wynika, że stanowiska podoficerów raportowych SS (SS-Rapportführer) pełnili m.in.:

– SS-Unterscharführer **Leopold Wanninger**. Urodził się 13 września 1912 r. w Sopocie. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) podjął pracę jako kupiec.

Od 1 maja 1933 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 2 233 732), a od 15 września 1933 r. – SS (numer ewidencyjny 241 744), z przydziałem do 4. kompanii 36. Chorągwi SS w Gdańsku. Od 24 sierpnia 1939 r. do 31 października 1941 r. należał do Rezerwy Policji (Polizei-Reserve) w Gdańsku. Od 2 września 1939 r. był członkiem załogi obozu Stutthof, a do 7 stycznia 1942 r. – Sztabu Komendantury Obozu Pracy Wychowawczej (Lagerführer des Arbeitserziehungslager Stutthof) Stutthof, zatrudnionym jako kierownik bloku więziarskiego. Po utworzeniu KL Stutthof objął w nim stanowisko podoficera raportowego SS. Zajmował je do 28 grudnia 1942 r., następnie został kierownikiem bloku więziarskiego w podobozie KL Stutthof „Lauenburg” w Lęborku. Dwunastego marca 1943 r. przeniesiono go do załogi wartowniczej KL Sachsenhausen, a 25 marca tego roku skierowano do I Szkoły Kierowców (SS-Kraftfahrerschule) w Apeldoorn⁷⁹.

⁷⁶ AMS, I-IE, Überwachungskarte Friedrich Walter; *ibidem*, Verwendungskarte Friedrich Walter; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 66 vom 3 X 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 67 vom 5 X 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 71 vom 22 X 1944; BAAL, SSO-219B, SS-Offiziersakte Friedrich Walter; SS *Verordnungsblatt*, Nr. 4, Berlin, den 30. Januar 1942, s. 18; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 248.

⁷⁷ Zob. stronę 203 niniejszego opracowania.

⁷⁸ W dużych podobozach KL Stutthof działali również esesmani pełniący funkcje zastępców podoficerów raportowych SS (2. SS-Rapportführer). W niniejszym tekście wymieniono jedynie tych Rapportführerów SS, którzy sprawowali swoje obowiązki wyłącznie w obozie macierzystym (Stammlager) KL Stutthof.

⁷⁹ AMS, 1007,teczka 842, Akta osobowe Leopolda Wanningera; AMS, 1077, Bekleidungsachweis Leopold Wanninger; AMS, I-IB-1, Kommandanturbefehl Nr. 12 vom 6 X 1942; AMS, I-IB-1, Komman-

– SS-Oberscharführer **Johannes Meyer**. Urodził się 10 grudnia 1913 r. w Bühlenhausen k. Ulm nad Dunajem w Badenii-Wirtembergii. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) podjął pracę jako rolnik.

Od 1 maja 1937 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 5718204), a od 15 sierpnia 1934 r. – SS (numer ewidencyjny 225 388). Między 12 stycznia 1934 r. a 15 sierpnia 1934 r. był członkiem Pogotowia Politycznego „Turyngia” (Politische Bereitschaft „Thüringen”). Następnie – po formalnym wstąpieniu do czynnej służby w SS-Wachverbände – wcielono go do załogi SS w KL Columbia-Haus w Berlinie. Był jej członkiem do 1 kwietnia 1935 r., po czym włączono go w skład Oddziału Wartowniczego SS „Brandenburgia” (SS-Wachtruppe „Brandenburg”). Od 27 kwietnia 1936 r. do 1 sierpnia 1937 r. należał do 24. Sotni SS (24. SS-Hundertschaft), podporządkowanej organizacyjnie II Batalionowi SS-Totenkopf „Brandenburgia” (II SS-Wachverband „Brandenburg”), nadzorującemu KL Sachsenhausen. Następnie wcielono go do Sztabu Komendantury tego obozu, w którym zajmował bliżej nieustalone stanowisko. Dwudziestego ósmego października 1941 r. odszedł do Kommandantur-Stab KGL Lublin/Majdanek. Od 10 września 1942 r. do 5 lutego 1943 r. był członkiem Wydziału III, pełniącym funkcję kierownika bloku więzińskiego, a następnie został zastępcą podoficera raportowego SS (2. Rapportführer). Dwudziestego marca 1943 r. mianowano go kierownikiem podobozu KL Stutthof „Lauenburg” w Lęborku, a 31 lipca 1943 r. objął taką samą funkcję w podobozie „Schippenbeil” w Sępólnie. Stanowisko to zajmował do 20 listopada 1944 r., a następnie powrócił do Sztabu Komendantury obozu macierzystego Stutthof⁸⁰.

– SS-Oberscharführer **Otto Heinrich Kaiser**. Urodził się 3 grudnia 1913 r. w Eilenburgu k. Delitzsch w Saksonii. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) oraz porzuceniu szkoły zawodowej (Fachschule) i zdaniu egzaminu czeladniczego podjął pracę jako stolarz. Między 20 czerwca 1933 r. a 10 października 1934 r. należał do Służby Pracy Rzeszy. Od 4 stycznia 1937 r. do 27 lutego 1937 r. służył w Wehrmachcie.

Od 1 maja 1937 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 4 293 138), a od 5 października 1934 r. – SS (numer ewidencyjny 296 626), z przydziałem do 1. Pododdziału Wartowniczego „Łaba” (1. Wachtruppe „Elbe”), przekształconego następnie w III Batalion SS-Totenkopf „Turyngia” (III SS-Totenkopfverband „Thüringen”), zabezpieczający KL Lichtenburg. Po rozwiązaniu obozu wcielono go do 28. Sotni SS (28. SS-Hundertschaft), podporządkowanej 2. Pułkowi SS-Totenkopf „Brandenburgia” (2. SS-Totenkopfstandarte „Brandenburg”), zabezpieczającemu KL Sachsenhausen. Od 1 czerwca 1938 r. służył w nim jako wartownik. Od 1 października 1938 r. do 5 października 1942 r. pracował w Wydziale III, w którym początkowo był kierownikiem bloku więzińskiego. Pierwszego lutego 1943 r. powierzono mu stanowisko głównego

danturbefehl Nr. 39 vom 29 XII 1942; AMS, I-IB-2, Sonderbefehl vom 10 III 1943; BADH, P-6, Leopold Wanninger. Mikrofilme, kl. 90; M. Gliński, *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (7 stycznia 1942 – 25 stycznia 1945)*..., s. 141.

⁸⁰ AMS, 649,teczka 492, Akta osobowe Johannesesa Meyera; AMS, I-IE, Wehrstammbuch Johannes Meyer; AMS, 1080, Bekleidungsachweis Johannes Meyer vom 14 IX 1942; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 10 vom 5 II 1943; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 19 vom 10 III 1943; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 39 vom 23 V 1943; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 39 vom 23 V 1943; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 9 vom 30 I 1944; *ibidem*, Sonderbefehl vom 17 X 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 79 vom 22 XI 1944; M. Gliński, *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (7 stycznia 1942 – 25 stycznia 1945)*..., s. 141.

podoficera raportowego SS (1. Rapportführer) w KL Stutthof. W tym samym dniu odkomenderowano go do Zapasowego Pułku Pancernego SS (SS-Panzer-Ersatzregiment), stacjonującego w Weimarze-Buchenwaldzie. Po przeszkoleniu wojskowym został wcielony do 10. Dywizji Pancerniej „Fruntsberg” (10. SS-Panzerdivision „Fruntsberg”), z którą brał udział w walkach na froncie wschodnim, a w 1944 r. w Normandii, gdzie został ranny.

W maju 1945 r. dostał się do niewoli amerykańskiej, a następnie przekazano go do brytyjskiego obozu internowania. W lipcu 1948 r. został skazany przez brytyjską komisję denazyfikacyjną (Spruchkammer) na 3 miesiące aresztu domowego za przynależność do Waffen-SS. Dwudziestego ósmego maja 1965 r. Sąd Krajowy (Landgericht) w Kolonii skazał go na 15 lat więzienia za zbrodnie popełnione na więźniach w KL Sachsenhausen. W kwietniu 1970 r. ten sam organ orzekający skazał go na karę dożywotniego więzienia za zbrodnie popełnione na więźniach podczas służby w obozach koncentracyjnych, którą 2 sierpnia 1972 r. zatwierdził Sąd Najwyższy w Republice Federalnej Niemiec, a 4 kwietnia 1988 r. – sąd penitencjarny (Justizvollzugsanstalt) w Remscheid w Nadrenii Północnej-Westfalii. Zmarł 17 sierpnia 1996 r. w Bergisch Gladbach w Nadrenii Północnej-Westfalii.

Odnaczony wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami⁸¹.

– SS-Hauptscharführer **Arno Walter Chemnitz**. Urodził się 25 maja 1914 r. w Ebergrün w Saksonii. Członek załogi KL Buchenwald do 7 października 1942 r., skąd został przeniesiony do KL Stutthof. Szesnastego grudnia 1942 r. mianowano go zastępcą podoficera raportowego SS (2. Rapportführer) w tym obozie, a po odejściu Ottona Kaisera do służby wojskowej 2 lutego 1943 r. objął funkcję głównego podoficera raportowego SS w KL Stutthof, którą pełnił do 4 kwietnia 1945 r. W tym czasie, od 29 czerwca 1944 r. do 3 lipca 1944 r., odkomenderowano go do założenia podobozu KL Stutthof „Praust” w Pruszczu Gdańskim, bez utraty stanowiska głównego podoficera raportowego w obozie macierzystym⁸².

– SS-Unterscharführer **Paul Schwitkowski-Lutz**. Urodził się 16 stycznia 1913 r. w Pruszczu Gdańskim (Praust). Z zawodu był cieślą. Między 31 stycznia 1934 r. a 1 marca 1934 r. służył w Wehrmachcie.

Od 1 maja 1932 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 1 150 213), a od 1 kwietnia 1933 r. – Allgemeine-SS (numer ewidencyjny 64 923), z przydziałem do 9. kompanii 64. Chorągwi SS w Sopocie. Od 18 sierpnia 1939 r. do października 1941 r. należał do Rezerwy Policji (Polizei-Reserve) w Gdańsku. Pierwszego listopada 1941 r. wcielono go do Waffen-SS. Od 2 września 1939 r. do 7 stycznia 1942 r. należał do Komendatury obozu Stutthof. Po powstaniu KL Stutthof został członkiem Sztabu Komendatury w tym obozie, pełnił bliżej nieustaloną funkcję. Pierwszego czerwca 1942 r. mianowano

⁸¹ AMS, I-IE-465, Akta osobowe Otto Kaisera; AMS, 1080, Bekleidungs-nachweis Otto Kaiser; AMS, I-IB-1, Kommandanturbefehl Nr. 14 vom 8 X 1942; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 5 vom 12 I 1943; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 9 vom 1 II 1943; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 10 z 5 II 1943; S. Bohra, *Tatort Sachsenhausen. Strafverfolgung von KZ-Verbrechen in der Bundesrepublik Deutschland*, Hrsg. A. Klein, J. Wilhelm, Berlin 2019, s. 551, 554; *NS-Unrecht vor Kölner Gerichten nach 1945*, Köln 2003, s. 64.

⁸² AMS, I-IB-1, Kommandanturbefehl Nr. 14 vom 8 X 1942; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 10 vom 5 II 1943; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 45 vom 16 VI 1943; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 61 vom 1 IX 1943; AMS, I-IB-3, Sonderbefehl vom 3 VII 1944; AMS, 1076, Bekleidungs-nachweis Arno Chemnitz vom 9 X 1942; *Buchenwald. Mahnung...*, s. 166; M. Gliński, *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (7 stycznia 1942 – 25 stycznia 1945)...*, s. 141.

Brama wjazdowa do „starego obozu” w KL Stutthof, październik 1945 r.
AIPN, GK 2972/84

„Stary obóz” w KL Stutthof, październik 1945 r. AIPN, GK 2972/84

go podoficerem raportowym SS (Rapportführer) w obozie macierzystym, a następnie przeniesiono go do Wydziału III, a dokładniej do jego Sekcji IIIa, odpowiedzialnej za pracę więźniów. Pełnił w niej funkcję szefa drużyny roboczej więźniów (Kommandoführer). W grudniu 1944 r. był asystentem technicznym w filii Niemieckich Zakładów Wyposażenia Sp. z o.o. (Deutsche Ausrüstungswerke GmbH). Dwudziestego piątego lipca 1942 r. zmienił notarialnie nazwisko ze Schwitkowski na Lutz⁸³.

– SS-Hauptscharführer **Georg Karl Kupfer**. Urodził się 15 lipca 1911 r. w Buchholz k. Chemnitz w Saksonii. Z zawodu był rzeźnikiem. Absolwent szkoły powszechnej (Volksschule) oraz szkoły zawodowej (Gewerbeschule).

Od 1 maja 1933 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 1 954 556), a od 10 marca 1933 r. – Allgemeine-SS (numer ewidencyjny 134 601), z przydziałem do 3. Chorągwi SS w Norymberdze. Członek Pogotowia Politycznego „Saksonia” (Politische Bereitschaft „Sachsen”) w Dreźnie. Czwartego kwietnia 1934 r. wstąpił do czynnej służby w SS i przydzielono go do III Oddziału Wartowniczego SS „Saksonia” (III SS-Wachtruppe „Sachsen”), przekształconego następnie w III Batalion Wartowniczy SS-Totenkopf „Saksonia” (III SS-Totenkopfvberband „Sachsen”), zabezpieczający KL Sachsenburg k. Frankenberg. Między 1 sierpnia 1938 r. a 10 października 1938 r. był członkiem Sztabu Komendatury w KL Buchenwald. Pełnił w nim bliżej nieustaloną funkcję. Następnie przeniesiono go do Kommandantur-Stab w KL Mauthausen. Od 1 czerwca 1939 r. do 1 września 1939 r. należał do Sztabu Komendatury KL Dachau, po czym został funkcjonariuszem Kommandantur-Stab w KL Sachsenhausen. Od 12 czerwca 1942 r. był członkiem takiej samej struktury w KL Niederhagen-Wewelsburg. Między 9 maja 1943 r. a 1 lutego 1944 r. przebywał w Aufenhaltslager (AL) Bergen-Belsen, a następnie odszedł do KL Vaivara w Estonii. W obu tych obozach koncentracyjnych należał do Sztabu Komendatury. Od 27 sierpnia 1944 r. do 26 września 1944 r. był członkiem Kommandantur-Stab w KL Riga na Łotwie, po czym przeniesiono go do Wydziału III, w którym powierzono mu funkcję zastępcy podoficera raportowego SS (2. Rapportführer). Stanowisko to sprawował prawdopodobnie do 5 kwietnia 1945 r.⁸⁴

Kierownictwo Wydziału IV – administracji

Obozowy Wydział IV – administracja (Abteilung IV – Verwaltung) miał w KL Stutthof taką samą strukturę organizacyjną jak w większości niemieckich obozów koncentracyjnych w latach 1940–1945. Jego trzon stanowiły m.in. referaty: do spraw Apropowizacji (Abteilung Verpflegung), Odzieżowy (Abteilung Bekleidung), Finansowy (Kassen), Zarządzania Mieniem Więźniarskim (Gefangenen–Eigentum–Verwaltung) oraz Magazynów, Pomieszczeń i Usług (Abteilung Unterkunft)⁸⁵.

⁸³ AMS, 629,teczka 480, Akta osobowe Paula Schwitkowskiego-Lutza; AMS, I-ID-11, Sprawy osobowe 1, 2, 3 Kp. Korespondencja 1941–1943; AMS, 1080, Bekleidungsachweis Paul Schwitkowski-Lutz vom 29 I 1942; AMS, I-IB-1, Kommandanturbefehl Nr. 12 vom 6 X 1942; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 23 vom 1 IV 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 82 vom 11 XII 1944; BADH, NS.3/265, SS-WVHA, Personaliste DAW KL Stutthof vom 31 XII 1944.

⁸⁴ AMS, I-IE, Wehrstammbuch Georg Kupfer; AMS, 1072, Wehrstammbuch Georg Kupfer; AMS, 1079, Bekleidungsachweis Georg Kupfer vom 17 X 1944; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 71 vom 22 X 1944; M. Gliński, *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (7 stycznia 1942 – 25 stycznia 1945)*..., s. 141.

⁸⁵ Więcej na temat struktury organizacyjnej wydziałów IV w obozach koncentracyjnych zob. np.: A. Lasik, *Sztafety Ochronne*..., s. 264–272; *idem*, *Struktura organizacyjna*..., s. 174–191.

**Baraki mieszkalne (bloki obozowe) dla więźniów w „nowym obozie”
w KL Stutthof, październik 1945 r. AIPN, GK 2972/84**

Na jego czele stał oficer SS, który jednak nie miał do pomocy – tak jak w niektórych obozach – stałych zastępców.

W Wydziale IV KL Stutthof zatrudnionych było ok. 40 esesmanów. W większości przebywali oni w Stutthofie już w latach 1940–1941. Największym kadrowo referatem była komórka odpowiedzialna za żywienie więźniów.

Zwierzchnikami wydziału od 7 stycznia 1942 r. do 4 kwietnia 1945 r. byli:

– SS-Hauptsturmführer **Engelbert von Bonin**. Urodził się 13 grudnia 1892 r. w Gdańsku. Po ukończeniu 1 klasy szkoły powszechnej (Volksschule), 1 klasy szkoły zawodowej (Fachschule) oraz 3 klas wyższej szkoły realnej (Oberrealschule), podjął pracę jako kupiec. Ósmego sierpnia 1914 r. wstąpił do armii niemieckiej i został wcielony do 17. pułku artylerii pieszej (Füsilier Artillerie-Regiment 17). W 1915 r. ukończył kurs dla płatników (Zahlmeister) przy Intendenturze XVII Korpusu Armijnego (XVII Armeekorps) i w październiku 1916 r. został mianowany młodszym płatnikiem wojskowym (Unterzahlmeister). Między listopadem 1916 r. a majem 1917 r. zajmował stanowisko szefa kasy administracji (Leiter der Kassenverwaltung) w 236. Dywizjonie Samolotów Transportowych (Fliegerkraftabteilung 236), a następnie powrócił do 17. pułku artylerii pieszej na stanowisko zastępcy płatnika pułkowego (Zahlmeisterstellvertreter). Do 1 listopada 1918 r. brał udział, w stopniu sierżanta (Unteroffizier), w działaniach frontowych, a po zakończeniu I wojny światowej, w grudniu 1919 r., został zdemobilizowany.

Od 17 marca 1933 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 2 650 288), a od 30 czerwca 1933 r. – SS (numer ewidencyjny 205 878), z przydziałem do kompanii łączności 26. Chorągwi Allgemeine-SS „Paul Berck” w Halle nad Soławą. Od grudnia 1933 r. do marca 1935 r. zajmował stanowisko szefa administracyjnego (Verwaltungsführer) kompanii motorowej tej chorągwi. Od 5 czerwca 1936 r. służył w 9. kompanii motorowej 7. Chorągwi Allgemeine-SS „Fritz Schlegel” w Plauen im Vogtland, a od 4 października tego roku był członkiem 1. kompanii 36. Chorągwi Allgemeine-SS w Gdańsku, w której 30 stycznia 1941 r. objął formalnie funkcję referenta do spraw zabezpieczeń socjalnych (Fürsorgereferent). Czwartego lipca 1939 r. powołano go do Służby Bezpieczeństwa Policji w Gdańsku (Sicherheitsdienst-Polizei Danzig), a następnie wcielono do Batalionu Wartowniczego SS „Eimann”. Siedemnastego września 1939 r. skierowano go – w randze porucznika rezerwy (Leutnant der Reserve) – do Policji Ochronnej (Schutzpolizei) w Gdańsku na stanowisko szefa kasy w administracji (Kassenverwaltung). We wrześniu 1941 r. przeniesiono go do obozu Stutthof, w którym objął funkcję szefa administracyjnego (Verwaltungsführer). Po utworzeniu 7 stycznia 1942 r. KL Stutthof powierzono mu stanowisko szefa Wydziału IV. Zajmował je do 8 września 1943 r., po czym odkomenderowano go do Urzędu Wyższego Dowódcy SS i Policji „Kraje Nadbałtyckie” przy Komisarzu Rzeszy na Obszar Krajów Nadbałtyckich (Der Höhere SS- Und Polizeiführer „Ostland” beim Reichskommissar für das Ostland) w Rydze SS-Obergruppenführera Friedricha Jeckelna. Pierwszego listopada 1943 r. został odkomenderowany na stanowisko szefa administracyjnego (Leiter der Verwaltung) KL Riga na Łotwie. Z obozu tego powrócił 1 czerwca 1944 r. do KL Stutthof i objął w nim poprzednie stanowisko, które zajmował do 4 kwietnia 1945 r., a następnie został przeniesiony do będącego w fazie organizacji obozu zbiorczego dla więźniów „Wöbbelin”, podlegającego formalnie KL Neuengamme. Nie powstał on z powodu kapitulacji III Rzeszy.

Odnznaczony m.in. Krzyżem Honorowym za Udział w Walkach na Froncie 1914/1918 oraz Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami⁸⁶.

– SS-Hauptsturmführer **Wilhelm Alfred Vogler**. Urodził się 1 marca 1906 r. w Plauen im Vogtland w Saksonii. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) podjął pracę jako urzędnik kupiecki.

Od września 1923 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 15 176), a od lipca 1929 r. – SS (numer ewidencyjny 1505), z przydziałem do 7. Chorągwi Allgemeine-SS

⁸⁶ AIPN, GK 164/1636, Akta badawczo-dochodzeniowe Wilhelma Voglera; AIPN, GK 164/2321, Akta badawczo-dochodzeniowe Wilhelma Voglera; AMS, I-IE-87, Akta osobowe załogi obozu; AMS, I-IB 3, Kommandanturbefehl Nr. 36 vom 30 V 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 76 vom 10 XI 1944; BAAL, NS.3/1570, SS-WVHA; BAAL, SSO-090, SS-Offiziersakte Engelbert von Bonin; *SS Personalveränderungsblatt*, Nr. 5b, Berlin, den 9. November 1944, s. 14; J. Grabowska, *K.L. Stutthof: Ein historischer...*, s. 36; *eadem*, *Stutthof. Informator...*, s. 50; *eadem*, *Przewodnik informator...*, s. 20; D. Drywa, *Zagłada Żydów...*, s. 212, 222; K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof...*, s. 61–62, 64; M. Orski, *Niewolnicza praca więźniów...*, s. 339; L. Siliņš, *op. cit.*, s. 16; A. Chyrek, *Niemcy, obywatele byłego Wolnego Miasta Gdańska w zalodze obozu Stutthof [w:] Władze i społeczeństwo niemieckie na Pomorzu Wschodnim i Kujawach w latach okupacji niemieckiej (1939–1945)*, red. K. Minczykowska, J. Szyling; Toruń 2005, s. 175; F. Jahn, *Riga-Kaiserwald-Stammlager [w:] Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 8: *Riga-Kaiserwald*, Warschau, Vaivara, Kauen (Kaunas), Plaszów, Kulmhof/Chełmno, Bełżec, Sobibór, Treblinka, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2008, s. 27; C. Baganz, *op. cit.*, s. 545; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 46.

„Fritz Schlegel” w Plauen im Vogtland. Pełnił w niej funkcję kasjera. Od 12 listopada 1939 r. należał do SS-Verfügungstruppen, a 6 marca 1942 r. wcielono go do Zapasowej Kompani SS „Flandria” (SS-Ersatzkommando „Flandern”), która była częścią 5. Dywizji Grenadierów Pancernych SS „Wiking” (SS-Panzergrenadier-Division „Wiking”). W tym czasie w składzie 1. Grupy Pancerniej Grupy Armii „Południe” (Armeegruppe „Süd”) Wehrmachtu brała ona udział w walkach w rejonie Taganrogu na froncie wschodnim. Piątego stycznia 1943 r. został przeniesiony – jako rachmistrz – do Intendencji SS (Nachschubkommandantur) przy Urzędzie Wyższego Dowódcy SS i Policji „Środkowa Rosja” (Der Höhere SS- und Polizeiführer in Rußland-Mitte) w Bobrujsku SS-Gruppenführera Ericha von dem Bacha. Od 10 września 1943 r. był członkiem Wydziału IV w KL Stutthof. Od 24 września 1943 r. do 1 czerwca 1944 r. pełnił funkcję jego kierownika, po czym objął identyczne stanowisko w KL Riga na Łotwie, które zajmował do likwidacji tego obozu 15 października 1944 r. Następnie, do 15 kwietnia 1945 r., był kierownikiem administracyjnym SS-Aufenthaltslager Bergen-Belsen.

Piętnastego maja 1947 r. został ekstradowany do Polski z brytyjskiej strefy okupacyjnej Niemiec. Był sądzony w procesie załogi SS KL Stutthof, który toczył się w dniach 9–31 października 1947 r. Wyrokiem Sądu Okręgowego w Gdańsku został skazany na 15 lat więzienia i 10 lat pozbawienia praw publicznych i obywatelskich praw honorowych. Szóstego września 1955 r. został zwolniony z więzienia.

Odnaczony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami oraz Złotą Odznaką Honorową NSDAP⁸⁷.

Kierownictwo Wydziału V – obozowej służby zdrowia SS

Obozowa służba zdrowia SS w KL Stutthof, czyli Wydział V (Lagerarzt, Standortarzt), niczym się nie różniła od takich samych komórek w innych obozach koncentracyjnych. Składała się z trzech pionów: medycznego, stomatologicznego oraz farmaceutycznego.

Na jej czele stał oficer SS, określanymi jako 1. lekarz SS obozu (1. Lagerarzt), któremu podlegali bezpośrednio lekarze obozowi i lekarze oddziałów SS (SS-Lagerarzt, SS-Truppenarzt), naczelnicy dentyści (Leitender Zahnarzt) kierujący obozową stacją stomatologiczną SS (SS-Zahnstation) i dentyści SS obozu (SS-Zahnarzt), a także aptekarze obozowi SS (SS-Apotheker). Personel pomocniczy stanowili sanitariusze SS

⁸⁷ AMS, 997, teczka 832, Akta osobowe Wilhelma Voglera; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 36 vom 30 V 1944; BAAL, NS.3/403, SS-WVHA; AIPN, GK 240/75–81, Akta sprawy karnej przeciwko Kurtowi Dietrichowi i towarzyszom; AIPN, GK 240/75–81, Akta sprawy karnej przeciwko Wilhelmo wi Voglerowi; ZLL, LB V 202 AR-Z 12/66, Bd. 3, Bl. 892–902, Vernehmung als Zeuge am 4 V 1971 im Ermittlungsverfahren gegen Rudolf Pannier wegen Verdachts des Mordes/Staatsanwaltschaft Hamburg 147 Js 22/70; BAAL, Z42 I, Karteikarte beim Generalinspekteur für die Spruchgerichte in der britischen Zone; BAAL, PK, Unterlagen der NSDAP-Parteikanzlei; BAAL, SSO-209B, SS-Offiziersakte Wilhelm Vogler; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 2b, Berlin, den 20. April 1943, s. 14; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Oktober 1934*, München 1934, s. 53, poz. 1976; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1938*, Berlin 1938, s. 118–119, poz. 2586; *SS Dienstalterliste der Waffen-SS. SS-Obergruppenführer bis SS-Hauptsturmführer. Stand vom 1. Juli 1944*, [b.m.w.], poz. 3327; E. Kobińska-Motas, *Ekstradycja przestępców wojennych...*, cz. II, s. 232, poz. 1652; *eadem*, *Członkowie załóg i więźniowie funkcyjni...*, s. 153, poz. 153; F. Jahn, *op. cit.*, s. 27; J. Grabowska, *Przewodnik informator...*, s. 20; *eadem*, *Stutthof. Informator...*, s. 50; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 245.

(Sanitätsdienstgrad, SDG), technicy dentystyczni (Zahnarzttechniker) oraz esesmani zatrudnieni w obozowej aptece (Apotheker). Wśród nich najliczniejszą grupę stanowili sanitariusze SS – esesmani przeszkoleni medycznie na kilkutygodniowych kursach organizowanych w Oranienburgu przez Urząd DIII – Sprawy Sanitarne i Obozowa Higiena (Sanitätswesen und Lagerhygiene) w Głównym Urzędzie Gospodarczo-Administracyjnym SS w Oranienburgu.

W Wydziale V przez cały czas istnienia KL Stutthof zatrudnionych było ok. 50 esesmanów, głównie sanitariuszy SS, przebywających w obozie macierzystym oraz jego podobozach.

Szefami służby zdrowia SS w KL Stutthof było kolejno trzech oficerów SS:

– SS-Obersturmführer **Johannes Otto**. Urodził się 24 czerwca 1908 r. w Meiningen w Turynii. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule), szkoły średniej (Höhere Schule) i uzyskaniu matury (Abitur) oraz szkoły wyższej (Hochschule), a także zdaniu egzaminu państwowego (Staatsexamen) i obronie pracy doktorskiej (Doktorexamen) nadano mu stopień naukowy doktora medycyny.

Piętnastego lipca 1940 r. został wcielony do czynnej służby w Waffen-SS (numer ewidencyjny 367 737) i skierowany do Inspekcji Sanitarnej Waffen-SS z przydziałem do Komendantury garnizonu SS w Monachium. Szóstego października 1940 r. przeniesiono go do Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych w Oranienburgu, z jednoczesnym odkomenderowaniem do obozu Stutthof. Po powstaniu KL Stutthof 7 stycznia 1942 r. objął w nim funkcję szefa Wydziału V z tytułem 1. lekarza obozu (1. Lagerarzt), którą pełnił do 10 marca 1942 r. Następnie powrócił do Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych w Oranienburgu. Do 2 czerwca 1943 r. służył w Dywizji Zmotoryzowanej SS „Wiking” (SS-Division [mot.] „Wiking”), po czym przeniesiono go do 6. Dywizji Górskiej SS „Nord” (6. SS-Gebirgs-Division „Nord”), w której pozostawał – co najmniej – do kwietnia 1944 r.⁸⁸

– SS-Hauptsturmführer **Willibald Johann Jobst**. Urodził się 27 października 1912 r. w Chebie (Eger) w czeskich Sudetach. Po ukończeniu 4 klas szkoły powszechnej (Volksschule), szkoły średniej (Höhere Schule) i uzyskaniu matury (Abitur) oraz 16 semestrów szkoły wyższej (Hochschule) na kierunku medycznym, a także zdaniu w 1938 r. egzaminu państwowego (Staatsexamen) oraz obronie w tym samym roku pracy doktorskiej (Doktorexamen), nadano mu stopień naukowy doktora medycyny. Przed październikiem 1938 r. należał do Partii Niemców Sudeckich (Sudetendeutsche Partei).

Od 1 listopada 1938 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 6 749 388). Piątego września 1939 r. wcielono go do SS-Verfügungstruppen (numer ewidencyjny 327 636) i przydzielono do Zapasowego Pułku Grenadierów Pancernych SS „Deutschland” (Er-

⁸⁸ AMS, M-76, Zbiór mikrofilmów; AIPN, GK 164/2321, Akta badawczo-dochodzeniowe Johanesa Otto; BAAL, SSO-362A, SS-Offiziersakte Johannes Otto; *SS Personalveränderungsblatt*, Nr. 2b, Berlin, den 20. April 1944, s. 12; *Dienstalterliste der Waffen-SS. SS-Obergruppenführer bis SS-Hauptsturmführer. Stand vom 1. Juli 1944*, [b.m.w., b.d.w.], poz. 4346; B. Siniecki, *Z historii szpitala obozowego w Stutthofie [w:] Okupacja i medycyna. Trzeci wybór artykułów z „Przeglądu Lekarskiego – Oświęcim” z lat 1963–1976*, Warszawa 1977, s. 98; M. Gliński, *Zaloga obozu koncentracyjnego Stutthof (1 IX 1939 – 9 V 1945). Część II...*, s. 116; *idem*, *Miejsce szpitala w systemie organizacyjnym obozu koncentracyjnego Stutthof i jego obsada personalna [w:] Z problematyki medycyny w hitlerowskich obozach koncentracyjnych*, Gdańsk 1971, s. 147; A. Lasik, *Obsada osobowa służby zdrowia SS...*, s. 278; K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof...*, s. 61; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 172.

satz SS „Deutschland”), wchodzącego w skład Dywizji Oddziałów Dyspozycyjnych SS (SS-Verfügungsddivision), przemianowanej później na Dywizję Grenadierów Pancernych SS „Das Reich” (SS-Panzergrenadier-Division „Das Reich”). Od 15 marca 1941 r. był członkiem Zapasowego Batalionu Sanitarnego SS (SS-Ersatz-Sanitäts-Bataillon), a 21 czerwca 1941 r. mianowano go naczelnym lekarzem szpitala polowego (1. Fedarzt) Dywizji Grenadierów Pancernych „Leibstandarte-SS Adolf Hitler” (Panzergrenadier-Division „Leibstandarte-SS Adolf Hitler”), walczącej wówczas w składzie 1. Grupy Pancerniej (1. Panzergruppe) Grupy Armii „Południe” (Armee Gruppe „Süd”) Wehrmachtu na Ukrainie. W 1941 r. – przez kilka tygodni – był lekarzem obozowym SS (SS-Lagerarzt) w KL Mauthausen k. Linzu w Austrii. Od 1 do 11 marca 1942 r. był lekarzem obozowym SS w KL Auschwitz, skąd przeniesiono go na stanowisko naczelnego lekarza SS (1. SS-Lagerarzt) w KL Stutthof. Funkcję tę pełnił do 1 lipca 1942 r., po czym mianowano go naczelnym lekarzem garnizonowym (SS-Standortarzt) w KL Gross-Rosen. Stał się 18 maja 1943 r. przeniesiono go do 1. Dywizji Pancerniej „Leibstandarte-SS Adolf Hitler” (1. SS-Panzer-Division „Leibstandarte-SS Adolf Hitler”), z którą uczestniczył m.in. w operacji „Cytadela” (Operation „Zitadelle”) zmierzającej do okrążenia i likwidacji wojsk sowieckich na łuku kurskim. W tym czasie, w grudniu 1943 r., został odkomenderowany na stanowisko lekarza obozowego SS w KL Warschau w Warszawie. Od maja 1944 r. do 9 kwietnia 1945 r. był obozowym lekarzem SS w KL Mauthausen oraz w należącej do niego podoboże „Ebensee”. W 1942 r. był czasowo skierowany do KL Natzweiler w Alzacji we Francji na stanowisko obozowego lekarza SS.

Po wojnie był sądzony w amerykańskiej strefie okupacyjnej Niemiec w procesie załogi KL Mauthausen-Gusen, toczącym się między 29 marca 1945 r. a 13 maja 1945 r. Wyrokiem Amerykańskiego Trybunału Wojskowego w Dachau został skazany na karę śmierci. Wyrok zatwierdzono 30 kwietnia 1947 r., a wykonano 28 maja 1947 r. w Landsbergu am Lech w Górnej Bawarii.

Odniesiony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami, Medalem za Udział w Walkach na Froncie Wschodnim 1941/1942, Medalem za Włączenie Austrii do Niemiec oraz Czarną Odznaką za Rany⁸⁹.

⁸⁹ AMS, I-IE-457, Akta osobowe załogi obozu; BAAL, NS.4/GR/3, KL Gross-Rosen, s. 88a, 89; BAAL, NS.4/GR/3, KL Gross-Rosen, s. 106, 116, 134; NARA, Case No. 000-50-5, United States vs Hans Altfuldich et al.; BAAL, SSO-139A, SS-Offiziersakte Willibald Jobst; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 1, Berlin, den 30. Januar 1943, s. 12; *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. SS-Obergruppenführer bis SS-Hauptsturmführer. Stand vom 1. Juli 1944*, s. 165; J. Dixon, *Commanders of Auschwitz. The Officers who Ran the Largest Concentration Camp 1940–1945*, Atglen (PA) 2005, s. 115–116; B. Kopka, *Konzentrationslager Warschau. Historia i następstwa*, Warszawa 2007, s. 89, 213; A. Mix, *Warschau-Stammlager [w:] Der Ort des Terrors*, Bd. 8..., s. 116; F. Freund, *Ebensee [w:] Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 4: *Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück*, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2006, s. 359; S. Klemp, *KZ-Arzt Aribert Heim. Die Geschichte einer Fahnung*, Münster–Berlin 2010, s. 37, 337; Y. Ternon, S. Helman, *Historia medycyny SS, czyli mit rasizmu biologicznego*, Warszawa 1973, s. 254; M. Gliński, *Obsada szpitala obozowego w Stutthofie*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1971, nr 1, s. 69–70; *idem*, *Miejsce szpitala...*, s. 147; R. Olszyna, *Wstępny wykaz lekarzy obozu Gross-Rosen*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1970, nr 1, s. 170; M. Mołdawa, *Gross-Rosen. Obóz koncentracyjny na Śląsku*, Warszawa 1990, s. 68; J. Witkowski, *Sytuacja sanitarna i zdrowotna w Gross-Rosen*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1982, nr 1–3, s. 130; J. Kosiński, *Liczyl się każdy przeżyty dzień*, Kraków 1980, s. 68; Z. Wlazłowski, *op. cit.*, s. 177; A. Lasik, *Obsada osobowa służby zdrowia SS w obozie koncentracyjnym Oświęcim-Brzezinka w latach 1940–1945*, „Zeszyty Oświęcimskie” 1993, nr 20, s. 271; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 118.

– SS-Hauptsturmführer **Otto Heidl**. Urodził się 8 września 1910 r. w Hostinné (Arnau) w czeskich Sudetach. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule), szkoły średniej (Höhere Schule), szkoły wyższej (Hochschule) na kierunku medycznym, a także zdaniu egzaminu końcowego (Abschlussexamen) i obronie pracy doktorskiej (Doktorexamen) nadano mu stopień naukowy doktora medycyny. Od 1934 r. należał do Partii Niemców Sudeckich (Sudetendeutsche Partei). Od 1 października 1937 r. do 3 października 1938 r. służył w armii czechosłowackiej – w szpitalu wojskowym w Pradze.

Od 1 listopada 1938 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 6 743 377), a od 20 października 1938 r. – SS (numer ewidencyjny 328 012). Od 26 czerwca 1940 r. do 7 sierpnia 1940 r. służył w Wehrmachcie, a dokładnie w XIII Zapasowym Batalionie Sanitarnym SS (XIII SS-Ersatz-Sanitäts-Bataillon) w Szczecinie. Piętnastego stycznia 1941 r. powołano go do czynnej służby w Waffen-SS i przydzielono do Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych w Oranienburgu. Dwudziestego czwartego marca 1941 r. został członkiem drużyny sanitarnej SS (SS-Sanitätsstaffel) w KL Auschwitz, a 11 września 1941 r. objął funkcję lekarza obozowego SS w KL Mauthausen k. Linzu w Austrii. Pierwszego marca 1942 r. przeniesiono go na stanowisko naczelnego lekarza w KL Gross-Rosen. Od 1 lipca 1942 r. do 4 kwietnia 1945 r. zajmował stanowisko naczelnego lekarza SS w KL Stutthof.

Jedenastego listopada 1955 r. popełnił samobójstwo w trakcie przygotowań do procesu w Bochum.

Odnaczony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami⁹⁰.

Ich bezpośrednimi podwładnymi byli obozowi lekarze SS (SS-Lagerärzte) oraz lekarze oddziałów SS (SS-Truppenärzte). Udało się ustalić, że stanowiska te w latach 1942–1945 zajmowało sześciu oficerów oraz jeden podchorąży SS. Byli to:

– SS-Untersturmführer **Erich Wilhelm Kather**. Urodził się 18 lipca 1908 r. w Hamburgu. Po ukończeniu 4 klas szkoły powszechnej (Volksschule), szkoły średniej (Oberrealschule) i zdaniu matury (Abitur), 12 semestrów na uniwersytetach w Tybindze, Hamburgu, we Wrocławiu i w Greifswaldzie na kierunku medycznym i zdaniu w 1934 r. egzaminu państwowego (Staatsexamen) oraz obronie pracy doktorskiej (Doktorexamen) w 1937 r. nadano mu stopień naukowy doktora medycyny.

⁹⁰ AMS, 1069,teczka 59, Karta osobowa Ottona Heidla; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 42 vom 20 VI 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 82 vom 11 XII 1944; AIPN, GK 164/2321, Akta badawczo-dochodzeniowe Ottona Heidla; BADH, ZM 8, Akte 1, KL Auschwitz, Sammlung: SS-Personalakte Otto Heidl, s. 257; BAAL, RS, Unterlagen des Rasse- und Siedlungshauptamts/RuSHA, Otto Heidl; BAAL, SSO-075A, SS-Offiziersakte Otto Heidl; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 6, Berlin, den 9. November 1942, s. 14; *SS Personalveränderungsblatt*, Nr. 3b, Berlin, den 21. Juni 1944, s. 9; M. Orski, *Łowicz (Łówcz)*..., s. 688; B. Siniecki, *op. cit.*, s. 98–99; J. Dixon, *op. cit.*, s. 58, 100; D. Drywa, *The Extermination...*, *passim*; M. Gliński, *Organizacja i obsada personalna szpitala w obozie koncentracyjnym Stutthof*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1976, nr 1, s. 17; *idem*, *Obsada szpitala obozowego...*, s. 69; *idem*, *Miejsce szpitala...*, s. 147; K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof...*, *passim*; E. Klee, *Auschwitz. Medycyna III Rzeszy i jej ofiary*, Kraków 2001, s. 47; *idem*, *Auschwitz. Täter, Gehilfen, Opfer und was aus ihnen wurde*, Frankfurt/Main 2013, s. 186; L. Siliņš, *op. cit.*, s. 16; B. Sruoga, *op. cit.*, s. 79–82, 85, 89, 94, 103, 115, 224, 226, 231; A. Lasik, *Obsada osobowa służby zdrowia SS...*, s. 291; J. Grabowska, *K.L. Stutthof. Ein historischer...*, s. 37; *eadem*, *Stutthof. Informator...*, s. 51; *eadem*, *Przewodnik informator...*, s. 20, 37, 40, 42, 47, 62; *eadem*, *Odpowiedzialność za zbrodnie popełnione w Stutthofie. Procesy [w:] Stutthof. Hitlerowski obóz koncentracyjny*, red. K. Ciechanowski i inni, Warszawa 1988, s. 320; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 102.

Od 6 maja 1936 r. należał do Narodowosocjalistycznego Korpusu Motorowego (Nationalsozialistische Kraftfahrkorps). Członek NSDAP od 1 stycznia 1940 r. (numer partyjny 7 585 459) oraz Waffen-SS od 23 czerwca 1943 r. W okresie między 15 maja 1943 r. a 16 czerwca 1943 r. służył w LXXIII Zapasowym Batalionie Grenadierów Pancernych (Panzergranadier-Ersatz-Bataillon LXXIII) Wehrmachtu, z którego przeniesiono go do czynnej służby w SS i przydzielono do Zapasowego Batalionu Sanitarnego SS (SS-Sanitäts-Ersatz-Bataillon) w Szczecinie. Dwudziestego października 1943 r. odszedł z tego pododdziału SS do Wydziału V w KL Buchenwald, w którym łączył funkcję lekarza oddziałów SS oraz lekarza obozowego SS (SS-Truppen- und SS-Lagerarzt). Piętnastego stycznia 1944 r. odkomenderowano go – w takim samym charakterze – do podoboju KL Buchenwald „Dora”, a konkretnie do podporządkowanej mu komenderówki „Salza am Harz”. W zamiejscowej placówce KL Buchenwald przebywał do 14 sierpnia 1944 r., po czym został przeniesiony na stanowisko SS-Lagerarza do SS-Aufenthaltslager Bergen-Belsen. Funkcję tę pełnił do 21 września 1944 r., a następnie (do 20 października 1944 r.) powierzono mu obowiązki 2. lekarza obozowego SS w KL Stutthof. Z obozu tego odszedł do nowo utworzonego KL Mittelbau w Turynii, gdzie do 9 kwietnia 1945 r. zajmował stanowisko SS-Lagerarza.

W dniu 3 października 1946 r. przesłuchiowano go w charakterze świadka w procesie przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze.

Odnaczony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami⁹¹.

– SS-Hauptsturmführer **Siegfried Christian Schwela**. Urodził się 3 maja 1905 r. w Cottbus w Brandenburgii. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule), gimnazjum (Gymnasium) oraz szkoły realnej (Oberrealschule) i uzyskaniu matury (Reife) zatrudnił się jako praktykant na 2 lata i 6 miesięcy w klinice w Cottbus. Po ukończeniu szkoły wyższej (Hochschule) na kierunku medycznym, zdaniu egzaminu państwowego (Staatsexamen) oraz obronie pracy doktorskiej (Doktorexamen) nadano mu stopień naukowy doktora medycyny. Do 14 stycznia 1932 r. należał do Sturmabteilungen.

Od 1929 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 169 110), a od 15 stycznia 1932 r. – SS (numer ewidencyjny 33 800), z przydziałem do 32. Chorągwi SS „Baden” w Heidelbergu. W listopadzie 1939 r. przydzielono go batalionowi sanitarnego Allgemeine-SS (SS-Sanitäts-Oberstaffel) w 14. Chorągwi SS „Thüringen” w Gotha w Turynii. We wrześniu 1939 r. został powołany do czynnej służby w SS i przydzielony do Urzędu Sanitarnego SS (SS-Sanitätsamt) Głównego Urzędu Dowodzenia SS (SS-Führungshauptamt) w Berlinie. Z jego ramienia pracował w Centrali Osiedleńczej (Einwandererzentralstelle) w Poznaniu. W 1940 r. przebywał jako lekarz SS w obozie Stutthof. Od lipca 1941 r. do września 1941 r. był odkomenderowany do KL Auschwitz, po czym powrócił do obozu k. Gdańska. Jedenastego marca 1942 r. otrzymał stały przydział służbowy do załogi SS w KL Auschwitz i objął w nim funkcję kierownika Wydziału V – obozowej służby zdrowia SS (Leiternder SS-Arzt), która w tym obozie koncentracyjnym połączona była ze stanowiskiem naczelnego lekarza oświęcimskiego garnizonu SS (SS-Standortarzt).

⁹¹ AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 63 vom 24 IX 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 69 vom 15 X 1944; AMS, M-76, Zbiór mikrofilmów; APMA-B, 1621, Zbiór mikrofilmów; BAAL, SSO-157A, SS-Offiziersakte Erich Kather; *SS Personalveränderungsblatt*, Nr. 2b, Berlin, den 20. April 1944, s. 20; W. Hein, *Szpital dla więźniów w obozie Mittelbau-„Dora”* [w:] *Okupacja i medycyna. Drugi wybór artykułów z „Przeglądu Lekarskiego – Oświęcim” z lat 1961–1973*, Warszawa 1975, s. 64; Y. Temon, S. Helman, *op. cit.*, s. 254; W. Czarniecki, Z. Zonik, *Kryptonim Dora...*, s. 85; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 122.

Uczestniczył w selekcjach więźniów pod kątem ich niezdolności do pracy, a także wybrał z obozowego szpitala (Häftlingskrankenbau) 250 chorych w celu ponownego zbadania skuteczności cyklonu B (w podziemiach bloku 11), przeprowadzonego w związku z planowaną masową eksterminacją więźniów. Zmarł 10 maja 1942 r. w Oświęcimiu na dur plamisty⁹².

– SS-Obersturmführer **Franz Bernhard Lucas**. Urodził się 15 września 1911 r. w Osnabrück w Dolnej Saksonii. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule), szkoły średniej (Höhere Schule) i uzyskaniu matury (Abitur) oraz szkoły wyższej na kierunku filologicznym podjął dodatkowo studia na kierunku medycznym na uniwersytetach w Münster, Rostocku i Gdańsku. Po zdaniu egzaminu państwowego (Staatsexamen) oraz obronie pracy doktorskiej (Doktorexamen) nadano mu w 1942 r. stopień naukowy doktora medycyny, po czym skierowano do Akademii Medycznej SS (SS-Ärzte Akademie) w Grazu. Od 1 marca 1933 r. do września 1934 r. należał do Sturmabteilungen.

Od 1937 r. był członkiem NSDAP, a od 9 listopada tego roku – SS (numer ewidencyjny 350 050). Pierwszego września 1942 r. został wcielony do służby w Waffen-SS i przydzielony do szpitala polowego SS przy Zapasowym Pułku Łączności SS (SS-Nachrichten-Ersatz-Regiment) w Norymberdze. Między 1 a 11 października 1943 r. był funkcjonariuszem w Grupie Urzędów D – Sprawy Sanitarne Formacji Waffen-SS (Amtsgruppe D – Sanitätswesen der Waffen-SS) Głównego Urzędu Dowodzenia SS (SS-Führungshauptamt). Następnie, do 15 grudnia 1943 r., był lekarzem w Batalionie Spadochronowym SS (SS-Fallschirmjäger-Bataillon) w Belgradzie, skąd odszedł na stanowisko lekarza obozowego SS (SS-Lagerarzt) w KL Auschwitz. Pełnił je do kwietnia 1944 r., m.in. jako SS-Lagerarzt w tzw. obozie dla Cyganów na odcinku BIIe (Abschnitt BIIe – Zigeunerlager) w KL Auschwitz II-Birkenau. Brał udział w selekcji więźniarek i więźniów na rampie w KL Auschwitz II-Birkenau. Z obozu odszedł do KL Mauthausen i do 20 października 1944 r. był w nim lekarzem SS. Od 15 grudnia 1944 r. obejmował takie samo stanowisko w Wydziale V – obozowej służbie zdrowia

⁹² APMA-B, Mat./752, Materiały procesowe; AMS, I-IE-1126, Akta osobowe załogi obozu; AMS, M-76, Zbiór mikrofilmów; CHDK, f. 502, op. 1, t. 31, Różne akta osobowe esesmanów; BAAL, SSO-125B, SS-Offiziersakte Siegfried Schwela; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 4, Berlin, den 20. Januar 1940, s. 32; D. Czech, *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*, Oświęcim 1982, s. 77, 84, 86, 165; *idem*, *Rola męskiego obozu szpitalnego w KL Auschwitz II*, „Zeszyty Oświęcimskie” 1974, nr 15, s. 9, 24, 69; J. Mikulski, *Medycyna hitlerowska w służbie III Rzeszy*, Warszawa 1981, s. 176, 190; F. Piper, *Les conditions de vie et de travail comme moyen d’extermination des détenus [w:] Auschwitz. Camp de concentration et d’extermination*, Oświęcim 1994, s. 156; *idem*, *Zatrudnienie więźniów...*, s. 63; K. Hałgas, *Oddział chirurgiczny szpitala obozowego w Oświęcimiu w latach 1940–1941*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1971, nr 1, s. 49, 53; A. Königsender, *Der Ausbau des Stammlagers und die Strukturen des Komplexes Auschwitz [w:] Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 5, s. 98; J. Garliński, *Oświęcim walczący*, Warszawa 1992, s. 50, 64, 124, 245; Y. Ternon, S. Helman, *op. cit.*, s. 257; E. Klee, *Auschwitz. Medycyna...*, s. 53; W. Fejkiel, *Więźniarski szpital w KL Auschwitz*, Oświęcim 1994, s. 24, 53, 106, 110, 135, 167–168, 170; *idem*, *Eksperymenty dokonywane na więźniach hitlerowskich obozów koncentracyjnych jako metoda eksterminacji [w:] Eksterminacyjna polityka hitlerowska wobec narodu polskiego*, Warszawa 1976, s. 131; S. Kłodziński, *Esesmani z oświęcimskiej „służby zdrowia”*. *Wykaz wstępny*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1966, nr 1, s. 149; *Wyrok frankfurcki*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1966, nr 1, s. 152; A. Lasik, *Obsada osobowa służby zdrowia SS...*, s. 272; *idem*, *Structure et caractéristiques des autorités SS du camp [w:] Auschwitz. Camp de concentration...*, s. 52; *idem*, *Die Organisationsstruktur des KL Auschwitz...*, s. 285; *idem*, *Zaloga SS w KL Auschwitz...*, s. 120; J. Dixon, *op. cit.*, s. 186; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 219.

SS w KL Stutthof, po czym – jeszcze w tym samym miesiącu – przeniesiono go na stanowisko SS-Lagerarzte w FKL/MKL Ravensbrück. Przebywał w nim do 10 stycznia 1945 r. i dokonywał m.in. sterylizacji kobiet. W styczniu 1945 r. został przeniesiony do służb medycznych SS w KL Dachau, a do 22 kwietnia 1945 r. był SS-Lagerarzt w KL Sachsenhausen.

Po wojnie prowadził praktykę lekarską, w tym jako naczelny lekarz i ordynator oddziału ginekologicznego (Oberarzt und Leiter der Gynäkologischen Abteilung) w szpitalu w Elmshorn, a następnie wszczęto przeciwko niemu postępowanie karne za zbrodnie popełnione w KL Auschwitz. Był sądzony w RFN od 20 grudnia 1963 r. do 20 sierpnia 1965 r. Wyrokiem Sądu Karnego (Schwurgericht) we Frankfurcie n. Menem został skazany na trzy lata i trzy miesiące ciężkiego więzienia (Zuchthaus). Trzeciego kwietnia 1968 r. zwolniono go z odbywania kary. W procesie rewizyjnym w dniu 8 października 1970 r. postawione wcześniej zarzuty karne zostały oddalone. Zmarł 7 grudnia 1994 r. w Elmshorn w Szlezewiku-Holsztynie⁹³.

– SS-Hauptsturmführer **Heinrich Plaza**. Urodził się 10 lipca 1912 r. w Hlučín (Hultschin) w czeskich Sudetach. Po ukończeniu 4 klas szkoły powszechnej (Volksschule), szkoły średniej (Höhere Schule) i uzyskaniu matury (Abitur) oraz 10 semestrów szkoły wyższej (Hochschule), a także zdaniu w 1938 r. egzaminu państwowego (Staatsexamen) oraz obronie w tym samym roku pracy doktorskiej (Doktorexamen) nadano mu stopień naukowy doktora medycyny i podjął pracę w szpitalu wojskowym w Libercu (Reichenberg) w Czechach.

Od 1 listopada 1938 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 6 446 500). Pierwszego czerwca 1940 r. został powołany do czynnej służby w SS (numer ewidencyjny 352 853) i wcielony do Zapasowej Kompanii Sanitarnej Dywizji SS „Totenkopf” (Sanitäts-Ersatz-Kompanie der SS-Division „Totenkopf”), w której brał m.in. udział

⁹³ AMS, I-IE-673, Akta osobowe Franza Lucasa; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 69 vom 15 X 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 82 vom 11 XII 1944; APMA-B, D.Au.I-4/2, Dokumenty osobowe esesmanów, s. 278; APMA-B, Mat./752, Materiały procesowe; BADH, ZM 8, Akte 1, Seite 270, KL Auschwitz, Sammlung: SS-Personalakte Franz Lucas; BAAL, SSO-279, SS-Offiziersakte Franz Lucas; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 2b, Berlin, den 20. April 1943, s. 22; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 4b, Berlin, den 9. November 1943, s. 19; G. Philipp, *Kalendarium der Ereignisse im Frauen-Konzentrationslager Ravensbrück 1939–1945*, Berlin 1999, s. 190; M. Gliński, *Zaloga obozu koncentracyjnego Stutthof (I IX 1939 – 9 V 1945). Część II...*, s. 109; *idem*, *Obsada szpitala obozowego...*, s. 70; *idem*, *Miejsce szpitala...*, s. 147; W. Benz, *Die Verbrechen von Auschwitz vor Gericht [w:] Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 5, s. 162; D. Yada-McNeal, *Der Tot kam in Weiß. Hitlers mörderische Ärzte*, Norderstedt 2019, s. 334; K. Beischl, *Dr. med. Eduard Wirths und seine Tätigkeit als SS-Standortarzt im KL Auschwitz*, Würzburg 2005, s. 95, 188; E. Klee, *Auschwitz. Medycyna...*, s. 30, 50, 447; *idem*, *Auschwitz. Täter, Gehilfen, Opfer...*, s. 263; L. Silińš, *op. cit.*, s. 16; K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof...*, s. 81, 238; W. Fejkiel, *Więźniarski szpital...*, s. 167; W. Kiedrzyńska, *op. cit.*, s. 99; H. Langbein, *Der Auschwitz-Prozess. Eine Dokumentation*, Bd. 2, Wien–Frankfurt/Main–Zürich 1965, s. 599–600, 624; *idem*, *Ludzie w Auschwitz*, Oświęcim 1994, s. 44, 380–382, 385; F.K. Kaul, *Ärzte in Auschwitz*, Berlin 1968, *passim*; Y. Ternon, S. Helman, *op. cit.*, s. 255; A. Lasik, *Obsada osobowa służby zdrowia SS w obozie koncentracyjnym Oświęcim-Brzezinka...*, s. 282; *idem*, *Zaloga SS w KL Auschwitz...*, s. 128–129; *idem*, *Die Organisationsstruktur...*, s. 288, 292; *idem*, *Die Personalbesetzung des Gesundheitsdienstes der SS im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau in den Jahren 1940–1945*, „Hefte von Auschwitz” 1997, nr 20, s. 312–313; S. Kłodziński, *op. cit.*, s. 148; *Wyrok frankfurcki...*, s. 152; T. Musioł, *Dachau 1933–1945*, Katowice 1971, s. 123; I. Arndt, *op. cit.*, s. 126; Z. Włazłowski, *op. cit.*, s. 178; B. Sruoga, *op. cit.*, s. 81; K. Kąkol, *Zbrodnia nie ukarana. Ściganie zbrodniarzy hitlerowskich w NRF 1959–1969*, Warszawa 1970, s. 28, 46, 50; J. Rawicz, *Zbrodniarze Oświęcimia...*, s. 84; *idem*, *Dzień powszedni...*, s. 308–309, 317–318; J. Dixon, *op. cit.*, s. 140–142; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 149.

w kampanii francuskiej. Dziesiątego marca 1941 r. przeniesiono go z bojowej jednostki taktycznej SS do szefa służb medycznych (Arztchef) przy Wyższym Dowódcy SS i Policji w Okręgu Rzeszy Prusy Wschodnie przy I Okręgu Wojskowym (Der Höhere SS- und Polizeiführer im Gau Ostpreussen und im Wehrkreis I) w Królewcu SS-Obergruppenführera Hansa-Adolfa Prützmann. W listopadzie 1941 r. przydzielono go do obozowej służby zdrowia SS w KL Auschwitz II-Birkenau, skąd w grudniu 1942 r. został skierowany do obozowej służby zdrowia SS KL Dachau, w którym prowadził m.in. zbrodnicze eksperymenty nad leczeniem gruźlicy. W tym czasie został na pewien czas odkomenderowany do Wydziału V w KL Sachsenhausen. W obozie Dachau przebywał do marca 1943 r., a następnie przeniesiono go do obozowej służby zdrowia SS KL Buchenwald, gdzie jednocześnie objął stanowisko kierownika Oddziału Patologii (Leiter der Abteilung für Pathologie). W październiku 1943 r. powierzono mu kierowanie systemem podobozów KL Buchenwald „Dora”, „Kaufering” i „Ohrdruf”. Funkcję tę pełnił do maja 1944 r., po czym odkomenderowano go czasowo do KL Auschwitz. Dziesiątego lipca 1944 r. został naczelnym lekarzem SS (SS-Leitenderarzt) w KL Natzweiler we Francji. W obozie przebywał do 22 września 1944 r., a następnie został funkcjonariuszem IKL w Oranienburgu, z czasowym przydziałem na stanowisko lekarza SS w KL Mauthausen. Jedenastego stycznia 1944 r. przeniesiono go do służb medycznych KL Stutthof, w którym przebywał do 4 kwietnia 1945 r.

W obozach koncentracyjnych dokonywał śmiertelnych iniekcji więźniarkom i więźniom. W 1950 r. Sąd Krajowy w Traunstein w Górnej Bawarii postawił go w stan oskarżenia, jednak postępowanie karne przeciwko niemu zostało umorzone. W 1954 r. sąd francuski w Metz skazał go zaocznie w procesie załogi SS KL Natzweiler na karę śmierci. Z uwagi na brak zgody sądu zachodnioniemieckiego na ekstradycję do Francji wyrok nie mógł zostać wykonany. W 1958 r. władze RFN wydały decyzję o braku możliwości postawienia go przed wymiarem sprawiedliwości ze względu na stan zdrowia (chorował na stwardnienie rozsiane). Tym samym postępowanie sądowe przeciwko niemu ostatecznie umorzono. Zmarł 20 lutego 1968 r. w Altötting w Górnej Bawarii⁹⁴.

– SS-Standartenoberjunker **Benno Orendi**. Urodził się 29 marca 1918 r. w Sibiu (Hermannstadt) w rumuńskiej Transylwanii. Po ukończeniu szkoły powszechnej

⁹⁴ APMA-B, D.Au.I-4/2, Kommandantur-Stab KL Auschwitz [1944], k. 278; APMA-B, Mat./296, Materiały procesowe, poz. 438; APMA-B, Mat./752, Materiały procesowe; AIPN, GK 127/5, KL Buchenwald, Kommandanturbefehl Nr. 7/42 vom 20 IV 1942, s. 16a; BAAL, SSO-383A, SS-Offiziersakte Heinrich Plaza; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 5, Berlin, den 20. April 1942, s. 16; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 4b, Berlin, den 9. November 1943, s. 16; *Buchenwald. Mahnung...*, s. 377; M. Gliński, *Zaloga obozu koncentracyjnego Stutthof (I IX 1939 – 9 V 1945). Część II...*, s. 119; *The Natzweiler Trial*, London–Edinburgh–Glasgow 1949, *passim*; J.Ch. Wagner, *op. cit.*, s. 296, 500, 670–671; E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*, Frankfurt am Main 2007, s. 464; *idem*, *Auschwitz. Medycyna...*, s. 44, 51, 146, 282; *idem*, *Auschwitz. Täter, Gehilfen, Opfer...*, s. 317; D. Yada-McNeal, *op. cit.*, s. 337; J. Dixon, *op. cit.*, s. 165–166; L. Siliņš, *op. cit.*, s. 16; D. Czech, *Rola męskiego obozu szpitalnego...*, s. 69; F. Piper, *Zatrudnienie więźniów...*, s. 334; K. Trostorff, H. Weidlich, *op. cit.*, s. 42; M. Gliński, *Obsada szpitala obozowego...*, s. 70; *idem*, *Miejsce szpitala...*, s. 147; W. Hein, *Szpital dla więźniów...*, s. 32–33; Y. Ternon, S. Helman, *op. cit.*, s. 256; S. Klodziński, *op. cit.*, s. 148; E. Kogon, *op. cit.*, s. 144, 147; W. Czarniecki, Z. Zonik, *Walczący obóz Buchenwald*, Warszawa 1969, s. 122, 127, 378; A. Lasik, *Zaloga SS w KL Auschwitz...*, s. 128–129; *idem*, *Organizational Structure of Auschwitz...*, s. 251, 254; *idem*, *Obsada osobowa służby zdrowia SS...*, s. 284–285; J. Grabowska, *Przewodnik informator...*, s. 53; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 179.

(Volksschule), szkoły średniej (Höhere Schule) i uzyskaniu matury (Abitur), szkoły wyższej (Hochschule) na kierunku medycznym i zdaniu egzaminu państwowego (Staats-examen) oraz obronie pracy doktorskiej (Doktorexamen) nadano mu stopień naukowy doktora medycyny.

Jedenastego lutego 1940 r. został powołany do czynnej służby w Waffen-SS (numer ewidencyjny 371 245) i skierowano go na szkolenie do IV Zapasowego Batalionu Przeciwpancerneho (IV SS-Panzerjäger-Ersatz-Abteilung) w Bad Arolsen w Hesji. Od 15 marca 1941 r. do 12 czerwca 1941 r. był zatrudniony jako lekarz pomocniczy (Hilfsarzt) w Zbiorczej Placówce Wydawania Zaświadczeń o Przydatności Zdrowotnej do Służby w Waffen-SS (Sammelstelle für Krankenurkunden der Waffen-SS), podstruktury Głównego Urzędu Sanitarnego SS (SS-Hauptsanitätsamt) Głównego Urzędu Dowodzenia SS (SS-Führungshauptamt). Piętnastego czerwca 1941 r. wcielono go do 1. Zapasowej Kompanii Sanitarnej SS (1. SS-Ersatz-Sanitätskompanie) Dywizji SS „Leibstandarte-SS Adolf Hitler” (SS-Division „Leibstandarte-SS Adolf Hitler”), w której był sanitariuszem (Sanitätsdiensgrad, SDG). Od 21 czerwca 1941 r. służył w 3. baterii Batalionu Przeciwlotniczego (3. Batterie Flak-Abteilung) w tej dywizji, z którą 1 lipca 1941 r. został skierowany na front wschodni. Drugiego czerwca 1942 r. otrzymał przydział do Batalionu Dowodzenia Artylerii Przeciwlotniczej SS (SS-Generalabteilung Flak Artillerie), wchodzącego w skład tego samego związku taktycznego. Od 1942 r. był funkcjonariuszem Instytutu Centralnego Naczelnego Lekarza Rzeszy (Zentral Institut des Reichsgesundheitsführers) przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rzeszy (Reichsministerium des Innern) SS-Obergruppenführera Leonarda Contiego, po czym przydzielono go do Szkolnej Kompanii Sanitarnej Waffen-SS (SS-Sanitäts-Ausbildungskompanie der Waffen-SS) Urzędu XVII, wchodzącego w skład Grupy Urzędów D – Sprawy Sanitarne Formacji Waffen-SS (Amtsgruppe D – Sanitätswesen der Waffen-SS) Głównego Urzędu Dowodzenia SS (SS-Führungshauptamt). Był w nim zatrudniony do 24 kwietnia 1944 r., po czym przeniesiono go do Wydziału DIII – Sprawy Sanitarne i Obozowa Higiena (Sanitätswesen und Lagerhygiene) Głównego Urzędu Gospodarczo-Administracyjnego SS (SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt) w Oranienburgu i jednocześnie nadano mu status starszego podchorążego SS (SS-Standartenoberjunker) z przydziałem do Wydziału V w FKL Ravensbrück w charakterze obozowego lekarza SS (SS-Lagerarzt). Dwudziestego szóstego listopada 1944 r. (ze skutkiem od 24 grudnia 1944 r.) objął taką samą funkcję w KL Stutthof. W styczniu 1945 r. powrócił na poprzednie stanowisko w FKL Ravensbrück.

Po wojnie był sądzony w brytyjskiej strefie okupacyjnej Niemiec w tzw. IV procesie załogi SS FKL Ravensbrück, który odbył się między majem 1948 r. a 8 czerwca 1948 r. Wyrokiem Brytyjskiego Trybunału Wojskowego w Hamburgu został skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano 17 września 1948 r. w Hameln.

Odnznaczony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami i Medalem za Udział w Walkach na Froncie Wschodnim 1941/1942⁹⁵.

⁹⁵ AMS, 1081, Bekleidungs-nachweis Benno Orendi vom 30 XII 1944; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 82 vom 11 XII 1944; AMS, 1081, Bekleidungs-nachweis Benno Orendi vom 30 XII 1944; BAAL, SSO-358A, SS-Offiziersakte Benno Orendi; *SS Personalveränderungsblatt*, Nr. 1b, Berlin, den 30. Januar 1945, s. 18; M. Gliński, *Załoga obozu koncentracyjnego Stutthof (1 IX 1939 – 9 V 1945)*.

Za sprawy związane z funkcjonowaniem obozowych służb stomatologicznych SS w KL Stutthof odpowiadali naczelnicy lekarze dentyści SS, zwani również „kierownikami obozowej stacji dentystycznej SS” (Leiter der SS-Zahnstation). W czasie istnienia KL Stutthof stanowisko to zajmowało czterech oficerów SS:

– SS-Untersturmführer **Ernst Friedrich Wedel**. Urodził się 27 lipca 1897 r. w Mannheim w Badenii-Wirtembergii. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule), szkoły średniej (Höhere Schule) i uzyskaniu matury (Abitur), szkoły wyższej (Hochschule) na kierunku medycznym oraz zdaniu egzaminu państwowego (Staatsexamen) podjął pracę jako lekarz stomatologii. Od 24 listopada 1915 r. do 24 grudnia 1918 r. służył w armii niemieckiej i brał udział w I wojnie światowej. W kwietniu 1937 r. oraz od 28 września 1938 r. do 7 października 1938 r. służył w Wehrmachcie.

Od 9 listopada 1936 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 4 464 697), a od czerwca 1933 r. – SS (numer ewidencyjny 111 963). Szesnastego czerwca 1941 r. został wcielony do Waffen-SS i przydzielony do Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych w Oranienburgu. Od 11 sierpnia 1941 r. pełnił funkcję lekarza dentystry SS w SS-Sonderlager Hinzert jako kierownik obozowej stacji dentystycznej SS (SS-Zahnstation) Wydziału V. Czternastego listopada 1941 r. skierowano go do obozu Stutthof. Od 7 stycznia 1942 r. do 21 maja 1942 r. pełnił w nim funkcję kierownika stacji dentystycznej, a co najmniej od listopada 1942 r. do czerwca 1943 r. był funkcjonariuszem Urzędu Sanitarnego SS (SS-Sanitätsamt) Głównego Urzędu Dowodzenia SS (SS-Führungshauptamt) w Berlinie.

Odnaczony m.in. Wojennym Krzyżem Zasługi II i I klasy z Mieczami⁹⁶.

– SS-Untersturmführer **Karl Heinrich Meinck**. Urodził się 13 września 1906 r. w Schwerinie w Meklemburgii-Pomorzu Przednim. Z zawodu był lekarzem dentystą.

Od marca 1933 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 1 725 116), a od listopada 1933 r. – SS (numer ewidencyjny 215 846), z przydziałem do I batalionu 22. Chorągwi Allgemeine-SS „Friedrich Graf von der Schulenburg” w Schwerinie. Od 25 sierpnia 1939 r. służył w SS-Verfügungstruppen – w zmotoryzowanym pogotowiu medycznym SS (SS-Sanitäts-Bereitschaft [mot.]) przy 8. Chorągwi Allgemeine-SS w Güstrow w Meklemburgii-Pomorzu Przednim. Od 11 marca 1940 r. był w składzie 4. Zapasowej Kompanii Sanitarnej SS (4. SS-Ersatz-Sanitätskompanie) w Dachau, a 20 czerwca 1940 r. został funkcjonariuszem Urzędu Sanitarnego SS w Berlinie. Dwudziestego pierwszego marca 1941 r. wcielono go do I Zapasowego Batalionu SS „Germania” (I SS-Ersatz-Bataillon „Germania”) 5. Dywizji Panczernej SS „Wiking” (5. SS-Panzer-Division „Wiking”). Od 4 do 25 maja 1941 r. służył w 4. Zapasowej Kompanii Sanitarnej SS, skąd przeniesiono go do stacji dentystycznej w KL Mauthausen

Część II..., s. 116; S. Helm, *Kobiety z Ravensbrück. Życie i śmierć w hitlerowskim obozie koncentracyjnym dla kobiet*, Warszawa 2017, s. 496–497, 611; A. Nikiforova, *Plus jamais*, Moscou 1957, s. 86–87; G. Philip, *op. cit.*, s. 151; E. Klee, *Auschwitz. Medycyna...*, s. 51; M. Gliński, *Obsada szpitala obozowego...*, s. 70; *idem*, *Miejsce szpitala...*, s. 147; W. Kiedrzyńska, *op. cit.*, s. 99, 106; Y. Ternon, S. Helman, *op. cit.*, s. 256.

⁹⁶ BAAL, NS.4/Hi./25, SS-Sonderlager Hinzert, Akta osobowe Ernsta Wedela; AMS, 1012,teczka 847, Akta osobowe Ernsta Wedela; AMS, 1077, Bekleidungsachweis Ernst Wedel; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 82 vom 11 XII 1944; BAAL, NS.4/Hi./25, SS-Sonderlager Hinzert, Kommandanturstab SS-Sonderlager Hinzert vom 10 IX 1941; BAAL, SSO-223B, SS-Offiziersakte Ernst Wedel; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 6, Berlin, den 9. November 1942, s. 17; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 3b, Berlin, den 21. Juni 1943, s. 10; M. Gliński, *Obsada szpitala obozowego...*, s. 70; *idem*, *Miejsce szpitala...*, s. 148; K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof...*, s. 61, 81; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 250.

w Austrii. Dwudziestego ósmego lutego 1942 r. odszedł do stacji dentystycznej SS (SS-Zahnstation) w KL Flossenbürg k. Weiden, w której był lekarzem dentystą SS (SS-Zahnarzt). Dwudziestego drugiego maja 1942 r. objął kierownictwo obozowej stacji dentystycznej SS (SS-Zahnstation) w KL Stutthof i funkcję tę pełnił do 31 grudnia 1942 r., po czym został przeniesiony do Służby Dentystycznej (Zahnärztlicher Gesundheitsdienst) Urzędu Sanitarnego SS (SS-Sanitätsamt) Głównego Urzędu Dowodzenia SS (SS-Führungshauptamt) w Berlinie. W 1944 r. służył w II Korpusie Pancernym SS (II SS-Panzerkorps).

Dwudziestego piątego lutego 1947 r. został ekstradowany do Polski z amerykańskiej strefy okupacyjnej Niemiec. Był sądzony w Polsce w procesie toczącym się w dniach 5–10 listopada 1947 r. Wyrokiem Sądu Okręgowego w Gdańsku został skazany na 12 lat więzienia.

Odnaczony Wojennym Krzyżem Zasługi I klasy z Mieczami⁹⁷.

– SS-Hauptsturmführer **Heinrich Pütz**. Urodził się 1 września 1908 r. w Essen w Nadrenii Północnej-Westfalii. Po ukończeniu 4 klas szkoły powszechnej (Volksschule), szkoły średniej (Höhere Schule) i uzyskaniu matury (Abitur) oraz 7 semestrów szkoły wyższej (Hochschule), a także zdaniu w 1933 r. egzaminu państwowego i obronie w tym samym roku pracy doktorskiej nadano mu stopień naukowy doktora stomatologii. Od 15 marca 1931 r. a 17 stycznia 1934 r. należał do Sturmabteilungen.

Od 1 maja 1933 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 2 210 355), a od 1 listopada 1933 r. – SS (numer ewidencyjny 237 817). We wrześniu 1939 r. był członkiem Batalionu Sanitarnego SS (SS-Sanitätsoberstaffel) 25. Chorągwi Allgemeine-SS w Essen. Pierwszego marca 1940 r. powołano go do Waffen-SS z przydziałem do Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych w Oranienburgu, z jednoczesnym odkomenderowaniem do stacji dentystycznej SS w KL Flossenbürg. Od 18 października 1941 r. był lekarzem w Batalionie Saperów Dywizji Grenadierów Pancernych SS „Totenkopf” (SS-Panzer-grenadier-Division „Totenkopf”), z którą brał udział w walkach na froncie wschodnim, m.in. uczestniczył w walkach pod Demiańskiem. Do 1 kwietnia 1944 r. ponownie pełnił funkcję lekarza dentysty w KL Flossenbürg. Został z niego przeniesiony na stanowisko kierownika stacji dentystycznej SS (Leiter der SS-Zahnstation) w KL Stutthof.

Odnaczony m.in. Krzyżem Żelaznym II klasy 1939, Wojennym Krzyżem Zasługi II klasy z Mieczami, Medalem za Włączenie Austrii do Niemiec (Ostmarkmedaille), Medalem za Aneksję Czeskich Sudetów (Sudetenmedaille) oraz Medalem za Udział w Walkach na Froncie Wschodnim 1941/1942 (Winterschlacht im Osten 1941/1942)⁹⁸.

⁹⁷ AMS, 653,teczka 496, Akta osobowe Karla Meincka; AMS, I-IB-1, Kommandanturbefehl Nr. 39 vom 29 XII 1942; AIPN, SOGd-86-85, Akta sprawy karnej przeciwko Karlowi Meinckowi; AIPN, GK 164/2321, Akta badawczo-dochodzeniowe Karla Meincka; AIPN, GK 240/83–85, Akta sprawy karnej przeciwko Karlowi Meinckowi; BAAL, SSO-306A, SS-Offiziersakte Karl Meinck; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 4, Berlin, den 30. Januar 1942, s. 17; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 2b, Berlin, den 20. April 1943, s. 18; M. Gliński, *Zaloga obozu koncentracyjnego Stutthof (I LX 1939 – 9 V 1945). Część II...*, s. 111; *idem*, *Obsada szpitala obozowego...*, s. 70; *idem*, *Miejsce szpitala...*, s. 148; E. Kobierska-Motas, *Członkowie załóg i więźniowie funkcyjni...*, s. 98, poz. 1010; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 156.

⁹⁸ AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 22 vom 27 III 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 82 vom 11 XII 1944; APMA-B, D-RF-3/RSHA/117/2, Allgemeine Erlasse des RSHA, s. 162, 175; BAAL, SSO-396A, SS-Offiziersakte Heinrich Pütz; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 5, Berlin, den 20. April 1940, s. 8; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 4, Berlin, den 24. Januar 1940, s. 19; *SS Verordnungsblatt*, Nr. 6,

Funkcje lekarzy dentyistów pełnili ponadto:

– SS-Unterscharführer **Werner Ludwig Friedrich Fenchel**. Urodził się 1 września 1912 r. w Mannheim w Badenii-Wirtembergii. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule), szkoły średniej (Höhere Schule) oraz szkoły wyższej (Hochschule) na kierunku stomatologicznym i zdaniu egzaminu państwowego (Staatsexamen) podjął pracę jako lekarz dentyista.

Od 1 maja 1937 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 4 003 637), a od 1 października 1933 r. – Allgemeine-SS (numer ewidencyjny 266 399), z przydziałem do 3. kompanii 13. Chorągwi SS w Stuttgarcie. Dwudziestego drugiego lipca 1940 r. został wcielony do czynnej służby w Waffen-SS i włączono go do załogi SS-Sonderlager Hinzert. Od 10 grudnia 1940 r. do 10 marca 1942 r. należał do kompanii sanitarnej SS (SS-Sanitäts-Staffel) w tym obozie, jednocześnie pełnił funkcję stomatologa. Dziesiątego marca 1942 r. przeniesiono go do Sztabu Komendatury w FKL Ravensbrück, w którym zajmował takie same stanowiska. Od 11 października 1942 r. do 21 stycznia 1944 r. był dentyistą w KL Stutthof. Dwudziestego piątego października 1943 r. został skazany przez XIV Okręg Sądu SS w Metz na 6 lat więzienia i wydalenie z SS za handel żywnością i kradzież pieniędzy w czasie pobytu w SL Hinzert. Odbywanie kary Reichsführer-SS zawiesił do czasu zakończenia wojny, po czym Fenchel ponownie został przyjęty w szeregi Waffen SS⁹⁹.

– SS-Unterscharführer **Rudolf Max Höhne**. Urodził się 21 sierpnia 1906 r. Był członkiem NSDAP, a od 1933 r. należał do Allgemeine-SS. W 1938 r. został wcielony do czynnej służby w jednostce zmilitaryzowanej SS. Do 17 października 1944 r. wchodził w skład Sztabu Komendatury KL Riga na Łotwie, w którym był zatrudniony jako dentyista SS, a następnie powierzono mu taką samą funkcję w KL Stutthof. Od lutego 1945 r. do 29 kwietnia 1945 r. był stomatologiem w podobozie KL Dachau „Kaufering 1” w Landsbergu am Lech.

Po wojnie był sądzony w amerykańskiej strefie okupacyjnej Niemiec w procesie załogi SS KL Mauthausen odbywającym się od 21 do 23 października 1946 r. Wyrokiem Amerykańskiego Trybunału Wojskowego w Dachau został skazany na 5 lat więzienia. Karę skrócono o czas pobytu w areszcie. Wyrok sądu zatwierdzono 12 maja 1947 r.¹⁰⁰

Kierownikiem obozowej apteki SS (SS-Lagerapotheke) w KL Stutthof był m.in. SS-Standartenoberjunker **Carl Braun**. Urodził się 1 marca 1920 r. w Strasburgu

Berlin, den 9. November 1942, s. 12; *SS Dienstalerverzeichnis der Waffen-SS. SS-Obergruppenführer bis SS-Hauptsturmführer. Stand vom 1. Juli 1944*, [b.m.w.], poz. 3919; M. Gliński, *Załoga obozu koncentracyjnego Stutthof (1 IX 1939 – 9 V 1945). Część II...*, s. 120; *idem*, *Obsada szpitala obozowego...*, s. 70; *idem*, *Miejsce szpitala...*, s. 148; E. Klee, *Auschwitz. Medycyna...*, s. 52; J. Grabowska, *Przewodnik in-formator...*, s. 53; F.L. MacLean, *op. cit.*, s. 182.

⁹⁹ AMS, 303,teczka 155, Akta osobowe Wenera Fenchela; AMS, 1077, Bekleidungs-nachweis Werner Fenchel vom 12 X 1942; AMS, I-IB-1, Kommandanturbefehl Nr. 16 vom 12 X 1942; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 25 vom 31 X 1942; AMS, I-IB-2, Kommandanturbefehl Nr. 77 vom 28 X 1943; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 32 vom 8 V 1944; BAAL, NS.4/Hi./25, SS-Sonderlager Hinzert, Personalkartei Werner Fenchel; BAAL, NS.4/Hi./22, SS-Sonderlager Hinzert, Namentliche Liste Kommandantur-Stab SS-Sonderlager Hinzert vom 10 IX 1941.

¹⁰⁰ AMS, 1078, Bekleidungs-nachweis Rudolf Höhne vom 27 X 1944; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 71 vom 22 X 1944; NARA, Case No. 000-50-2-5, United States vs Otto Becker, Claus Franzen, Rudolf Max Hoehne, Alois Lang, Michael Lanzl, Nicolaus Pflaume (Valentin Rehorn), Otmart Martin Zerbes.

we Francji. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule), szkoły średniej (Höhere Schule) i studium farmaceutycznego (Pharmazeutikstudium) podjął pracę jako aptekarz.

Od 6 sierpnia 1940 r. do 13 grudnia 1940 r. służył w armii francuskiej podporządkowanej rządowi Vichy w Bordeaux. Między 17 lutego 1943 r. a 18 września 1943 r. należał do Służby Pracy Rzeszy. Szóstego marca 1944 r. został wcielony do czynnej służby w Waffen-SS i przydzielony do Grupy Urzędów D – Sprawy Sanitarne Formacji Waffen-SS (Amtsgruppe D – Sanitätswesen der Waffen-SS) Głównego Urzędu Dowodzenia SS (SS-Führungshauptamt). Ósmego marca 1944 r. odkomenderowano go na przeszkolenie rekruckie (SS-Rekrutenausbildung) do Zapasowego Szkolnego Batalionu SS w Szczecinie, a 20 czerwca 1944 r. został przydzielony do Urzędu Naczelnego Lekarza SS i Policji w Berlinie. Od 15 września 1944 r. do 7 listopada 1944 r. był w składzie personelu Grupy Urzędów D – Obozy Koncentracyjne (Amtsgruppe D – Konzentrationslager) w Głównym Urzędzie Gospodarczo-Administracyjnym SS w Oranienburgu, skąd odszedł na stanowisko kierownika obozowej apteki (Leiter der Lagerapotheke) w KL Stutthof. Zajmował je do likwidacji obozu¹⁰¹.

Kierownictwo Wydziału VI – opieka socjalna, szkolenie i zabezpieczenie społeczne członków obozowej załogi SS

Wydział ten, podobnie jak i w innych niemieckich obozach koncentracyjnych, nie odgrywał ważniejszej roli w systemie zarządzania KL Stutthof. W początkach jego istnienia funkcję kierowników pełnili prawdopodobnie adiutanci komendanta obozu, a więc SS-Obersturmführer **Albert Schwartz**¹⁰² oraz SS-Obersturmführer **Erich Bruno Willi Müller**¹⁰³.

Dwukrotnie obowiązki szefa Wydziału VI pełnił SS-Rottenführer **Erwin Gerhard Zahrt**. Urodził się 30 grudnia 1905 r. w Kamionce k. Chodzieży (Kamke b. Kolmar) w Wielkopolsce. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) oraz szkoły średniej (Höhere Schule) podjął pracę jako nauczyciel. Od 22 marca 1928 r. do 22 czerwca 1929 r. służył w Wojsku Polskim.

Od 1939 r. członek SS (numer ewidencyjny 396 243), z przydziałem do 111. pułku Allgemeine-SS w Chodzieży. Piątego lipca 1941 r. wcielono go do czynnej służby w Waffen-SS. Początkowo przydzielono go do kompanii przeciwlotniczej SS przy Sztabie Reichsführera-SS (SS-Flakkommando bei der Stab des Reichsführers-SS) w Weimarze, a od 19 sierpnia 1941 r. był esesmanem służącym w Batalionie Przeciwlotniczym SS (SS-Flak-Abteilung) w Arolsen. Od 24 sierpnia 1941 r. był członkiem 1., a od września 1941 r. 2. kompanii wartowniczej KL Auschwitz. Szóstego stycznia 1942 r. przeniesiono go do Sztabu Grupy Urzędów D – Obozy Koncentracyjne (Amtsgruppe D – Konzentrationslager) w SS-WVHA. Od 31 marca 1942 r. był w składzie 1. kompanii wartowniczej KL Stutthof. Od 1 sierpnia 1942 r. do 1 listopada 1943 r. oraz

¹⁰¹ AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 76 vom 7 XI 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 82 vom 11 XII 1944; AMS, 1076, Bekleidungs-nachweis Carl Braun vom 7 XI 1944; BAAL, RS, Akta osobowe Carla Brauna; ZLL, LB IV 405 AR 118/68, Ermittlungs- und Verfahrungsakten gegen Braun und Eschner; M. Gliński, *Organizacja i obsada personalna...*, s. 33; *idem*, *Miejsce szpitala...*, s. 148.

¹⁰² Zob. strony 186–187 niniejszego opracowania.

¹⁰³ Zob. stronę 188 niniejszego opracowania.

od 1 lutego 1944 r. do 18 czerwca 1944 r. zajmował stanowisko pełniącego obowiązki kierownika Wydziału VI w KL Stutthof¹⁰⁴.

Dwunastego listopada 1943 r. szefem Wydziału VI został mianowany SS-Unterscharführer **Friedrich Knöchel**. Stanowisko to zajmował do 31 stycznia 1944 r. Urodził się 15 grudnia 1896 r. w Kamenický Šenov (Steinschönau) w czeskich Sudetach. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) oraz szkoły miejskiej (Bürgerschule) podjął pracę jako robotnik. Od 15 kwietnia 1915 r. do 17 listopada 1918 r. służył w armii austriackiej i brał udział w I wojnie światowej.

Od 1 czerwca 1938 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 6 776 135), a od 28 października 1939 r. – Allgemeine-SS (numer ewidencyjny 333 390), z przydziałem do 95. Chorągwi Powszechnej SS w Trutnov (Trautenau) w czeskich Sudetach. Pierwszego kwietnia 1942 r. został wcielony do czynnej służby w Waffen-SS, z przydziałem do załogi wartowniczej FKL Ravensbrück, gdzie przebywał od 15 kwietnia 1942 r. do 1 listopada 1943 r. Następnie został przeniesiony do 3. kompanii wartowniczej w KL Stutthof. Między 16 grudnia 1943 r. a 1 lutego 1944 r. włączono go do Sztabu Komendantury w KL Stutthof i powierzono mu obowiązki szefa Wydziału VI, po czym przeniesiono go do Kommandantur-Stab w KL Sachsenhausen, w którym objął bliżej nieustalone stanowisko¹⁰⁵.

Ostatnim w kolejności zwierzchnikiem Wydziału VI w KL Stutthof był SS-Unterscharführer **Alois Oswald Panhans**. Urodził się 28 lutego 1911 r. w Nepomyśl (Pomeisl) w czeskich Sudetach. Po ukończeniu szkoły powszechnej (Volksschule) i szkoły średniej (Mittelschule) podjął pracę jako nauczyciel zawodu.

Od 1 listopada 1938 r. był członkiem NSDAP (numer partyjny 6 649 167), a od 1 listopada 1938 r. – SS (numer ewidencyjny 329 287), z przydziałem do 101. Chorągwi Allgemeine-SS w Karłowych Warach (Karlsbad). Jedenastego listopada 1939 r. został wcielony do SS-Totenkopfverbände, z przydziałem do 4. Pułku SS-Totenkopf „Marchia Wschodnia” (4. SS-Totenkopfstandarte „Ostmark”), zabezpieczającego KL Mauthausen. Od 22 listopada 1939 r. do 13 marca 1941 r. służył w jednej z kompanii wartowniczych w tym obozie, a następnie przeniesiono go do Wydziału IV – administracji w podobozie KL Mauthausen „Gusen”, a dokładnie do Referatu Odzieżowego Więźniów (Abteilung Bekleidung), z jednoczesnym mianowaniem go jego szefem (Leiter der Effektenkammer in Arbeitslager „Gusen”). Od 4 do 27 lutego 1944 r. był funkcjonariuszem Kommandantur-Stab w KL Buchenwald, w którym pełnił bliżej nieustaloną funkcję. Dziewiętnastego czerwca 1944 r.

¹⁰⁴ AMS, I-IE, Wehrstammbuch Erwin Zahrt; AMS, I-I-30, Annahmeschein Erwin Zahrt vom 16 VII 1941; AMS, I-ID-11, Sprawy osobowe 1, 2, 3 Kp. Korespondencja 1941–1943; AMS, I-IB-1, Kommandanturbefehl Nr. 39 vom 29 XII 1942; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl nr 24 vom 4 IV 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 27 vom 17 IV 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 50 vom 28 VII 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 82 vom 11 XII 1944; APMA-B, D.Au.I-4/648, Laut Soldbuch Erwin Zahrt vom 27 VIII 1941; AIPN, GK 126/38, Listy płacy 2. kompanii wartowniczej KL Auschwitz za 1941 r., s. 8, 18, 29, 41; AIPN, GK 126/39, Listy płacy 2. kompanii wartowniczej KL Auschwitz za 1942 r., s. 52.

¹⁰⁵ AMS, I-IE-532, Akta osobowe Friedricha Knöchela; AMS, 1079, Bekleidungsachweis Friedrich Knöchel vom 5 XI 1943; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 9 vom 30 I 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 9 vom 30 I 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 24 vom 4 IV 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 26 vom 13 IV 1944 [Rozkazem nr 41 z 1944 r. anulowano to przeniesienie]; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 41 vom 19 VI 1944.

przeniesiono go do KL Stutthof na stanowisko szefa Wydziału VI. Sprawował je do 4 kwietnia 1945 r.

Po wojnie był sądzony w amerykańskiej strefie okupacyjnej Niemiec w procesie załogi KL Mauthausen odbywającym się od 25 lipca 1947 r. do 11 sierpnia 1947 r. Wyrokiem Amerykańskiego Trybunału Wojskowego w Dachau został skazany na 20 lat więzienia. Następnie ulaskawiony i skazany na 10 lat więzienia. Wyrok zatwierdzono 26 stycznia 1948 r. Karę skrócono o czas pobytu w areszcie od 4 maja 1945 r.¹⁰⁶

Zakończenie

Jak już wspomniano, pomimo znacznej liczby różnego typu publikacji dotyczących niemieckich obozów koncentracyjnych ich historia kryje jeszcze liczne niewyjaśnione kwestie, wymagające wielu kwerend archiwalnych i dużego nakładu pracy. Nie jest bowiem tajemnicą, że wkraczające do niemieckich obozów koncentracyjnych alianckie jednostki wojskowe miały w swoich szeregach służby wywiadowcze, które poszukiwały w nich dokumentów archiwalnych. Odnalezione materiały były następnie m.in. przekazywane do służb specjalnych, a po selekcji – udostępniane różnym trybunałom wojskowym oraz cywilnym sądom karnym. I chociaż nie znamy wielkości tego zjawiska, możemy stwierdzić, że część z nich była wykorzystywana w toczących się po wojnie procesach zbrodniarzy wojennych. Niestety, nie wiemy lub jesteśmy skazani na domniemanie, że pozostałe archiwalia zostały bądź utajnione przez służby specjalne, bądź trafiły na wiele lat do archiwów.

Mimo deklaracji politycznych o ściganiu i sądzeniu niemieckich zbrodniarzy wojennych, przyjętych m.in. w Moskwie w 1943 r., powojenna rzeczywistość okazała się zupełnie inna. Wbrew przyjętym wcześniej założeniom o penalizacji zbrodni i karaniu ich sprawców materiały archiwalne prawdopodobnie zostały ukryte, niezinventaryzowane lub nieprzekazane do swobodnego dostępu do nich badaczy. Dokumenty osobiste esesmanów oraz ocalałe dokumenty wytworzone przez SS zapewne istnieją do dzisiaj i nie są eksplorowane przez zawodowych historyków prowadzących badania nad instrumentami terroru w III Rzeszy. To nie może być przypadek, że zachowana dokumentacja niektórych dużych obozów koncentracyjnych, np. KGL/KL Lublin/Majdanek czy KL Gross-Rosen, jest nad wyraz skromna, co blokuje naukowcom możliwość szerszych badań. Dowodem na istnienie nieznanych wcześniej źródeł może być chociażby fakt pojawiania się w niektórych opracowaniach ich reprodukcji. Pochodzą one z różnych archiwów, w których są one złożone, np. z Centrum Przechowywania Dokumentalno-Historycznych Zbiorów w Moskwie (Cientr Hranienija Dokumental'no-Istoriczieskich Kollekcij w Moskwie) czy Państwowego Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie (Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Fiederacji

¹⁰⁶ AMS, I-IE, Wehrstammbuch Alois Panhans; AMS, 1081, Bekleidungsachweis Alois Panhans vom 7 III 1944; AMS, I-IB-3, Kommandanturbefehl Nr. 18 vom 10 III 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 24 vom 4 IV 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 28 vom 24 IV 1944; *ibidem*, Kommandanturbefehl Nr. 62 vom 19 IX 1944; AIPN, GK 164/2235, Akta badawczo-dochodzeniowe Aloisa Panhansa; AMM, P/01/02, poz. 89, Konzentrationslager Mauthausen, Kommandantur Mauthausen, den 11. Januar 1943, Namentliche Liste der dem Kdtr.-Stab KLM. Angehörenden Reservisten; NARA, Case No. 000-50-5-12, United States vs Hans Giovanazzi et al.

w Moskwie)¹⁰⁷. Innym przykładem może być przekazanie kilka lat temu przez rosyjskie archiwa federalne kilkunastu tomów aktów zgonów więźniów obozu do Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu.

Interesujące może być również przypadkowe odnalezienie przez autora niniejszego tekstu w archiwum byłej Państwowej Służby Bezpieczeństwa Niemieckiej Republiki Demokratycznej (Staatssicherheitsdienst, Stasi) w Dahchwitz-Hoppegarten kilkunastu tysięcy kopii (mikrofilmów) oryginalnych kart osobowych członków załogi SS KL Sachsenhausen. W archiwum tym znalazły się również m.in. wyciągi z akt osobowych esesmanów z KL Auschwitz. Sygnatury tych źródeł pośrednio wskazują, że ich oryginały mogą znajdować się w archiwach Federacji Rosyjskiej. Być może wiele dokumentów na temat funkcjonowania niemieckich obozów koncentracyjnych w latach 1933–1945 zostanie z czasem ujawnionych po badaniach zasobów archiwalnych byłej NRD oraz akt osobowych obywateli tego państwa.

Ponadto powinna zostać rozważona możliwość pozyskania przez Polskę kopii części dokumentów, m.in. członków NSDAP czy SS, których właścicielem jest National Archives and Records Administration Washington D.C. Reprodukcje tych materiałów w latach dziewięćdziesiątych Amerykanie przekazali Republice Federalnej Niemiec i po uzyskaniu odpowiednich certyfikatów mogą z nich korzystać historycy. Jednakże posiadanie przez Polskę kopii owych archiwaliów znacznie ułatwiłoby rodzimym naukowcom dostęp do wielu informacji odnoszących się do funkcjonowania, struktur i zadań organizacji narodowosocjalistycznych oraz do akt osobowych ich członków. Zwalniałoby to np. z konieczności przeprowadzania kosztownych kwerend archiwalnych, zwłaszcza w Niemczech oraz w innych państwach zachodnich. Wymiana dokumentacji archiwalnej nie jest bowiem niczym nadzwyczajnym i wielokrotnie była już praktykowana.

Jeśli chodzi o zasoby archiwum Muzeum Stutthof, należy wspomnieć o braku wiarygodnego i jednoznacznego wyjaśnienia, w jaki sposób odnaleziono ten imponujący zbiór archiwaliów oraz w jakich okolicznościach został on przejęty przez polskie władze. Nie do przecenienia jest fakt, że ów zasób AMS to najlepszy i najbardziej wartościowy pod względem poznawczym naukowo, jakościowym i ilościowym zbiór dokumentów zgromadzonych w jednym miejscu i odnoszących się do konkretnego obozu koncentracyjnego. Wielość zgromadzonych w nim poobozowych, niezwykle wartościowych pod względem naukowym dokumentów, uzupełnionych relacjami więźniów i materiałami procesowymi (głównie członków obozowej załogi SS), umożliwia interdyscyplinarne badania nad systemem obozów czy polityką kadrową władz SS przez nich prowadzoną. Wśród archiwaliów na uwagę zasługuje praktycznie kompletny zbiór rozkazów Komentantury, który zestawiony z całkiem licznie zachowanymi dyrektywami kierowanymi do obozów przez IKL w Oranienburgu mógłby pomóc dokładniej zrozumieć relacje między Inspektoratem a całym systemem obozów oraz jego konkretnymi elementami¹⁰⁸.

¹⁰⁷ Zob. np. publikację C. Mattogno *The Central Constructin Office of the Waffen-SS and Polizei Auschwitz*, Chicago 2005, w której na stronach 57–145 opublikowano reprodukcje dokumentów Centralnego Zarządu SS i Policji Auschwitz (Zentralbauleitung der Waffen-SS und Polizei Auschwitz), pochodzących z archiwów Federacji Rosyjskiej.

¹⁰⁸ Zadanie to byłoby możliwe przy zaangażowaniu międzynarodowego zespołu badaczy zajmujących się zarówno historią Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych, jak i innych obozów koncentracyjnych. Tego typu przedsięwzięcie umożliwiłoby przeprowadzenie w miarę całościowej analizy ewolucji zadań stawianych przed poszczególnymi obozami, zwłaszcza w kolejnych latach II wojny

Zbiory zdeponowane w Archiwum Muzeum Stutthof zawierają m.in. kilkadziesiąt tysięcy oryginalnych dokumentów (bądź ich kopii) wykonanych przez obozowe władze. Wśród zachowanych materiałów możemy znaleźć m.in. kilka tysięcy teczek personalnych więźniów, dokumenty osobiste esesmanów z załogi obozowej czy chociażby komplet rozkazów wydawanych przez komendantów obozu w latach 1942–1945. Dzięki nim w przygotowywanej bazie danych udało się zamieścić 2469 członków załogi SS KL Stutthof¹⁰⁹.

Pozyskane z różnych archiwów informacje (głównie z AMS) umożliwiły prześledzenie dodatkowych kwestii, z których kilka warto w tym miejscu omówić.

W wyniku analizy dokumentów osobistych esesmanów udało się do pewnego stopnia zweryfikować i odmitologizować pewien wykreowany przez nich samych i lansowany w niektórych kręgach mit historyczny odnoszący się do rycerskości i braku winy jednostek taktycznych SS za masowo popełnione zbrodnie ludobójstwa¹¹⁰.

Drugim zagadnieniem, które w historiografii zostało uproszczone, dotyczy dat i skutków wcielania członków paramilitarnej formacji Allgemeine-SS do jednostek Waffen-SS. Okazało się, że ten z pozoru jedynie biurokratyczny zabieg miał znacznie dalej idące konsekwencje, niż mogłoby się wydawać na pierwszy rzut oka. Łatwo tę kwestię przedstawić na podstawie materiałów archiwalnych zgromadzonych w KL Stutthof. Mam tu na myśli pozornie nieistotny dzień 1 listopada 1941 r., kiedy to w szeregi Waffen-SS, czyli sił zbrojnych SS, wcielono co najmniej 489 członków paramilitarnej formacji Allgemeine-SS, którzy wstępowali do niej głównie między lipcem 1939 r. a wrześniem 1940 r. Byli wśród nich przede wszystkim obywatele Wolnego Miasta Gdańska oraz volksdeutsche polscy i litewscy, których po przyjęciu w szeregi Rezerwy Policji w Gdańsku przenoszono następnie do załóg obozów Stutthof i jego filii, noszących od 1939 do 1942 r. różne nazwy i pełniących rozmaite funkcje. Po nadaniu

---

światowej w Europie. Udzieliłoby nam wielu informacji na temat genezy i miejsc dyslokacji poszczególnych obozów koncentracyjnych w latach 1940–1945. Mogłoby w znacznym zakresie odpowiedzieć na pytanie, dlaczego KL Stutthof nie powołano już w 1939 r. i z jakich powodów sprawa jego ostatecznego statusu była kilkakrotnie zmieniana, mimo wcześniejszych decyzji o przekształceniu go w autonomiczną strukturę IKL w Oranienburgu.

¹⁰⁹ Gwoli ścisłości należy podać, że autorowi – na podstawie poobozowej dokumentacji – udało się wyodrębnić 2469 osób, z czego 289 nie zostało wpisanych do kartoteki z uwagi na niemożność ich jednoznacznego zidentyfikowania. Ponadto do osobnego zbioru elektronicznej bazy danych przeniesiono 40 Ukraińców (ciekawostką jest to, że znaczna część z nich przed przyjęciem do pomocniczej służby w KL Stutthof należała do załóg obozów zagłady w Treblince i Sobiborze, o którym to fakcie nie wyczytamy w żadnym rzetelnym opracowaniu historycznym). Nie mogli oni zostać pełnoprawnymi członkami SS ze względu na swoje pochodzenie etniczne, ale zezwolono im na pełnienie służby pomocniczej w tej organizacji. Jak już bowiem nadmieniono, pełnoprawnymi członkami obozowych załóg SS mogły być jedynie osoby, którym Główny Urząd Rasy i Osadnictwa SS, a konkretnie należący do niego Urząd Genealogiczny SS (SS-Sippenamt), wydał dokument potwierdzający niemieckie pochodzenie etniczne. W ww. bazie danych pominięto również 16 Łotyszów, których Urząd Genealogiczny nie zakwalifikował do osób posiadających niemieckie korzenie narodowe. Nie ujęto w niej ponadto nadzorczyń SS, radiotelegrafistek i stenotypistek oraz siostr Niemieckiego Czerwonego Krzyża (choć weryfikowano je pod względem pochodzenia etnicznego) z uwagi na to, że do Sztafet Ochronnych nie przyjmowano kobiet, aczkolwiek mogły one podpisać kontrakt umożliwiający im pracę dla tej organizacji, w tym również w obozach koncentracyjnych.

¹¹⁰ Przykładem takiej sfalsyfikowanej historii mogą być np. książki generałów SS: Paula Haussera *Waffen-SS im Einsatz*, Göttingen 1953, tegoż autora *Soldaten wie andere auch. Der Weg der Waffen-SS*, Osnabrück 1966; Kurta Meyera *Grenadiere*, München 1956 czy Felixa Steinera *Die Freiwilligen. Idee und Opferung*, Göttingen 1958, które opublikowano zaledwie kilka lub kilkanaście lat po wojnie.

obozowi Stutthof statusu autonomicznego obozu koncentracyjnego wspomniane wcielenie w szeregi Waffen-SS niosło jeden poważny skutek: od tej pory – na zasadzie biurokratycznych decyzji wydawanych przez urzędników Głównego Urzędu Dowodzenia SS – stało się możliwe ich łatwe przenoszenie do załóg innych, podległych IKL obozów koncentracyjnych lub do jednostek bojowych SS. Często prowadziło to po wojnie do sytuacji, w której aresztowanie i internowanie przez aliantów członków bojowych jednostek taktycznych SS uniemożliwiało w praktyce ustalenie ich służby w załogach niemieckich obozów koncentracyjnych, a tym samym udowodnienie im uczestnictwa w zbrodniach w nich popełnianych¹¹¹.

Dzięki dokumentom z AMS ustalono, że członkami załogi tego obozu w 1942 r. było co najmniej 480 esesmanów, którzy przed 1939 r. nie mieli obywatelstwa niemieckiego. Najwięcej wśród nich było volksdeutsche¹¹² polskich i litewskich oraz obywateli Wolnego Miasta Gdańska.

Jak widać, bez tych archiwaliów nigdy nie poznalibyśmy zagadnień polityki kadrowej SS w KL Stutthof, a tym samym nasza wiedza o tym obozie byłaby znacznie uboższa, w tym o wymiar socjologiczno-historyczny¹¹³.

Dodatkowym zagadnieniem dotyczącym działalności Niemców w czasie wojny i wyznaczonych przez nich ich namiestników na podbitych przez III Rzeszę terytoriach, bez wątpienia wiążącym się z istniejącymi w latach 1934–1945 tzw. państwowymi obozami koncentracyjnymi oraz szeroko pojętym Holokaustem, stała się kwestia „zwyczajnych” Niemców. Nie podzielam twierdzeń Daniela Jonaha Goldhagena zawartych w jego kontrowersyjnej książce obarczającej cały naród niemiecki za Holokaust (który był największą częścią zaplanowanego przez Niemców ludobój-

¹¹¹ Jednym z mitów często powtarzanych w różnego rodzaju publikacjach i materiałach filmowych dotyczących SS jest twierdzenie, że członkowie Waffen-SS mieli wytatuowaną pod lewą pachą grupę krwi, po której alianci rozpoznawali członków SS. Jest to jednak tylko częściowa prawda: członków obozowych załóg SS, którzy nie uczestniczyli w działaniach bojowych, nie oznaczano w ten sposób, gdyż z logicznego punktu widzenia nie istniała taka konieczność.

¹¹² Słowo „volksdeutsch” w nomenklaturze narodowosocjalistycznej oznacza etnicznego Niemca, zweryfikowanego pod kątem jego przynależności etnicznej przez Główny Urząd Rasy i Osadnictwa SS. Kwestie te opisał dokładniej m.in. V.O. Lumans w książce *Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German Bational Minorities of Europe 1933–1945*, Chapel Hill–London 1993.

¹¹³ Na podstawie dokumentów z Archiwum Muzeum Stutthof możemy dodatkowo stworzyć profil socjologiczno-historyczny esesmanów, co dotychczas zaledwie w nieznacznym stopniu stanowiło przedmiot zainteresowań historyków prowadzących interdyscyplinarne badania nad mechanizmami ludobójstwa jako oficjalnej doktryny państwa totalitarnego. Zagadnienie to podjęli, chociaż w ograniczonym zakresie, m.in. Michael Mann w artykule *Were the Perpetrators of Genocide „Ordinary Men” or „Real Nazis”? Results from Fifteen Hundred Biographics*, „Holocaust and Genocide Studies” 2000, vol. 14, s. 331–366 czy Karin Orth w publikacji *Die Konzentrationslager-SS. Sozialstrukturelle Analyse und biographische Studien*, Göttingen 2000. Kwestią tą – w odniesieniu do członków obozowych załóg SS – zajął się natomiast autor niniejszego opracowania. Nie można było przy tym pominąć zagadnień, które charakteryzowały ową grupę społeczną, a ściślej – jaką rolę pełnili jej przedstawiciele w systemie terroru III Rzeszy i w jakim zakresie utożsamiali się z ideologią narodowego socjalizmu. Dzięki wieloletnim badaniom o charakterze socjologiczno-historycznym prowadzonym nad populacją esesmanów z obozowych załóg SS udało się ustalić 22 376 osób. Na tej podstawie w rozdziale IV pt. *Profil społeczny członków załóg SS niemieckich obozów koncentracyjnych* książki *Sztafety Ochronne...* (s. 306–406) opublikowano wnioski, przede wszystkim dotyczące materii socjologiczno-historycznej. Z uwagi na to, że publikacja ta została wydana jedynie w języku polskim i nie przetłumaczono jej na któryś z tzw. języków kongresowych, nie funkcjonuje ona w międzynarodowym obiegu naukowym dotyczącym obozów koncentracyjnych, a konkretnie – esesmanów pełniących w nich służbę.

stwa). Warto wspomnieć, że z niektórych tez autor później częściowo się wycofał¹¹⁴. Bliższa mi jest – mówiąc ogólnie – koncepcja Hannah Arendt na temat banalności zła, którą omówiła ona w swojej książce. Podejście to jest swoistym ostrzeżeniem przed ludźmi, którzy w pewnych okolicznościach stają się zbrodniarzami na masową skalę, o ile uruchomi się w nich mroczne pokłady podświadomości i świadomości¹¹⁵.

Badania nad historią systemu niemieckich obozów koncentracyjnych zawarte w dziesiątkach tysięcy publikacji mają jeszcze jedną, zdawałoby się nader zaskakującą cechę (o której już wcześniej wspomniano): w bardzo wielu – zwłaszcza niemieckich – pracach ich autorzy unikają podawania imion i nazwisk bądź ograniczają się do inicjałów esesmanów z obozowych załóg SS, nie mówiąc już o ich chociażby skróconych życiorysach. Trudno znaleźć odpowiedź na pytanie, czy wynika to z niemieckiego systemu prawnego, czy też z innych przyczyn. Jedną z nich może być psychologiczna reakcja wypierania przez Niemców okresu, w którym wielu z ich rodaków zaakceptowało – mniej lub bardziej entuzjastycznie – imperialną i totalitarną ideologię jako oficjalną doktrynę niemieckiego państwa z lat 1933–1945. A przecież jednym z jej przejawów była dehumanizacja zdefiniowanych przez narodowych socjalistów wrogów wewnętrznych i zewnętrznych III Rzeszy.

Zgodnie z niektórymi teoriami z zakresu socjologii, psychologii i psychologii społecznej pojęcie „wypierania z pamięci” tych szczególnych fragmentów historii Niemiec mogłoby w wielu przypadkach stanowić rodzaj zarówno zbiorowego, jak i indywidualnego alibi dla popełnianych zbrodni. Nigdy *de facto* w Niemczech nie pojawiła się ogólnonarodowa ekspiacja i poczucie narodowej winy – w jakimkolwiek jej wymiarze. Zjawisko to obserwowaliśmy i obserwujemy obecnie, gdy współczesne Niemcy są najsilniejszym ekonomicznie krajem europejskim, co przekłada się na ich polityczną pozycję nie tylko w Europie, ale w gronie najbardziej rozwiniętych państw świata.

Omówione wyżej wybrane kwestie wyraźnie wskazują na konieczność prowadzenia dalszych badań nad niemieckim systemem obozów koncentracyjnych oraz jego częściami składowymi, w których – według niektórych szacunków – życie straciło ok. 11 milionów ludzi.

Jeżeli kwestie te nie zostaną ostatecznie wyjaśnione i odpowiednio nagłośnione, winnych ludobójstwa dwudziestowiecznej Europy będzie można sprowadzić do kilku tysięcy, często anonimowych ludzi. Postrzegać się ich będzie jako psychopatów i socjopatów, którzy nie ponieśli odpowiedzialności za brak oceny swoich czynów, zwalniający ich od karania czy odbudowy w sobie wyrzutów sumienia za zbrodnie popełnione w przeszłości.

Ignorancja zaniechania wymiaru sprawiedliwości za popełnione zbrodnie oraz np. kwestie szeroko pojętej polityki – czy to w jej globalnym, czy regionalnym charakterze – objawiające się m.in. we wspomnianym wcześniej „wypieraniu przeszłości”, w braku historycznej edukacji oraz ignorowaniu minionych dziejów doprowadziły w nie tak dalekiej przeszłości do sytuacji, w której z uwagi na podeszły wiek dziesiątki tysięcy zbrodniarzy uniknęło kary za czyny popełnione przeciwko ludzkości. Wyniknąć mógł z tego dla zbrodniarzy – z socjologicznego punktu widzenia – wyłącznie

¹¹⁴ D.J. Goldhagen, *Gorliwi kaci Hitlera. Zwyczajni Niemcy i Holocaust*, Warszawa 1999.

¹¹⁵ H. Arendt, *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, Kraków 1998.

jeden wniosek: i tak nam wszystkim nie udowodnicie winy ani nas nie pociągnięcie do odpowiedzialności karnej.

Gromadzenie baz danych ofiar II wojny światowej przez różne międzynarodowe instytucje jest czynnością chwalebna. Nie oznacza to jednak, że w imię rzetelnego przedstawienia tragicznych wydarzeń w Europie powinniśmy zapominać o sprawcach masowych mordów. Nazwanie zbrodniarzy z imienia i nazwiska oraz ustalenie ich tożsamości jest obecnie – w imię humanistycznych wartości aksjologicznych – jednym z zadań historyków. Jest to również rodzaj formy oddania czci i sprawiedliwości ofiarom ludobójstwa.

Zadanie to jest szczególnie ważne, zwłaszcza w kontekście coraz częstszych pojawiania się symptomów odwracania znaczenia pojęć semantycznych, znanego w psychologii pod pojęciem „projekcji”. Można to dostrzec np. w postaci używania przede wszystkim we współczesnej Europie oraz Stanach Zjednoczonych Ameryki eufemizmów w stosunku do zbrodniarzy, których początkowo określano mianem „hitlerowców”. Nazwę tę obecnie wyparli beznarodowi czy bezpaństwowi oraz niedefiniowalni znaczeniowo „naziści”.

Do państw, które szczególnie są wrażliwe na próby relatywizowania historii II wojny światowej, należy bez wątpienia Polska. O ile jednak politycy, historycy oraz specjaliści od marketingu politycznego nie zdefiniują celów, zadań polskiej polityki historycznej i głównych priorytetów, o tyle nadal będziemy mieli do czynienia z dyfamacją i oskarżeniami wysuwanymi przeciwko Polsce o pomoc w ludobójstwie, a także z pojawianiem się (nawet w niemieckiej prasie) pojęcia „polskie obozy koncentracyjne” czy absurdalnymi stwierdzeniami o istnieniu „polskich formacji SS”.

Stąd mój osobisty apel do polityków i historyków o wypracowanie podstaw polskiej polityki historycznej i wspieranie badań nad historią naszego narodu w okresie II wojny światowej (bez względu na etniczne pochodzenie jego obywateli) i państwa w czasie największej jego hekatombi w XX w., a także o upowszechnianie ich rezultatów w różnych językach i publikacjach naukowych oraz we współczesnych środkach przekazu informacji. W tej chwili jest to polski priorytet w zakresie historii. Międzynarodowa pozycja Polski i jej realne znaczenie w zglobalizowanym świecie – pomimo jej gospodarczych sukcesów – musi być komplementarnie sprzężona z polityką historyczną.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiv Museum Mauthausen Wien

Konzentrationslager Mauthausen. Kommandantur Mauthausen, den 11. Januar 1943.

Namentlicheliste der dem Kdr.-Stab KLM. Angehörenden Reservisten: P/01/02, poz. 89.

Namensliste des Kommandanturstabes; Friedensplanstellen-Übersicht des Konzentrationslagers. Mauthausen nach dem Stande vom 30. September 1944: P/01/05, poz. 68.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Akta badawczo-dochodzeniowe Alfreda Dittmanna: GK 164/1687.

Akta badawczo-dochodzeniowe Alfreda Dittmanna: GK 164/2321.

Akta badawczo-dochodzeniowe Alfreda Driemela: GK 164/1700.

Akta badawczo-dochodzeniowe Aloisa Panhansa: GK 164/2235.

Akta badawczo-dochodzeniowe Johannes Otto: GK 164/2321.

- Akta badawczo-dochodzeniowe Karla Meincka: GK 164/2321.
Akta badawczo-dochodzeniowe Ottona Heidla: GK 164/2321.
Akta badawczo-dochodzeniowe Traugotta Meyera: GK 164/2321.
Akta badawczo-dochodzeniowe Alberta Schwartza: GK 164/2321.
Akta badawczo-dochodzeniowe Wilhelma Voglera: GK 164/1636.
Akta badawczo-dochodzeniowe Wilhelma Voglera: GK 164/2321.
Akta sprawy karnej przeciwko Erichowi Thunowi: GK 240/75–79.
Akta sprawy karnej przeciwko Josefowi Stahlowi: GK 240/29.
Akta sprawy karnej przeciwko Karlowi Meinckowi: GK 240/83–85.
Akta sprawy karnej przeciwko Kurtowi Dietrichowi i towarzyszom: GK 240/75–81.
Akta sprawy karnej przeciwko Nikolausowi Dirnbergerowi i towarzyszom: GK 240/75–79.
Akta sprawy karnej przeciwko Traugottowi Meyerowi: GK 240/75–81.
Akta sprawy karnej przeciwko Wilhelmowi Voglerowi: GK 240/75–81.
KL Buchenwald, Kommandanturbefehl Nr. 7/42 vom 20 IV 1942: GK 127/5.
Kolekcja „Ob”: GK 165/399.
Konzentrationslager Riga, Truppenstammrolle Johann Brüner nr 22/43: GK 136/1.
Listy płacy 2. kompanii wartowniczej KL Auschwitz za 1941 r.: GK 126/38.
Listy płacy 2. kompanii wartowniczej KL Auschwitz za 1942 r.: GK 126/39.
Sentencja wyroku z 29 XI 1947 r. przeciwko Josefowi Stahlowi: GK 303/37.
- Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu
Allgemeine Erlasse des RSHA: D-RF-3/RSHA/117/2.
Dokumenty osobowe esesmanów: D.Au.I-4/2.
Lagerordnung: D.Au.I/1.
Laut Soldbuch Erwin Zahrt vom 27 VIII 1941: D.Au.I-4/648.
Kommandantur-Stab KL Auschwitz [z 1944 r.]: D.Au.I-4/2.
Materiały procesowe: Mat./296.
Materiały procesowe: Mat./752.
Zbiór mikrofilmów: 1621.
- Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku w Lublinie
Akta osobowe Ericha Müllera, zbiór fotokopii: 167.
- Archiwum Muzeum Stutthof w Sztutowie
Akta osobowe Hansa Brünnera: 225, teczka 77.
Akta osobowe Wernera Fenchela: 303, teczka 155.
Akta osobowe Alfonsa Glassa: 355, teczka 206.
Akta osobowe Rudolfa Kinne’a: 745, teczka 585.
Akta osobowe Friedricha Knöchela: I-IE-532.
Akta osobowe Franza Lucasa: 620, teczka 471.
Akta osobowe Karla Meincka: 653, teczka 496.
Akta osobowe Johannes Meyera: 649, teczka 492.
Akta osobowe Maxa Pauly’ego: 726, teczka 565.
Akta osobowe Alberta Schwartza: 897, teczka 732.
Akta osobowe Paula Schwitkowskiego-Lutza: 629, teczka 480.
Akta osobowe Waltera Ungera: 992, teczka 827.
Akta osobowe Wilhelma Voglera: 997, teczka 832.
Akta osobowe Leopolda Wanningera: 1007, teczka 842.
Akta osobowe załogi obozu: I-IE-87.

- Akta osobowe załogi obozu: I-IE-137.
Akta osobowe załogi obozu: I-IE-157.
Akta osobowe załogi obozu: I-IE-169.
Akta osobowe załogi obozu: I-IE-420.
Akta osobowe załogi obozu: I-IE-457.
Akta osobowe załogi obozu: I-IE-1126.
Annahmeschein Erwin Zahrt vom 16 VII 1941: I-I-30.
Bekleidungsachweis Carl Braun vom 7 XI 1944: 1076.
Bekleidungsachweis Hans Brüner vom 4 XI 1942: 1080.
Bekleidungsachweis Arno Chemnitz vom 9 X 1942: 1076.
Bekleidungsachweis Werner Fenchel vom 12 X 1942: 1077.
Bekleidungsachweis Alfons Glass: 1078.
Bekleidungsachweis Willibald Herles vom 23 X 1944: 1078.
Bekleidungsachweis Rudolf Höhne vom 27 X 1944: 1078.
Bekleidungsachweis Otto Kaiser: 1080.
Bekleidungsachweis Friedrich Knöchel vom 5 XI 1943: 1079.
Bekleidungsachweis Georg Kupfer vom 17 X 1944: 1079.
Bekleidungsachweis Johannes Meyer vom 14 IX 1942: 1080.
Bekleidungsachweis Benno Orendi vom 30 XII 1944: 1081.
Bekleidungsachweis Alois Panhans vom 7 III 1944: 1081.
Bekleidungsachweis Paul Schwitkowski-Lutz vom 29 I 1942: 1080.
Bekleidungsachweis Heinz Siegel vom 18 V 1943: 1084.
Bekleidungsachweis Friedrich Walter vom 18 V 1943: 1084.
Bekleidungsachweis Leopold Wanninger: 1077.
Bekleidungsachweis Ernst Wedel: 1077.
Personalkartei Otto Heidl: 1069.
Personalkartei Georg Kupfer: 1069.
Kommandanturbefehl Nr. 3 vom 15 I 1945: I-IB-4.
Kommandanturbefehl Nr. 5 vom 12 I 1943: I-IB-2.
Kommandanturbefehl Nr. 6 vom 20 I 1943: I-IB-2.
Kommandanturbefehl Nr. 8 vom 27 I 1944: I-IB-3.
Kommandanturbefehl Nr. 9 vom 1 II 1943: I-IB-2.
Kommandanturbefehl Nr. 9 vom 30 I 1944: I-IB-3.
Kommandanturbefehl Nr. 10 vom 5 II 1943: I-IB-2.
Kommandanturbefehl Nr. 11 vom 5 X 1942: I-IB-1.
Kommandanturbefehl Nr. 12 vom 6 X 1942: I-IB-1.
Kommandanturbefehl Nr. 13 vom 7 X 1942: I-IB-1.
Kommandanturbefehl Nr. 14 vom 8 X 1942: I-IB-1.
Kommandanturbefehl Nr. 16 vom 12 X 1942: I-IB-1.
Kommandanturbefehl Nr. 18 vom 10 III 1944: I-IB-3.
Kommandanturbefehl Nr. 19 vom 10 III 1943: I-IB-2.
Kommandanturbefehl Nr. 21 vom 24 III 1944: I-IB-3.
Kommandanturbefehl Nr. 22 vom 27 III 1944: I-IB-3.
Kommandanturbefehl Nr. 23 vom 1 IV 1944: I-IB-3.
Kommandanturbefehl Nr. 24 vom 30 X 1942: I-IB-1.
Kommandanturbefehl Nr. 24 vom 4 IV 1944: I-IB-3.

Kommandanturbefehl Nr. 25 vom 31 X 1942: I-IB-1.
 Kommandanturbefehl Nr. 26 vom 13 IV 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 27 vom 17 IV 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 28 vom 24 IV 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 31 vom 19 IV 1943: I-IB-2.
 Kommandanturbefehl Nr. 32 vom 8 V 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 36 vom 30 V 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 37 vom 14 V 1943: I-IB-2.
 Kommandanturbefehl Nr. 38 vom 6 VI 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 39 vom 23 V 1943: I-IB-2.
 Kommandanturbefehl Nr. 39 vom 29 XII 1942: I-IB-1.
 Kommandanturbefehl Nr. 39 vom 8 VI 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 40 vom 14 VI 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 41 vom 19 VI 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 42 vom 20 VI 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 45 vom 16 VI 1943: I-IB-2.
 Kommandanturbefehl Nr. 50 vom 28 VII 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 59 vom 3 IX 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 60 vom 6 IX 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 61 vom 1 IX 1943: I-IB-2.
 Kommandanturbefehl Nr. 62 vom 19 IX 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 63 vom 24 IX 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 66 vom 3 X 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 67 vom 5 X 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 69 vom 15 X 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 71 vom 22 X 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 76 vom 7 XI 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 77 vom 28 X 1943: I-IB-2.
 Kommandanturbefehl Nr. 79 vom 22 XI 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 82 vom 11 XII 1944: I-IB-3.
 Kommandanturbefehl Nr. 90 vom 14 XII 1943: I-IB-2.
 Kommandanturbefehl Nr. 90 vom 29 XII 1942: I-IB-1.
 Kommandantur-Sonderbefehl vom 19 IX 1944: I-IB-3.
 Kommandantur-Sonderbefehl vom 25 VI 1944: I-IB-3.
 Sonderbefehl vom 10 III 1943: I-IB-2.
 Sonderbefehl vom 15 VII 1944: I-IB-3.
 Sonderbefehl vom 17 X 1944: I-IB-3.
 Sonderbefehl vom 24 VIII 1944: I-IB-3.
 Sonderbefehl vom 25 VI 1944: I-IB-3.
 Sonderbefehl vom 3 VII 1944: I-IB-3.
 Sprawy osobowe 1, 2, 3 Kp. Korespondencja 1941–1943: I-ID-11.
 SS-Soldbuch Paul Ehle: 1068.
 Überwachungskarte Friedrich Walter: I-IE.
 Verwendungskarte Friedrich Walter: I-IE.
 Wehrstammbuch Willibald Herles: I-IE.
 Wehrstammbuch Georg Kupfer: I-IE.

Wehrstammbuch Johannes Meyer: I-IE.
Wehrstammbuch Traugott Meyer: I-IE.
Wehrstammbuch Alois Panhans: I-IE.
Wehrstammbuch Heinz Siegel: I-IE.
Wehrstammbuch Erwin Zahrt: I-IE.
Zbiór mikrofilmów: M-76.

Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde

Sammlung: Rasse und Siedlungshauptamt:
Unterlagen des Rasse- und Siedlungshauptamts/RuSHA, Carl Braun: RS.
Unterlagen des Rasse- und Siedlungshauptamts/RuSHA, Johann Dragschitz: RS.
Unterlagen des Rasse- und Siedlungshauptamts/RuSHA, Otto Heidl: RS.
Sammlung: Personenbezogene Unterlagen der NSDAP/Parteikorrespondenz:
Unterlagen der NSDAP-Parteikanzlei, Wilhelm Vogler: PK.
Sammlung: SS-Wirtschaftsverwaltungshauptamt:
SS-WVHA SS-Gruppenführer Oswald Pohl do komendantów obozów koncentracyjnych w sprawie zmian zakwaterowania i wyżywienia więźniów, 26 X 1943 r.: NS.3/386.
Verschiedene SS-Akte: NS.3/1570.
Sammlung: Konzentrationslager: NS.3.
Bestand: KL Gross-Rosen: NS.4/G-R.
Kommandantur-Stab KL Gross-Rosen vom 10 II 1943: NS.4/G-R/3.
Liste Kommandantur-Stab KL Gross-Rosen vom 9 XII 1943: NS.4/G-R/3.
Schreiben Richard Glücks vom 30 VIII 1943: NS.3/G-R/3.
Vorschlagsliste für die Verleihung des Kriegsverdienstmedaille für Angehöriger der SS-Verfügungstruppen/SS-Totenkopfverbände und SS-Junkerschulen vom 10 II 1942: NS.4/G-R/3.
Bestand: SS-Sonderlager Hinzert:
Personalkartei Werner Fenchel: NS.4/Hi./25.
Personalakte Ernst Wedel: NS.4/Hi./25.
Kommandanturstab SS-Sonderlager Hinzert vom 10 IX 1941: NS.4/Hi./25.
SS-Offiziersakte:
Engelbert von Bonin: SSO-090.
Alfred Dittmann: SSO-155.
Hans Dorn: SSO-161.
Johann Dragschitz: SSO-162.
Alfred Driemel: SSO-164.
Paul Ehle: SSO-175.
Karl Faschingbauer: SSO-197.
Wilhelm Fichtinger: SSO-204.
Otto Heidl: SSO-075A.
Paul Hoppe: SSO-115A.
Willibald Jobst: SSO-139A.
Erich Kather: SSO-157A.
Rudolf Kinne: SSO-170A.
Friedrich Knorr: SSO-187A.
Franz Lucas: SSO-279.

Karl Meinck: SSO-306A.
Benno Orendi: SSO-358A.
Johannes Otto: SSO-362A.
Max Pauly: SSO-367A.
Heinrich Plaza: SSO-383A.
Heinrich Pütz: SSO-396A.
Walter Schütz: SSO-108B.
Albert Schwartz: SSO-121B.
Josef Schwarz: SSO-122B.
Siegfried Schwela: SSO-125B.
Ernst Sette: SSO-134B.
Erich Thun: SSO-182B.
Friedrich Walter: SSO-219B.
Walter Unger: SSO-199B.
Wilhelm Vogler: SSO-209B.
Ernst Wedel: SSO-223B.
Kurt Wegener: SSO-224B.

Bundesarchiv Zwischenarchiv Dahlwitz-Hoppegarten

Sammlung: KL Auschwitz, Bestand: SS-Personalakte Otto Heidl: ZM 8, Akte 1.
Sammlung: KL Auschwitz, Bestand: SS-Personalakte Franz Lucas; ZM 8, Akte 1.
Bestand: SS-Wirtschaftsverwaltungshauptamt, Personaliste DAW KL Stutthof vom 31 XII 1944: NS.3/265.
Leopold Wanninger, Mikrofilme: P-6, kl. 90.

Zentrale Stelle der Landesjustizwaltungen zur Aufklärung von NS-Verbrechen Ludwigsburg

Ermittlungs- und Verfahrungsakten gegen Braun und Eschner: LB IV 405 AR 118/68.
Vernehmung als Zeuge am 4 V 1971 im Ermittlungsverfahren gegen Rudolf Pannier wegen Verdachts des Mordes/Staatsanwaltschaft Hamburg 147 Js 22/70: LB V 202 AR-Z 12/66, Band 3, Bl. 892-902.

National Archives and Records Administration Washington D.C.

United States vs Hans Altfuldisch et al.: Case No. 000-50-5.
United States vs Otto Becker, Claus Franzen, Rudolf Max Hoehne, Alois Lang, Michael Lanzl, Nicolaus Pflaume (Valentin Rehhorn), Otmar Martin Zerbes: Case No. 000-50-2-5.
United States vs Hans Giovanazzi et al.: Case No. 000-50-5-12.
United States vs Josias Prince zu Waldeck et al.: Case No. 000-50-9.

Źródła publikowane

Buchenwald. Mahnung und Verpflichtung. Dokumente und Berichte, Berlin/Ost 1983.
Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Oktober 1934, München 1934.
Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Juli 1935, Berlin 1935.
Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom Dezember 1936, Berlin 1936.
Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1937, Berlin 1937.
Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP. Stand vom 1. Dezember 1938, Berlin 1938.
Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP (SS-Obersturmbannführer–SS-Sturmbannführer). Stand vom 1. Oktober 1943, Berlin 1943.
Dienstalterliste der Waffen-SS. SS-Obergruppenführer bis SS-Hauptsturmführer. Stand vom 1. Juli 1944, [b.m.w.], poz. 2871.

- Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP (SS-Obersturmbannführer–SS-Sturmbannführer). Stand vom 1. Oktober 1944*, Berlin 1944.
- Kamiński S., *Nadanie obozowi koncentracyjnemu Stutthof statusu obozu państwowego (Wybór dokumentów)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1976, nr 1.
- Kobierska-Motas E., *Członkowie załóg i więźniowie funkcyjni niemieckich obozów, więzień i gett skazani przez sądy polskie*, Warszawa 1992.
- Kobierska-Motas E., *Ekstradycja przestępców wojennych do Polski z czterech stref okupacyjnych Niemiec 1946–1950*, cz. II, Warszawa 1992.
- KZ Neuengamme. Berichte, Erinnerungen, Dokumente*, Frankfurt/Main 1982.
- Langbein H., *Der Auschwitz-Prozeß. Eine Dokumentation*, Bd. 2, Wien–Frankfurt/Main–Zürich 1965.
- SS-Personalbefehl*, Nr. 7, München, den 1. Mai 1933.
- SS-Personalbefehl*, Nr. 8, München, den 23. Juni 1933.
- SS-Personalbefehl*, Nr. 14, München, den 20. Juni 1934.
- SS Personalveränderungsblatt*, Nr. 5b, Berlin, den 9. November 1944.
- SS Verordnungsblatt*, Nr. 6, Berlin, den 9. November 1937.
- SS Verordnungsblatt*, Nr. 4, Berlin, den 30. Januar 1942.
- Yerger M.C., *Allgemeine-SS. The Commands, Units and Leaders of the General SS*, Atglen (PA) 1997.

Wspomnienia, pamiętniki, eseje literackie

- Arendt H., *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, Kraków 1998.
- Hausser P., *Soldaten wie andere auch. Der Weg der Waffen-SS*, Osnabrück 1966.
- Hausser P., *Waffen-SS im Einsatz*, Göttingen 1953.
- Kosiński J., *Liczył się każdy przeżyty dzień*, Kraków 1980.
- Langbein H., *Ludzie w Auschwitz*, Oświęcim 1994.
- Meyer K., *Grenadiere*, München 1956.
- Mitura W., *Wspomnienia więźnia Stutthofu*, Warszawa 1978.
- Mitura W., *Za drutami Stutthofu. Wspomnienia więźnia obozu*, Bydgoszcz 1985.
- Nikiforova A., *Plus jamais*, Moscou 1957.
- Plużański T., *Las nędzarzy i bohaterów* [w:] B. Sruoga, *Las bogów*, Gdynia 1965.
- Polak E., *Dziennik buchenwaldzki*, Warszawa 1983.
- Siliņš L., *Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē 1942–1945*, Rīga 2003.
- Sruoga B., *Las bogów*, Gdynia 1965.
- Steiner F., *Die Freiwilligen. Idee und Opferung*, Göttingen 1958.
- Włazłowski Z., *Przez kamieniołomy i koleczasty drut*, Kraków 1974.

Publikacje zwarte, opracowania i artykuły

- Arndt I., *Das Frauenkonzentrationslager Ravensbrück* [w:] *Studien zur Geschichte der Konzentrationslager*, Stuttgart 1970.
- Baganz C., *Wöbbelin* [w:] *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 5: *Hinzert, Auschwitz, Neuengamme*, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2007.
- Bauche U., Brüdigam H., Eiber L., Wiedey W., *Widerstand in Hamburg 1939–1945* [w:] *Arbeit und Vernichtung. Das Konzentrationslager Neuengamme 1938–1945*, Hamburg 1991.
- Berben P., *Dachau 1933–1945. The Official History*, London 1975.

- Bindernagel F., Bütow T., Böhlen [w:] *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslagern*, Bd. 3: *Sachsenhausen, Buchenwald*, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2006.
- Birn R.B., *Die Höheren SS- und Polizeiführer. Himmlers Vertreter im Reich und in den besetzten Gebieten*, Düsseldorf 1986.
- Bohra S., *Tatort Sachsenhausen. Strafverfolgung von KZ-Verbrechen in der Bundesrepublik Deutschland*, Berlin 2019.
- Broszat M., *Nationalsozialistische Konzentrationslager 1933–1945* [w:] H. Buchheim, M. Broszat, H.A. Jacobsen, H. Krausnick, *Anatomie des SS-Staates*, Bd. II: *Konzentrationslager; Kommissarbefehl, Judenverfolgung*, Olten und Freiburg im Breisgau 1965.
- Buggeln M., *Hannover-Ahlem („Döbel“, „A 12“)* [w:] *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 5: *Hinzert, Auschwitz, Neuengamme*, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2007.
- Cazenave B., *Dessau* [w:] *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslagern*, Bd. 3: *Sachsenhausen, Buchenwald*, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2006.
- Chyrek A., *Niemcy, obywatele byłego Wolnego Miasta Gdańska w załodze obozu Stutthof* [w:] *Władze i społeczeństwo niemieckie na Pomorzu Wschodnim i Kujawach w latach okupacji niemieckiej (1939–1945)*, red. K. Minczykowska, J. Szyling, Toruń 2005.
- Czarnecki W., Zonik Z., *Kryptonim Dora*, Warszawa 1973.
- Czarnecki W., Zonik Z., *Walczący obóz Buchenwald*, Warszawa 1969.
- Czech D., *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*, Oświęcim 1982.
- Czech D., *Rola męskiego obozu szpitalnego w KL Auschwitz II, „Zeszyty Oświęcimskie”* 1974, nr 15.
- Dillon C., *Dachau and the SS. A Schooling in Violence*, New York 2015.
- Dixon J., *Commanders of Auschwitz. The Officers who Ran the Largest Concentration Camp 1940–1945*, Atglen (PA) 2005.
- Drywa D., *Zagłada Żydów w obozie koncentracyjnym Stutthof (wrzesień 1939 – maj 1945)*, Gdańsk 2001.
- Drywa D., *The Extermination of Jews in Stutthof Concentration Camp 1939–1945*, Gdańsk 2004.
- Dunin-Wąsowicz K., *Ruch oporu w hitlerowskich obozach koncentracyjnych 1933–1945*, Warszawa 1979.
- Fejkiel W., *Eksperymenty dokonywane na więźniach hitlerowskich obozów koncentracyjnych jako metoda eksterminacji* [w:] *Eksterminacyjna polityka hitlerowska wobec narodu polskiego*, red. H. Szwarc i inni, Warszawa 1976.
- Fejkiel W., *Więźniarski szpital w KL Auschwitz*, Oświęcim 1994.
- Ferenc E., *Bibliografia KL Stutthof*, Gdańsk 1991.
- Freund F., *Ebensee* [w:] *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 4: *Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück*, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2006.
- Garbe D., *Neuengamme-Stammlager* [w:] *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 5: *Hinzert, Auschwitz, Neuengamme*, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2007.
- Garliński J., *Oświęcim walczący*, Warszawa 1992.

- Georg E., *Die wirtschaftlichen Unternehmungen der SS*, „Schriftenreihe der Viertelsjahrshefte für Zeitgeschichte” 1963, nr 7.
- Gliński M., *Miejsce szpitala w systemie organizacyjnym obozu koncentracyjnego Stutthof i jego obsada personalna* [w:] *Z problematyki medycyny w hitlerowskich obozach koncentracyjnych*, Gdańsk 1971.
- Gliński M., *Obsada szpitala obozowego w Stutthofie*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1971, nr 1.
- Gliński M., *Organizacja i obsada personalna szpitala w obozie koncentracyjnym Stutthof*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1976, nr 1.
- Gliński M., *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (1 września 1939 – 9 maja 1945)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1979, nr 3.
- Gliński M., *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (7 stycznia 1942 – 25 stycznia 1945)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1979, nr 3.
- Gliński M., *Zaloga obozu koncentracyjnego Stutthof (1 IX 1939 – 9 V 1945). Część II*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1985, nr 6.
- Goldhagen D.J., *Gorliwi kaci Hitlera. Zwyczajni Niemcy i Holocaust*, Warszawa 1999.
- Grabowska J., *K.L. Stutthof: Ein historischer Abriß* [w:] *Stutthof. Ein Konzentrationslager vor den Toren Danzigs*, Hrsg. H. Kuhn, Bremen 1995.
- Grabowska J., *Odpowiedzialność za zbrodnie popełnione w Stutthofie. Procesy* [w:] *Stutthof. Hitlerowski obóz koncentracyjny*, red. K. Ciechanowski i inni, Warszawa 1988.
- Grabowska J., *Przewodnik informator Stutthof*, Sztutowo [b.d.w.].
- Grabowska J., *Stutthof. Informator historyczny*, Gdańsk 1990.
- Gruner M., *Verurteilt in Dachau. Der Prozess gegen den KZ-Kommandanten Alex Piorkowski vor einem US-Militärgericht*, Ausburg 2008.
- Hałgas K., *Oddział chirurgiczny szpitala obozowego w Oświęcimiu w latach 1940–1941*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1971, nr 1.
- Hein W., *Szpital dla więźniów w obozie Mittelbau-„Dora”* [w:] *Okupacja i medycyna. Drugi wybór artykułów z „Przeglądu Lekarskiego – Oświęcim” z lat 1961–1973*, Warszawa 1975.
- Helm S., *Kobiety z Ravensbrück. Życie i śmierć w hitlerowskim obozie koncentracyjnym dla kobiet*, Warszawa 2017.
- Herbert U., *Von Auschwitz nach Essen. Die Geschichte des KZ-Außenlagers Humboldtstraße*, „Dachauerhefte. Studien zur Feschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager” 1986, Heft 2 (*Sklavenarbeit im KZ*).
- Jahn F., *Riga-Kaiserwald-Stammlager* [w:] *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 8: *Riga-Kaiserwald, Warschau, Vaivara, Kauen (Kaunas), Płaszów, Kulmhof/Chełmno, Bełżec, Sobibór, Treblinka*, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2008.
- Johe W., *Das KL Neuengamme* [w:] *Studien zur Geschichte der Konzentrationslager*, Stuttgart 1970.
- Johe W., *Neuengamme. Zur Geschichte der Konzentrationslager in Hamburg*, Hamburg 1984.
- Kaienburg H., *Die Wirtschaft der SS*, Berlin 2003.
- Klewitz B., *Die Münchmühle – Außenkommando des KZ Buchenwald. Eine Fallstudie*, „Buchenwaldheft” 1989, nr 33.
- Kopka B., *Konzentrationslager Warschau. Historia i następstwa*, Warszawa 2007.
- Kühnrich H., *Der KZ-Staat*, Berlin 1960.
- Kaienburg H., *Die Wirtschaft der SS*, Berlin 2003.

- Kamiński S., *Sylwetka przestępcy wojennego. O procesie Paula Wernera Hoppego, byłego komendanta obozu koncentracyjnego Stutthof*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1990, nr 9.
- Kaul F.K., *Ärzte in Auschwitz*, Berlin 1968.
- Kąkol K., *Zbrodnia nie ukarana. Ściganie zbrodniarzy hitlerowskich w NRF 1959–1969*, Warszawa 1970.
- Kiedrzyńska W., *Ravensbrück. Kobiety obóz koncentracyjny*, Warszawa 1961.
- Klee E., *Auschwitz. Medycyna III Rzeszy i jej ofiary*, Kraków 2001.
- Klee E., *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*, Frankfurt am Main 2007.
- Klee E., *Auschwitz. Täter, Gehilfen, Opfer und was aus ihnen wurde*, Frankfurt/Main 2013.
- Klemp S., *KZ-Arzt Aribert Heim. Die Geschichte einer Fahndung*, Münster–Berlin 2010.
- Kłodziński S., *Esesmani z oświęcimskiej „szuflary zdrowia”. Wykaz wstępny*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1966, nr 1.
- Kogon E., *Der SS-Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager*, München 1974.
- Königsender A., *Der Ausbau des Stammlagers und die Strukturen des Komplexes Auschwitz [w:] Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 5: *Hinzert, Auschwitz Neuengamme*, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2007.
- Konzentrationslager Buchenwald 1937–1945. Begleitband zur ständigen historischen Ausstellung*, [b.m.w.] 1999.
- Lasik A., *Obsada osobowa służby zdrowia SS w obozie koncentracyjnym Oświęcim-Brzezinka w latach 1940–1945*, „Zeszyty Oświęcimskie” 1993, nr 20.
- Lasik A., *Die Organisationsstruktur des KL Auschwitz [w:] Auschwitz 1940–1945. Studien zur Geschichte des Konzentrations- und Vernichtungslagers Auschwitz*, Bd. I: *Aufbau und Struktur des Lagers*, Oświęcim 1999.
- Lasik A., *Die Personalbesetzung des Gesundheitsdienstes der SS im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau in den Jahren 1940–1945*, „Hefte von Auschwitz” 1997, nr 20.
- Lasik A., *Nowy Zarząd Budowlany SS (SS-Neubauleitung) w niemieckim nazistowskim obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau w latach 1940–1941 [w:] Servitium Klio. In honorem Professoris Alberti Kotowski*, red. M.G. Zieliński, Z. Biegański, Bydgoszcz 2021.
- Lasik A., *Struktura organizacyjna KL Auschwitz [w:] Auschwitz 1940–1945. Węzłowe zagadnienia z dziejów obozu*, t. 1: *Założenie i organizacja obozu*, red. W. Długoborski, F. Piper, Oświęcim 1995.
- Lasik A., *Struktura organizacyjna oraz obsada osobowa stanowisk kierowniczych w obozie koncentracyjnym na Majdanku w latach 1941–1944*, „Zeszyty Majdanka” 2003, t. XXII.
- Lasik A., *Sztafety Ochronne w systemie niemieckich obozów koncentracyjnych. Rozwój organizacyjny, ewolucja zadań i struktur oraz socjologiczny obraz obozowych załóg SS*, Oświęcim 2007.
- Lasik A., *Załoga SS w KL Auschwitz w latach 1940–1945*, Bydgoszcz 1994.
- Leszczyńska Z., *Kronika obozu na Majdanku*, Lublin 1980.
- Link S., *„Rattenlinie Nord”, Kriegsverbrecher in Flensburg, und umgebung im Mai 1945 [w:] Mai 1945. Kriegsende in Flensburg*, Hrsg. G. Paul, B. Schwensen, Flensburg 2016.
- Lumans V.O., *Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German Bational Minorities of Europe 1933–1945*, Chapel Hill–London 1993.
- Mann M., *Were the Perpetrators of Genocide „Ordinary Men” or „Real Nazis”? Results from Fifteen Hundred Biographics*, „Holocaust and Genocide Studies” 2000, vol. 14, New York 2000.

- Mattogno C., *The Central Constructin Office of the Waffen-SS and Polizei Auschwitz*, Chicago 2005.
- Mikulski J., *Medycyna hitlerowska w służbie III Rzeszy*, Warszawa 1981.
- Müller K.D., Schaarschmidt T., Schmeitzner M., Weigelt A., *Todesurteile sowjetischer Militärtribunale gegen Deutsche (1944–1947). Eine historisch-biographische Studien*, [CD Version], Göttingen 2015.
- Mix A., *Warschau-Stammlager [w:] Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 8: *Riga-Kaiserwald, Warschau, Vaivara, Kauen (Kaunas), Płaszów, Kulmhof/Chelmno, Bełżec, Sobibór, Treblinka*, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2008.
- Musiół T., *Dachau 1933–1945*, Katowice 1971.
- NS-Unrecht vor Kölner Gerichten nach 1945*, Hrsg. A. Klein, J. Wilhelm, Köln 2003.
- Olszyna R., *Wstępny wykaz lekarzy obozu Gross-Rosen*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1970, nr 1.
- Orski M., *Niewolnicza praca więźniów obozu koncentracyjnego Stutthof w latach 1939–1945. Organizacja pracy i metody eksploatacji siły roboczej*, Gdańsk 1999.
- Orski M., *Przedsiębiorstwa SS i firmy prywatne – najemcy siły roboczej obozu koncentracyjnego Stutthof w latach 1939–1945*, Gdańsk 2001.
- Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 1–9, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2005–2009.
- Orth K., *Die Kommandanten der nationalsozialistischen Konzentrationslager [w:] Die Nationalsozialistischen Konzentrationslager 1933–1945. Entwicklung und Struktur. Konferenz in Weimar vom 22.11. – 26.11.1995*, Weimar 1995.
- Orth K., *Die Konzentrationslager-SS. Sozialstrukturelle Analysen und biographische Studien*, Göttingen 2000.
- Orth K., *Das System der nationalsozialistischen Konzentrationslager. Eine politische Organisationsgeschichte*, Hamburg 1999.
- Philipp G., *Kalendarium der Ereignisse im Frauen-Konzentrationslager Ravensbrück 1939–1945*, Berlin 1999.
- Pingel F., *Vergasungen in anderen Konzentrationslagern [w:] Nationalsozialistische Massentötungen durch Giftgas*, Frankfurt/Main 1983.
- Piper F., *Zatrudnienie więźniów KL Auschwitz. Organizacja pracy i metody eksploatacji siły roboczej*, Oświęcim 1981.
- Richardi H.G., *Schule der Gewalt. Das KL Dachau als Modell für den Aufbau des KL-Systems [w:] Verfolgung–Ausbeutung–Vernichtung. Die Lebens- und Arbeitsbedingungen der Häftlinge in deutschen Konzentrationslagern 1933–1945*, Hrsg. L. Eiber, Hannover 1985.
- Ryszka F., *Noc i mgła. Niemcy w okresie hitlerowskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962.
- Schäfer C., *Die Evakuierungstransporte des KZ Buchenwald und seiner Außenkommandos*, „Buchenwaldheft” 1983, nr 16.
- Scherf W., *Der Dachauer Buchenwaldprozeß 1947*, „Buchenwaldheft” 1984, nr 21 (*Die Erforschung des antifasistischen Widerstandkampfes im KZ Buchenwald*).
- Segev T., *Die Soldaten des Bösen. Zur Geschichte der KZ-Kommandanten*, Reinbek bei Hamburg 1992.
- Semków P., *Polityka Trzeciej Rzeszy wobec ludności polskiej na terenie Wolnego Miasta Gdańska w latach 1939–1945*, Toruń 2001.

- Siniecki B., *Z historii szpitala obozowego w Stutthofie* [w:] *Okupacja i medycyna. Trzeci wybór artykułów z „Przeglądu Lekarskiego – Oświęcim” z lat 1963–1976*, Warszawa 1977.
- Strebel B., *KL Ravensbrück. Historia kompleksu obozów*, Gdańsk 2018.
- Stutthof [w:] *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Bd. 6: *Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof*, Hrsg. W. Benz, B. Distel, München 2007.
- Sydnor Ch.W., *Żołnierze zagłady. Dywizja SS „Totenkopf” 1933–1945*, Warszawa 1998.
- Ternon Y., Helman S., *Historia medycyny SS, czyli mit rasizmu biologicznego*, Warszawa 1973.
- Trostorff K., Weidlich H., *Die politische Abteilung im Terrorsystem des KZ Buchenwald*, „Buchenwaldheft” 1984, nr 19.
- Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945*, Bd. 16: *Das KZ Auschwitz 1942–1945 und die Zeit der Todesmärsche 1944/45*, Bearbeitet von A. Rudorff, Berlin–Boston 2011.
- Wagner J.Ch., *Produktion des Todes. Das KZ Mittelbau-Dora*, Göttingen 2001.
- Weidlich H., *Häftlinge in Lagerorganen – Stützen der illegalen Widerstandorganisation*, „Buchenwaldheft” 1983, nr 5.
- Weise N., *Eicke. Eine SS-Karriere zwischen Nervenlinik, KZ System und Waffen-SS*, Paderborn 2013.
- Witkowski J., *Sytuacja sanitarna i zdrowotna w Gross-Rosen*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1982, nr 1–3.
- Wyrok frankfurcki*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1966, nr 1.
- Yada-McNeal S.D., *Der Tot kam in Weiß. Hitlers mörderische Ärzte*, Norderstedt 2019.
- Zonik Z., *Długi egzamin*, Warszawa 1985.

Publikacje popularnonaukowe

- Dunin-Źasowicz K., *Obóz koncentracyjny Stutthof*, Gdynia 1966.
- Lasik A., *Structure et caractéristiques des autorités SS du camp* [w:] *Auschwitz. Camp de concentration et d’extermination*, Oświęcim 1994.
- Mołdawa M., *Gross-Rosen. Obóz koncentracyjny na Śląsku*, Warszawa 1990.
- Piper F., *Les conditions de vie et de travail comme moyen d’extermination des détenus* [w:] *Auschwitz. Camp de concentration et d’extermination*, Oświęcim 1994.
- Suchowiak B., *Neuengamme. Z dziejów obozu*, Warszawa 1973.
- Zonik Z., *Anus belli. Ewakuacja i wyzwolenie hitlerowskich obozów koncentracyjnych*, Warszawa 1988.
- Zonik Z., *Najtrudniejszy front. Krótki zarys historii ruchu oporu w systemie hitlerowskich obozów koncentracyjnych*, Warszawa 1978.

STRESZCZENIE

Od zakończenia II wojny światowej oraz wyzwolenia i likwidacji istniejących w latach 1933–1945 niemieckich nazistowskich obozów koncentracyjnych (Konzentrationslager, KL) prowadzono liczne badania i opublikowano dziesiątki tysięcy artykułów naukowych na ich temat, a mimo to cały czas w literaturze przedmiotu możemy natknąć się na wiele luk badawczych. Niniejsza publikacja stawia sobie za cel wypełnienie jednej z nich i poszerzenie wiedzy na temat słabo znanego w historiografii międzynarodowej niemieckiego obozu koncentracyjnego Stutthof. Przedmiotem opracowania jest działanie tego obozu od 7 stycznia 1942 r. do 4 kwietnia 1945 r., a więc w okresie, kiedy był on autonomiczną jednostką Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych w Oranienburgu. Publikowany tu tekst omawia głównie kwestię esesmańskich elit zajmujących w KL Stutthof ważne stanowiska w jego strukturach administracyjno-gospodarczych. Artykuł zatem w pewnym stopniu pełni funkcję leksykonu, którego – co z żalem trzeba przyznać – w literaturze historycznej cały czas brakuje.

Słowa kluczowe: III Rzesza, SS, system niemieckich obozów koncentracyjnych, struktura organizacyjna obozów koncentracyjnych, niemieckie obozy koncentracyjne 1934–1945, Konzentrationslager Stutthof, KL, ludobójstwo XX w., międzynarodowy wymiar sprawiedliwości, międzynarodowa polityka historyczna.

ABSTRACT

Since the end of the Second World War and the liberation and liquidation of the German Nazi concentration camps (Konzentrationslager, KL) that existed from 1933 to 1945, numerous studies have been conducted, tens of thousands of scholarly articles have been published on the subject, but yet we can still find many gaps in the research. This publication aims at filling one of those and expanding the knowledge of German KL Stutthof, which is not so well known in international historiography. The subject of this study is the operation of KL Stutthof from 7 January 1942 to 4 April 1945, i.e. during the period when it was an autonomous unit of the Inspectorate of Concentration Camps in Oranienburg. The text published here chiefly discusses the issue of SS elites who held important positions in the administrative structure of KL Stutthof. The article thus to some extent fulfils the function of a lexicon – which, it must be regretfully admitted – is still lacking in the historical literature.

Keywords: Third Reich, SS, German concentration camp system, organizational structure of concentration camps, German concentration camps 1934–1945, Konzentrationslager Stutthof, KL, genocide in the 20th century, international administration of justice, international historical policy.